

**COURSE
GUIDE**

**IGB 212
FOLKTALES (IFO)
UNIT: 3**

Course Team Profesø Iwu Ikwubuzo (Mahadum Lagos, Naijiria) & Dkt. Adaora Lois Anyachebulu (Mahadum Lagos, Naijiria) - Ode Ihe Ọmụmụ Profesø Herbert Igboanụsị (Onye Ọdezi Ihe Ọmụmụ) - Mahadum Ibadan, Ibadan Profesø Herbert Igboanụsị (Onye Nchikwa Ihe Ọmụmụ) - Mahadum Ibadan, Ibadan

NATIONAL OPEN UNIVERSITY OF NIGERIA

© 2023 by NOUN Press
National Open University of Nigeria
Headquarters
University Village
Plot 91, Cadastral Zone
Nnamdi Azikiwe Expressway
Jabi, Abuja

Lagos Office
14/16 Ahmadu Bello Way
Victoria Island, Lagos

e-mail: centralinfo@nou.edu.ng
URL: www.nou.edu.ng

All rights reserved. No part of this book may be reproduced, in any form or by any means, without permission in writing from the publisher.

Printed 2023

ISBN:978-978-058-871-7

NDINA

Mkpôlite
Mkpolite Ihe Ọmụmụ IGB 212
Mbunuche Izugbe
Mbunuche Kpomkwem
Nkowa Ihe Ọmụmụ
Ngwa Ihe Ọmụmụ
Yunit Ihe Ọmụmụ
Akwukwọ Ọgugu na Nrụtụaka
Nnwale
Ihe Omume
Ule na Enyemmaakị
Usoro Enyemmaakị
Ndịna Ihe omume a
Ka a ga-esi ritekarịcha uru Ihe Ọmụmụ a
Ndị Nduzi na Nkuzi
Nchikọta

Mkpólite

IGB 212 bụ ihe ọmụmụ simesta abụo, nke nwere ihe ọmụmụ yunit abụo maka ndi nō n’ihe ọmụmụ afọ nke abụo.

E mebere ya maka ụmụakwukwọ ndị ihe ọmụmụ ha bụ Igbo kpomkwem. Ihe ọmụmụ kọṣu a nwere yunit iri na anọ nke chikötara/kpokotara mkpolite ihe niile gbasara IGB 212.

Mkpólite Ihe Ọmụmụ IGB 212.

Akụkọ ifo bụ otu n’ime nkenüdị/ngalaba agumagụ ọnụ (odinala) Igbo. E ji ya eme mmadụ obiụtọ; e jikwa ya azulite ụmụaka n’ibi ezi ndụ. A kwadoro ngwa ihe ọmụmụ a site n’ifo ndi Igbo ndi a tịrụ anya na ha gabara ụmụakwukwọ Igbo uru.

Nduzi ihe ọmụmụ a ga-akowa ihe kọṣu a na-ekwu maka ya, akwukwọ dị icheiche a ga-agu, na ka a ga-esi jiri ha rụo ɔrụ. O ga-ekwu oge yunit ihe ọmụmụ ọbụla nwere ike iwe na ka a ga-esi mee ihe ọmụmụ so ya. Ọ dị mkpa na aga na-agat klasị ka nwata akwukwọ na ndị nkuzi ya nwee ike kparita gbasara ihe nhiamahụ nwere ike ịdaputa n’ihe ọmụmụ a.

Ihe ọmụmụ kọṣu a nwere yunit iri na anọ nke chikötara/kpokotara mkpolite ihe niile gbasara IGB 212.

Mbunuche Izugbe

E mebere kọṣu a iji kowaa ihe dị iche iche banyere akụkọ ifo Igbo na i ji mee ka nwatakwukwọ müo n’uzo dị omimi gbasara akụkọifo, ọkachasị akụkọifo ndi Igbo. Ihe ndigbara ọkpurukpụ a na-atụ anya ha bụ:

- ilebanye anya n’ifo dika akụkọ ozuru ụwa ọnụ;
- a. Udị akụkọifo e nwegasiri, ya bụ nkenuüdị ifo;
- b. Itule isiokwu ndị na-agbasị elu n’akụkọ ifo;
- ch. Ilebami anya n’ihe na-eme n’ụwa ifo, ntòala emereme, agwa na nziputaagwa n’ifo, na nkaakomakọ n’ifo;
- d. Usoroakomakọ ifo, ọkọakụkọ (okọ) na ndiogentị(ndiogee), dika ha si metụta ifo;
- e. Abụ n’ifo, Nziputa ekereuché onwe n’oge emume ifo/akụkọ ifo nkomirikọ

Mbunuche Kpomkwem

Yunit ihe ọmụmụ ọbụla e nwere na kọṣu a nwere mbunuche nke ya. Ọ kwesiri ka a guo ya tupu a malite ileba anya na nkuzi e nwere na yunit

omumụ ọbula. A tịrụ anya na a ga-eme nke a tupu e mechaako ọqosu a, bido n'isi ruo na ngwutchha, nwata akwukwo ga-enwe ike.

- a. kowaputa n'uju ihe akukwo ifo pütara na njirimara ya;
- b. gosiputa udjakukwo ifo e nwegasiri n'Igbo;
- ch. nyochaa n'uzo doro anyaawwa akukwo ifo, agwa ndi a na-ahụ n'ifo, ala emereme na nka akomakwo di n'ifo Igbo;
- d. kowaa ụdi mmekorita di n'etiti ọkọakukwo na ndiogenti n'akukwo ifo Igbo
- e. ima ụfodụ abụ ndi na-agbaelu n'ifo Igbo, tinyekwara inyocha maobu itule nkamma na ụdi ekereuchu na-aputa ihe n'ifo;
- f. tulerikota ihe jikotaraakukwo ifo na nkomirikö.

Nkowa Ihe Omumụ

Iji mee ọqosu a nke oma ma meruo ya n'isi, o di mkpa na nwata akwukwo gurụ yunit ọbula, guo akwukwo ọgugu a tịpütara, nakwa akwukwo ndi ọzọ NOUN weputara. Yunit ọbula nwere ihe omume nke onwe so ya. N'agbata di iche iche na ọqosu a, a tịrụ anya na a ga-ezite ihe omume ndi ahụ e mere maka ntule. O ga-ewe ihe di ka izu ụka iri na ise imecha ọqosu a. na ngwutchha ọqosu a, e nwere ule mmechi. E depütara ihe niile gbasara ọqosu a n'ebe a. A ga-eweputa oge guo yunit ọbula ofuma ka e nwee ike mee ọqosu a ofuma ma mechaako ọge.

Ngwa Ihe Omumụ

Ihe ndi ya na ọqosu a so gunyere

1. Yunit ihe omumụ
2. Akwukwo ọgugu
3. Failu Ihe Omume
4. Oge nziputa ihe a mutarala

Yunit Ihe Omumụ

MODUL 1 MKPOLITE:

Yuniit 1	Ihe bụ Akukwo ifo
Yuniit 2	Njirimara Akukwo ifo
Yuniit 3	Nkenudị Ifo Igbo
Yuniit 4	Uwa Akukwo Ifo.
Yuniit 5	Ebe Emereme Ifo Igbo.

MODUL 2 NDINA AKUKWO IFO

Yunit 1	Isiokwu Ifo
Yunit 2	Mbamuru Ifo

Yunit 3 Ihe ndị na-echere akụkọ ifo aka mgba n'oge ugbu a

MODUL 3 EMUME/AKỌMAKỌ IFO KPQMKWEM

Yunit 1 Usoro Mmalite na Mmechi Ifo

Yunit 2 Okọakụkọ Ifo

Yunit 3 Ndịögentị n'Ifo

Yunit 4 Nzipụta Ekereuche onwe na Ifo dika nchepụta ọkọakụkọ

MODUL 4 ỌDỊDİ IFO

Yunit 1 Nhaziakụkọ n'Ifo (ịma atụ, abụ àgụèkwe dị n'akụkọ ifo Igbo)

Yunit 2 Nka Akomakọ Ifo

Yunit 3 Agwa na Nzipụtaagwa n'Ifo Igbo

Yunit 4 Asusu/Nkamma dị n'akụkọ ifo

Modul 1 bụ ndubanye maqbụ mkpolite n'ihe bụ akụkọ ifo n'ozuzuoke, akụkọ ifo dika ihe zuru ụwa ọnụ, ụdị akụkọ ifo ndị e nwegasiri, uru dị n'akụkọ ifo na ọtụtụ ihe ndị na-echere akụkọ ifo aka mgba n'oge ugbu a. Modul 2 lebanyere anya n'ufodụ ihe ndị na-agba elu n'akụkọ ifo /njirimara akụkọ ifo. Modul 3 gbakwasiri ụkwụ n'ufodụ emereme dị n'akụkọ ifo, ebe Modul 4 lebanyere anya na nkamma dị n'akụkọ ifo.

E nwere ihe ọmụmụ yunit iri na isii n'ihe ọmụmụ a. Ihe mejupütara yunit ihe ọmụmụ nke ọbụla bụ ihe ọmụmụ otu izuuka nke gụnyere ihe kachasi mkpa a türü anya na-a ga-amụta, usoro kọṣu a, ngwa kọṣu a ndị a ga-eji amụ ihe, n'ihe nnwale nke onwe. Tinyekwara ihe omume onye nkuzi ga-amaakị ọ bụ ihe ndị a niile ga-enyere gi aka iji nweta mbunuuche e ji wee mebe yunit ihe ọmụmụ nke ọbụla na nke kọṣu ihe ọmụmụ nkuzi a n'ozuzu oke.

Akwukwọ Ọgụgu na Nrụtụaka

Ngwa ihe ọmụmụ bu ihe kachasi mkpa e nwere maka kọṣu a. N'agbanyeghi nke a, i nwekwara ike ịgụ akwukwọ Ọgụgu ndị ozọ, ndị e weputara dika ihe nrụtụaka.

Nnwale

E nwere usoro nnwale n'ihe ọmụmụ a; ihe omume onye nkuzi lenyere anya na ule nke a ga-edede ede. N'ime ihe omume ndị a, a türüanya na i ga-etinye ihe ndị i mọtara oge i na-eme ihe ọmụmụ n'orụ. I ga-enyerirị onye nduzi ihe ọmụmụ ihe omume gi ka o wee nwee ike inwale gi dika oge e nyere na usoro akwukwọ faīlụ sị di.

Ọrụ nke i ga-enye onyenkuzi maka nnwale ga-ebu maakị iri ato n'ime maakị niile kọṣu ahụ nwere.

Ihe Omume

E nwere ihe omume onyenkuzi lenyere anya na ngwusi yuniit nke ọbula. A türü anya na i ga eme ihe omume niile ndị ahụ. A ga-eme gi nnwale na ha niile, mana ato ndị kacha mma bụ nke a ga-e were maka nnwale ugboro ugboro. Nnwale ọbula bu maaki pesenti (10%). Oge i mechara nnwale nke ọbula, were ya na foṣomu nnwale nke onyenkuzi ga-eleba anya wegara onyenduzi ihe ọmụmụ. Gbaa mbọ hụ na nnwale obula rutere onyenduzi ihe ọmụmụ gi aka tupu ụboghị e nyere maqbụ ubochi e nyere kpomkwem. Ọ bụrụ na o nwere ihe ọbula ga-eme na i gaghị emeche Ọrụ gi; gbaa mbọ hụ na onye nduzi ihe ọmụmụ maara maka ya tupu ụboghị e nyere maka iwebata Ọrụ ndị ahụ eruo, ka gi na ya kparita ma onwere ike inyetukwu gi oge. A gaghị agbatị maqbụ nyekwa oge Ọzọ, ma e wepụ n'ọnodu enweghiyi ihe a ga-eme maka ya.

Ule na Enyemmaakị

Ule ikpeazụ maka IGB 212 ga-ewe áwà abuọ ma buru pesenti iri asaa (70%) n'ime maakị ihe ọmụmụ niile. Ule ikpeazụ ga-adịkwa ka ajuju e zutere n'ihe omume dì iche iche e merela. A ga-anwale nwata akwukwo n'ihe niile a kuziri ya n'ihe ọmụmụ a. Ọ ga-agba mbọ hụ na o ji oge e nwere n'agbata mmechi nkuzi ikpeazụ na ule gugharija ihe niile e mere n'ihe ọmụmụ a. Ọ ga-abakwara ya uru ma Ọ gugharija ihe omume nke onwe na ihe omume onyekwu nyere tupu ule eruo.

Usoro Enyemmaakị

Tebul a na-esote na-egosi etu a ga-esi nye maakị n'ihe ọmụmụ a.

Ihe Omume	Maakị
Ihe omume 1-4: maakị n'ime ato kachasi mma – (10% x 3)	30%
Ule ikpeazụ	70%
Mgbakọ	100%

Ndịna Ihe omume a

Yunit	Isiokwu	Emereme kwa izu	Ihe omume
	Nduzi Ihe Ọmụmụ	1	

Modul 1 Mkpólite

1	Ihe bụ Akụko ifo	2	
2	Njirimara Akụkọ ifo	3	
3	Nkenudị Ifo Igbo	4	
4	Uwa Akụkọ ifo	5	
5	Ebe Emereme Ifo Igbo	6	Ihe omume 1

Modul 2 Ndịna Akụkọ Ifo

1	Isiokwu Ifo	7	
2	Mbamụru Ifo	8	
3	Ihe ndị na-echere Akụkọ ifo aka mgba n'oge ugbu a	9	Ihe omume 2

Modul 3 Emume/Akōmakọ Ifo Kpomkwem

1	Usoro Mmalite na Mmechi Ifo	10	
2	Okọakukọ Ifo	11	
3	Ndiogentị n'Ifo		
4	Nziputa Ekereuche onwe na Ifo dika ncheputa ọkọakukọ	12	Ihe omume 3

Modul 4 Odịdi Ifo

1	Nhaziakukọ n'Ifo (ima atụ, abụ àgụèkwe dị n'akụkọ ifo Igbo)	13	
2	Nka Akomakọ Ifo	14	
3	Agwa na Nziputaagwa n'Ifo Igbo	15	
4	Asusu/Nkamma dị n'Akụkọ ifo	16	Ihe omume 4
	Nkuzigharị	17	
	Ule	18	
	Mgbakọ	19	

Ka a ga-esi ritekarịcha uru Ihe Ọmụmụ a

N'ụdị ihe Ọmụmụ a, yunit na-anochianya onyenkuzi Mahadum. Uru nke a bara bụ na ọ na-eme ka e nwee ike gụọ ma mee Ihe omume dị na ngwa nkuzi etu o si masih onye, n'ebe na n'oge o ji chọq. Ya ka o ji dị mkpa na nwata akwụkwọ hụtara nke a dika nkuzi ihe kama igere onyenkuzi. Dika onyenkuzi nwere ike inye gi ihe omume na klaasi, yunit ihe Ọmụmụ bu ihe omume i ga-eme n'oge o kwesiri.

Yunit ihe ọmụmụ nke ọbụla gbasoro otu ụdị usoro. Nke mbu bụ ndubanye n'isiokwu maqbụ mkpólite isiokwu nke yunit ahụ na etu otu yunit nke ọbụla si wee metụta yunit ndị ọzọ na kọṣṣu ahụ na ozuzuoke. Nke na-esote ya bürü mbunuche izugbe ihe ọmụmụ e nwegasiri. Mbunuche izugbe ihe ọmụmụ bụ ihe ga-enyere gi aka iji mata ihe i kwesiri imesi tupu ịbia na njedebe ihe ọmụmụ gi. I ga-ewere mbunuche izugbe ihe ọmụmụ ndị a díka ihe ga-eduzi ihe ọmụmụ a. Oge e mechara ihe dí na yunit a, a ga-alaghachi azụ, tulee ma enwetakwara ihe ndị ahụ mbunuche na a ga-enweta tupu ihe ọmụmụ yunit a agwuchaa. Ọ bürü na i na-eme nke a kwa mgbe kwa mgbe i ga-ewelite n'uzo dí elu ohere i nwere igafe n'ule, ya bu, ime nke ọma nakọṣṣu a.

E tnyekötara nnwale nke onwe n'ime yunit nke ọbụla; e nyekwara aziza ha na njedebe kọṣṣu a. Ime nnwale ndia ga-e nyere gi aka inweta mbunuche yunit ihe ọmụmụ ma kwadokwa gi maka ihe omume na ule. I ga-eme nnwale nke onwe ọbụla, ebe ọbụla iħurụ ya na yunit ihe ọmụmụ a. A ga-enwegasi ọmụmaatụ yunit ihe ọmụmụ a. Mee nke ọbụla oge i rutere na ya.

Ndị Nduzi na Nkuzi

E weputara awa asatọ maka nkwardo ihe ọmụmụ kọṣṣu a.

A ga-eme ka i mata ụbọchị, oge na ebe a ga-anọ eme ihe ọmụmụ ndị a, tnyekwara aha, akara ekwentị onyenkuzi gi ozigbo e nyere gi otu i ga-esonye maka ihe ọmụmụ a.

Onyenkuzi unu ga-etinye maakị ole i nwetara na ihe omume gi, tnyekwa anya n'oganihu maqbụ nsogbu ọbụla i nwere ma nyere gi aka oge a na-eme kọṣṣu a. I ga-ezigara onyenkuzi ihe ọmụmụ ihe omume gi onyenkuzi ga-amaakị n'ezi oge tupu ụbọchị e weputara maka ime nke ahụ. Onyenkuzi gi-enye maakị i nwere ma zighachịri gi ya n'oge na-adighị anya.

Atufula oge ikpoturu onyenkuzi gi ma ọbụru na:

- i ghøtagħi akukụ ọbụla na yunit ihe ọmụmụ maqbụ.....
- i nwee mgbagwojuanya na ɔrụ nnwale nke onwe.
- o nwere ajụjụ maqbụ nsogbu i nwere n'ihe omume, ihe onyenkuzi dere n'ihe omume gi maqbụ n'usoro o siri nye gi maakị.

I ga-agbalisi ike ịgagasị ihe ọmụmụ. Nke a bụ naanị ohere i nwere ihu onyenkuzi gi ihu na ihu ma jukwa ya ajụjụ nke a ga-enweta osisa ya ozigbo ahụ. I nwere ikeiju ajuju metutara nsugbo ọbụla cheere gi aka mgba díka i na-eme ihe ọmụmụ gi. Detucha ajuju ọbụla i nwere tupu i gaba ihe ọmụmụ, iji wee ritacha uru ikwesiri irita na ya. I ga-erita ọtụtu uru site n'isonyesi ike.

Nchikota

A na m a si ya gaziere gi n'ihe ọmụmụ ama na-atụ anya na i ga anwe mmasị ma hụtakwa ihe ọmụmụ dika ihe bara uru.

**MAIN
COURSE**

CONTENTS

MODUL 1 MKPOLITE

- Yunit 1 Ihe bụ Akụkọ ifo
- Yunit 2 Njirimara Akụkọ ifo
- Yunit 3 Nkenydi Ifo Igbo
- Yunit 4 Ụwa Akụkọ Ifo.
- Yunit 5 Ebe Emereme ifo Igbo

MODUL 2 NDINA AKUKỌ IFO

- Yunit 1 Isiokwu Ifo
- Yunit 2 Uru Ifo bara
- Yunit 3 Ihe ndị na-echere akụkọ ifo aka mgba n'oge ugbu a

**MODUL 3 EMUME/AKOMAKỌ IFO
KPQMKWEM**

- Yunit 1 Usoro Mmalite na Mmechi Ifo
- Yunit 2 Ọkọakụkọ Ifo
- Yunit 3 Ndịogentị n'Ifo
- Yunit 4 Nziputa Ekereuche onwe na Ifo dika ncheputa ọkọakụkọ

MODUL 4 ỌDIDI IFO

- Yunit 1 Nhaziakụkọ n'Ifo (ịma atụ, abụ àgụèkwe dì n'akụkọ ifo Igbo)
- Yunit 2 Nka Akomakọ Ifo
- Yunit 3 Agwa na Nziputaagwa n'Ifo Igbo
- Yunit 4 Asusu/Nkamma dì n'akụkọ ifo

MODUL 1 MKPOLITE

Yuniit 1 Ihe bụ Akụkọ ifo
 Yuniit 2 Njirimara Akụkọ ifo
 Yuniit 3 Nkenydi Ifo Igbo
 Yunit 4 Uwa Akụkọ Ifo.
 Yunit 5 Ebe Emereme ifo Igbo

YUNIT 1 IHE BỤ AKỤKỌ IFO

Ndịna

- 1.1 Mkpólite
- 1.2 Mbunuche
- 1.3 Ndịna Kpom kwem
 - 1.3.1 Gịnị bụ Agumagụ?
 - 1.3.2 Agumagụ Ọdinala?
 - 1.3.3 Ihe bụ Akụkọ ifo
- 1.4 Mmechi
- 1.5 Nchikọta
- 1.6 Nrụtụaka/Ngumi
- 1.8 Ihe kwesiri ịbụ ụsa nnwale e mere

1.1 Mkpólite

Tupu edemedede abịa, mba ọbụla n’Afrika nwere usoro ha si akuzi, rna na-azulite ụmụaka n’ibi ezi ndụ, tinyekwara isite n’ime ya wee nörịa oge. Igbo, dika otu agburụ e nwere n’Afrika nwekwara usoro dì otu a. O bụ site n’uzo dì otu a ka ha si wee na-ahafe amamihe ha, ahụmihe ụwa ha, nkwenye n’omenala ha. Usoro nkuzi di otu a, ka a na-akpo agumagụ ọdinala/agumagụ ọnụ; n’ihi na ọ bun’ọnụ ka esi akoputa, emeputa maobụ ekwupute ha. Ihe nke a pütara bụ na ndị Igbo nweburu agumagụ tupu agumagụ na ededmede amalite. Otu n’ime agumagụ ọdinala ndị Igbo akụkọ ifo nke a ga-elebanye anya n’ihe ọmụmụ a.

1.2 Mbunuche

Na ngwutchu yunit ihe ọmụmụ a, i ga-enwe ike:

- kowaputa agumagụ dika o si metuha ihe ọmụmụ an’uju
- kwuo ụdi agumagụ e nwere
- Nye nkowa doro anya maka agumagụ ọnụ (ọdinala)
- •Kowaa akụkọ ifo dika otu n’ime agumagụ ọnụ (ekwurunonụ) ndị Igbo

1.3 Ndịna kpom kwem

Ihe ọmụmụ a ga-elenye anya na mbunuche kpomkwem e ji were na-eme ihe ọmụmụ a.

1.3.1 Gịnị bụ Agumagụ?

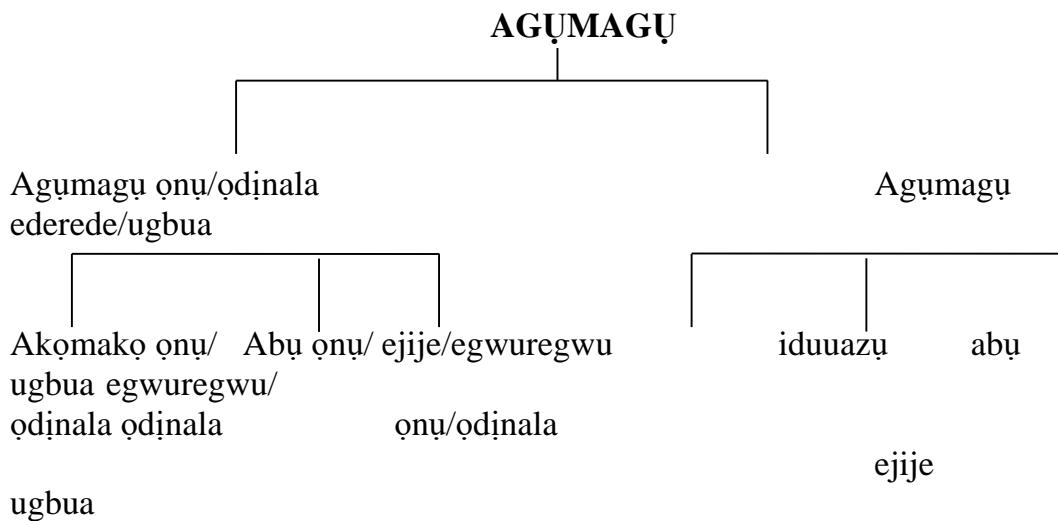
E kwuo agumagụ, ụfodụ mmadụ na-eche na ọ bụ ihe ọbụla e deturu n'akwukwọ, nke e nwere ike ịgụ agụ; mana ọ bughị ihe nke a ka agumagụ pütara n'ebe a. Agumagụ pütara “literecho” n'olu bekee.

Agumagụ bụ edemedede, ekwumekwu, mmemme ngosi maqbụ akomako nke na-enye mmadụ obiụtọ, amamihe, ma na-apalitekwa mmụo mmadu. Agumagụ bụ enyo ejị ahụ ụwa na ihe dị n'ime ya. Agburụ ọbụla nwere agumagụ nke ha. Ọmụmaatụ, ndị Igbo, Awusa, Yoruba, Edo, ndị Ocha, dgz. nwechara agumagụ nke ha.

Agumagụ dika ederede maqbụ ekwurekwu e jiri asusụ chọq mma nke na-enye onye gurụ ya maqbụ onye nṣụ ya obianụri pürü iche. Nke a pütara n'agumagụ nwere ike ịbia n'ụdị ederede maqbụ ekwurekwu.

E kewara agumagụ ụzọ abụo, ha bụ:

- i. Agumagụ ọnụ/ọdinala
- ii. Agumagụ ederede/ugbu a

Akụkọ ifo so n'otu n'ime nkenuụdi/ngalaba agumagụ ọnụ (ọdinala) ndị Igbo nwere.

Nnwale onwe 1

1. Gịnị bụ agumagụ?
2. Kedụ ụdị agumagụ e nwere?

1.3.2 Agumagu Ọdịnala

Agumagu ọnụ/ọdịnala bụ agumagu si n'aka fere n'aka. Agumagu ọnụ /ọdịnala bụ agumagu ndị mmadụ cheputaran'isi ha ma na-ekwuputa n'ọnụ nkịtị tupu edemede aputa. Obuagumagu e ji ọnụ ekwu, akọ, eme maobụ agụ. O bụ agumagu dị ọkpụ nke si n'aka nnanna anyị ha rute anyị aka. Qona-esi n'otu ọgbọ agafere n'ọgbọ ọzọ. Agumagu Igbo malitere mgbe ndị Igbo malitere ndụ ha.

Mgbe e cheputara agumagu ọdịnala, e detughi ha ede n'akwukwo. N'ihi na e deghị ihe ndị a ede, a na-enwe mgbanwe, n'ụdị ntinye maobụ mwepụ n'ihe a na-agụ maobụ akọ. Ma ugbua, e detuola ọtụtụ n'ime ha n'akwukwo; ma nke a agaghị eme ha ka ha gharazia ịbu agumagu ọdịnala. E nweghi ike ikwu onye maobụ ndi cheputara agumagu ọnụ. E nweghikwanụ ike ikwu oge ọ malitere, ihe a mara bụ na ọ malitere oge ndị Igbo malitere ebimndụ ha. O nweghi otu onye ga-asị na ọ bụ ya nwe agumagu ọdịnala. O bụ ihe ọhaobodo nwekötara ọnụ.

Dịka Nwadike (2003: 1) siri kowaputa, agumagu ọdịnala bụ otu üzö n'omenala ndị. O gakwara n'ihi kowaa na tupu e bipụta igwe na-ebi akwukwo, ọhaobodo dị iche iche gbaliri ichekwaba njirimara ha site n'iji okwuonụ hanye omenala ha n'aka ụmụ na ụmụ ụmụ ha. Ugbu a enweela ọtụtụ ụlombipụta akwukwo dị iche iche; mana agumagu ọdịnala ka na-agakwa n'ihi na mba Afrika. N'ihi nammadụ tufue ihe o ji ama mma, mma ya a rụo.

A na-esite n'agumagu ọdịnala egosipụta ndụ na usoro ebimndụ ndị. O bụ ọrụ nka nke sitere n'echiche mmadụ. Agumagu ọdịnala na-ebu ndị a na-emepütara ya n'obi. O na-enwe ebe n'oge e ji e meputa ya.

Nkenụdị Agumagu Ọnụ/Ọdịnala

E kere agumagu ọdịnala üzö ato. Ha bụ:

- i. Akụkọ ọnụ/ọdịnala
- ii. Egwuregwu/Ejije ọnụ/ọdịnala
- iii. Abụ ọnụ /ọdịnala

E nwekwara ụdị agumagu ọnụ ndị ọzọ dika: agwugwa (riddles), okwuntụhi/okwu mgbawaire (ojuonụ) (tongue twister), soromchịa, nkaokwu, ilu. Agumagu ọnụ ndị a dị oke mkpa n'ihi nka dị n'ime ha a na n'ihi oke ọrụ ha na-arụ.

Nwadike (2003: 7), n'akụkụ nke ya, mere eserese nke na-egosi na ha di ihe anụ mejupütara agumagu ọdịnala. Ha bụ ndị a:

- i. Akụkọ
- ii. Ejije
- iii. Abụ

iv. Atumaṭu Agumagu

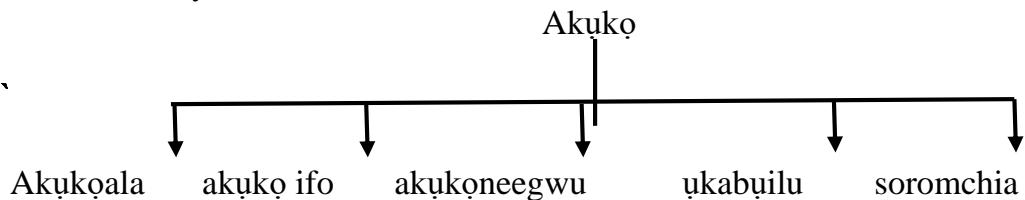
Nnwale onwe 2

3. Kedụ ndi nwe agumagu ọnụ/odịnala?
4. Kedụ ka e si emepụta agumagu ọnụ/odịnala?
5. Gini bụ agumagu ọnụ/odịnala?

1.3.3 II

Akukọ ọdinala/ọnụ

Akukọ bụ otu n'ime agumagu ọnụ e nwere n'Igbo. Nwadike (2003) n'akukụ nke ya kewara akukọ n'ụdị a:

Ọ gakwara n'ihi kewaa akukọala dika chaati a si gosi
 Akukọ Okike/Mbido (Creation myth)
 Akukọ Ndijichie/Nkɔkiriiko/Dike/Ndị odogwu
 Akukọala
 Akukọ mba (fatherland/migratory legend)
 Aguguala (customary legend)
 Akukọ mmereme (factual history)
 N'omụmụ ihe a, anyị ga-elebanye anya n'akukọ ifo

Akukọ Ifo

Akukọ ifo bụ akukọ emeghi eme nke na-agbadokarisi ụkwụ n'ala mmadu, n'ala mmuo na n'ala ụmụanụmanụ. Acholonu (n.d: 71) kowaputara n'akukọ ifo bụ agumagu zuru oke, nke enweghi ngwarangwara, n'ihi n'akukọ ifo na-ayochapụta ahumihe ndi Igbo, omenala ha na nkwenye nke a na-akughị ihe tupu ndị ọcha were bịa. Ọ bụ akukọ ọdinala nke sitere na mgbe gboo. O nweghi onye maara mgbe o bidoro maobụ ndị bidoro ya. Onye ọbụla totere tokwuru akukọ ifo. Ya mere, anyị ji asị na akukọ ifo di ọkpütürokpu.

Nke a mere e ji asị na akukọ ifo bụ akukọ arømarø, n'ihi na ọbụakukọ metütara ụmụmmuo, mbe na ụmụanụmanụ; ụmụmmuo na ụmụmmadu; ụmụmmuo na ụmụanụmanụ, dgz.

Ifo bu ozuru mba ọnụ n'ihi na mba ụwa ọbụla nwere usoro akukọ ifo nke ha. Ọdị nnukwu mkpa na ndu mmadu ọkachasị na ndu ndị Igbo n'ihi na e ji ya akwalite mmekorita mmadu na ibe ya. Ọ bụ ihe e ji eme ndị mmadu obi ụto/añri. E ji ya akuziri ụmụaka ihe tumadị eziomume, omenala na

nkwenye ndị Igbo dì iche iche. Nke a ga-enye aka ime ka ụmụaka site na nwata mara ihe ndị dì mma na nke dì njo, nakwa etu ndị mürü ha si na-elegara ụwa anya. Ọ ga-enyekwara ha aka ịmụta ezi agwa nakwa ịgbasø ezi omume ka ha wee bie ezi ndụ tosịrị ndị ga-abụ ndị nne na nna, ndịisi ezinaulø nakwa ndịndu obodo. Ọ bụ nke a kpatara omenala na nkwenye ndị Igbo ji dì ọtụtụ n'ifo Igbo.

E jikwa ifo akuziri ụmụaka ihe dì ichiiche dika irubeisi, ịsopuru nsọala, ibelata oke ọchichọ, ngana, ekworo, nnupuisi nakwa ihe ndịozø. A na-ejikari akukọ mbe dika anumanyi aghughọ zuru ahụ were egosiputa ihe ndi a nakwa oghom dì n'ime ha.

Akukọ ifo bükwa akukọ e ji egosiputa akpamike odogwu, amamihe, eziagwa, ahumihe gbasara ụwa, ikpa ọchị na ito mmadụ, inye Chukwu ùgwù na nsopuru na igosiputa ihe kpatara ihe ụfodụji dì etu ha dì, dika etu ọnwụ siri bịa n'ụwa, ihe mere ntímmadụji dì belebele, ihe kpatara nkịta jiri bürü anụ ụlo, dgz. Site n'ihe e depütara gbasara akukọ ifo, anyị ga-asi na ifo bụ nnukwu ngwaorụ e ji azụ ụmụaka.

Akukọ ifo bụ ụdị akukọ zuru mpaghara niile ọnụ n'ala Igbo. Obodo dì icheiche nwere aha ha nyere ifo, dika e gosiri n'omumaatu ndi na-esonu: Ngóokpaala dì n'Imo Steeti – ife, ufe, ufere

Umueze Anam, Nsugbe, Ogwashi, Okuzu dì n'Anambara Steeti - ịtà	-	ivo
Nteje dì n'Anambara Steeti	-	ivo
Ikwuanø dì n'Abia Steeti	-	ufø
Ọhafia	-	inu, ótí
Ngwa	-	ufe
Ọlụ	-	nfo
Ọkija	-	ihø
Ekwulobia	-	iwo
Arọchukwu	-	iro
Enugwu, Achị na Ogwụ na-akpọ ya	-	ihø
Mbaise na-akpọ ya ufe		
Uzọakoli na Afikpo dì n'Ebonye	-	ilu.

Ụfodụ ndị na-akpọ ya ifo, n'ihi ọrụ ọ na-arụ. Ifo bụ ihe e ji ezu ike n'abalị ma a ruchaa ọrụ ụbøchị. Ọ bụ ihe e ji eme mmadụ obi anụri ma were kwa ya achụ ọbara mgbalielu n'ihi ọchị e ji ya akpa ndị na-ege ya.

Nnwale onwe 3

- 6. Kedụ oge akukọ ifo malitere na ndụ ndị Igbo?
- 7. Kedụ onye malitere akukọ ifo na ndụ ndị Igbo?
- 8. Kedụ aha ndị obodo gi na-akpọ akukọ ifo?

1.4 Nchikota

Na yuunit a, e gosipütara na mba Afrika nwere agumagu tupu edemeđe abịa. A kowaputakwara n'akukọ ifo so n'otu n'ime agumagu onu ndị nwere nke bara oke uru.

1.5 Nrụtụaka/Ngumi

Acholonu, C.O. (n.d.) “The Igbo folktales as imaginative literature”. In *Anụ (Ed.), A magazine of Igbo culture*. 1(3), 71 – 77.

Azuonye, C. (1987). Igbo Folktales and the Evolution of the Idea of Chukwu as the Supreme God of Igbo Religion, *Nsukka Journal of Linguistics and African Languages*, (1), 43-62.

Chukwuma, H. (1994). *Igbo Oral Literature, Theory and Tradition*. Abak: Belpot (Nig).

Chukwuma, H. (1974). *The Oral Tradition of the Ibos*. PhD Thesis, University of Birmingham.

Emenanjo, E. N. (ed.) (1977). *Omalinze: A Book of Igbo Folktales*. Ibadan: Oxford University Press.

Nnabuihe, C. B. (2005). *Nwaada Looło (Akwukwo Akukọ Ifo Ndị Igbo)*. Lagos: Ofonaogu Projects Africa Limited.

Nwachukwu-Agbada, J. O. J. (1991). The Igbo Folktales: Performance Conditions and Internal Characteristics. *Folklore Forum*. 24 (1), 19-34.

Nwadike, U.I. (1992). *Ntoala Agumagu*. Nigeria: Ifunanya.

Nwadike, I.U. (2001). *Éké na Égwùrìgwù: A Book of Aetiological or 'Why' Tales*. Ibadan: Heinemann.

Nwadike, U.I. (2001). *Éké na Égwùrìgwù*. Ibadan: Heinemann Educational Books.

Nwadike, U.I. (2003). *Agumagu Odinala Igbo (Igbo Oral Literature)*. Onitsha: Africana Publishers Ltd.

1.6 Ihe kwesiri ịbü ụsa nnwale e mere

Ụsa nnwale nke mbu

1. Agumagu bụ edemeđe, ekwumekwu, mmemme ngosi maobu akomakọ nke na-enye mmadu obiuto, amamihe, ma na-akpalitekwa mmuo mmadu. Agumagu bụ enyo ejị ahụ ụwa na ihe di n'ime ya.

2. E kewara agumagu uzọ abụ, ha bụ:

i. Agumagu onu/odinala

ii. Agumagụ ederede/ugbu a

Usa nnwale nke abụọ

3. Ndị nwe agumagụ ọnụ bụ ndị ọhaobodo nwekötara ya ọnụ.
4. Agumagụ ọnụ /odinala bụ agumagụ ndị mmadụ cheputaran'isi ha ma na-ekwuputa n'ọnụ nkịtị
5. Agumagụ ọnụ /odinala bụ agumagụ ndị mmadụ cheputaran'isi ha ma na-ekwuputa n'ọnụ nkịtị tupu edemede apụta. O bụ agumagụ dị ọkpụ nke si n'aka nnanna anyị ha rute anyị aka. Dika Nwadike (2003: 1) siri kowaputa, agumagu ọdinala bụ otu uzọ n'omenala ndị.

Usa nnwale nke ato

6. O bụ akụkọ ọdinala nke sitere na mgbe gboo. O nweghi onye maara mgbe o bidoro maọbu ndị bidoro ya.
7. Ọdighị onye malitere akụkọ ifo na ndụ ndị Igbo. Onye ọbụla totere tokwuru akụkọ ifo. Ya mere, anyị ji asị na akụkọ ifo dị ọkpütürokpu
8. Aha ndị obodo m na-akpọ akụkọ ifo bụ akụkọ ifo

YUNIT 2: NJIRIMARA AKUKO IFO

Ndina

- 1.1 Mkpolite
- 1.2 Mbunuche
- 1.3 Ndina Kpom kwem
- 1.3.1 Njirimara Akukø Ifo
- 1.3.2 Akukø ifo na okwu maøbu ilu mbido na mmechi ya
- 1.3.3 Mmemmadu n'akukø ifo Igbo
- 1.3.4 Asusù na usoro akukø ifo
- 1.3.5 Ebe emereme ifo na agwa ifo
- 1.3.6 Ihe ndi ozø e ji amara ifo Igbo
 - 1.3.7 Ndì Igbo na omenala ha
 - 1.3.8 Ndì Igbo na agbata-obi ha
- 2.4 Nchikøta
- 2.5 Nrütüaka/Ngumi
- 2.6 Ihe kвесири ibu usa nnwale e mere

2.1 Mkpolite

Akukø ifo nwere ọtụtu ihe ndi e jiri mara ya nke mere o ji di iche n'udị akukø ndi ozø digasị iche iche. Ụfodụ n'ime ihe ndi ahụ e jiri mara akukø ifo ka anyị ga-elebanye anya n'ebe a.

2.2 Mbunuche

Na ngwutchha ihe ọmụmụ a, i ga-enwe ike:

- Gosiputa otu e si amalite ma na-emechikwa akukø ifo
- Kowaputa ụdi asusù e ji akø akukø ifo na usoro e si ahazi akukø ifo
- Gosiputa otu akukø ifo si ejí mmemmadu akwara ngwa ọru

2.3 Ndina kpom kwem

Ihe ọmụmụ a ga-elenye anya na mbunuche kpomkwem e ji were na-eme ihe ọmụmụ a.

2.3.1 Njirimara Akukø Ifo

Akukø ifo nwere ụfodụ ihe ndi e ji amata ha nke gunyere usoro mmalite na mmechi, abu/agu ekwe, mmemmadu dgz. A ga-esi n'ime akwukwo oğugụ e depütara, chọputa ihe ndi e jiri mara ifo Igbo were ya nye ọmụmaatụ.

2.3.2 Akukọ Ifo, Mbido na Mmechi ya Okwu Mbido

Akukọ ifo nwere okwu maqbụ ilu e ji amalite ya. A naghi malite banye n'ikọ akukọ ifo oge ụmuaka gbakobara maka akukọ ifo. Ọ na-enwe okwu ụfodụ maqbụ ilu ndi e ji amalite ifo. Oko nwere ike malite ifo ya site n'ikwu:

‘Ndị be anyị, o nwere akukọ m ga-akorọ unu’.

Ndị ogentị ga-azaso ya sị:

‘Koqoro anyị ka obi dị anyị mma/koqoro anyị, anyị ga-ege ntị nṣuru ihe i na-ekwu ma ọ dị ụtọ ma ọ dị njo’.

Usoro a e si ebido ifo n'ala Igbo nwere ike igbanwe site n'otu mpaghara ala Igbo, ruo mpaghara ọzọ.

E nwekwara ike iji ụfodụ ilu wee malite akukọifo

Usoro Mmechi

N'otu aka ahukwa, ifo nwekwara okwu ndị e ji emechiya. Oge ụfodụ ọ bụ okwu e ji ebido ya ka e ji emechikwa ya. Na ngwucha akukọ, ọkọakukọ nwere ike sị- ‘Iduu Hii’ maqbụ ‘Chakpii’ ndị na-ege ntị azaa ‘Hii’. Ọmụmaatụ: “Nwaanyigara ikpa Okazi” *Nwaada Looło ji* – ‘Atakpii! Woooo!’ dika okwu mmalite ya; ebe “Nwankelu m” nke dikwa na Nwada Looło jiri- ‘Ifo Chakpii’ na Hoo’ wee mechie. Gbalisike chọputakwuzie ọmụmaatụ ndị ọzọ.

A ga-elebanye anya na nke a n'uju na Moduul 3, yunit 1.

Nnwale onwe 1

- 1a. Kedụ aha obodo gi?
- 1b. Kedụ aha okpuru ochichị ọ dị n'ime ya?
- 1ch. Kedụ steeti ọ dị n'ime ya?
- 2a. Kedụ ka ndị obodo gi si amalite ifo ifo?
- 2b. Kedụ ka ha si emchi ifo?
- 3. Foo otu ifo di nkenke nwere usoro mmalite na usoro mmechi
- 3b. Gosiputa usoro mbido ifo ahụ
- 3ch. Gosiputa usoro mmechi ifo ahụ

2.3.3 Mmemmadụ Jüpütara n'Ifo Igbo

Mmemmadụ jüpütara n'ifo Igbo. Mmemmadụ dika o si wee metụta agumagụ pütara iwere njirimara mmadụ maqbụ anúmanụ nye ihe abughị mmadụ moqbụ anúmanụ. Naanị mmadụ (maqbụ anúmanụ) na-ekwu

okwu, na-achi ọchị, na-ahụ uzo, dgz. Na mmemmadu a na-enye osisi, anụohịa, anụulọ na ihe okike ndị ozọ agwa mmadu. Ha na-ekwu okwu ka mmadu, na-eche echiche ka mmadu na-arụ ɔrụ, na-agakwa ahịa ka mmadu. Ha na-amukwa nwa ka mmadu ma na-anwükwa ka mmadu dgz. Agwa na-adị n'ifo na-abükari ihe niile dì n'elu ụwa. Ọmụmaatụ:

Oka Mgba, “Ihe mere Nkịta jiri bürü Anụ Ụlo”

Omalinze, “Agụ na ndị Inyom Ya”

Mbediogu, “Mbe na Amụma”. Ọ bürü na ị lekwaa anya na ọmụmaatụ ifo dì na 3.2 n'elu, ị ga-ahụ na Agụ lürü ọtụtụ ụmụnwaanyị, nwe ndị ọ hụru n'anya ma nwekwa nke ọ kpọro asị mana ọ bụ naanị mmadu na-alụ nwaanyị.

Nnwale onwe 2

4. Were otu ifo ị maara gosipụta ka mmemmadu si agba elu n'ifo ndi Igbo

2.3.4 Asusụ na Usoro Akụkọ Ifo

Asusụ akụkọ ifo na-adị mfe ka ụmuaka wee nwee ike isonye nke oma ma mütakwa ihe ndị ha kwesiri isi n'ime ha wee mọta. A naghi ewebata okwu ndi tara akpụ na nghọta dika ilu na aṭumatuokwu ndị ozọ. Ozokwa, Usoro ifo na-aga sịriri werere, ebe ndị a kpọroaha na ya na-adị olenole ka ụmuaka wee ghara inwe mgbagwojuanya. Ifo achoghi ahịrịokwu ndị toro oke ogologo na ndị gbara ngorịngọ. A na-agbalisikwa ike ịhụ na ụhara ifo dì mpe. N'ihi n'ifo tobe oke ogologo, ụfodụ ụmuaka nwere ike malite ihi ụra ebe akponauche ụfodụ nwekwara ike ipụ n'ihe a na-eme. Ọ bürü n'ifo amalite ito ogologo, e kwesiri iwebata abụ maqbụ agụ-ekwe ka ụmuaka ndị chọrọ ihi ụra wee ghara ihi, ebe uche ndị nke akponauche ha kpafuru ga-alọta. Ọ bụ n'ihi na ụmuaka bụ ndị hụru abụ n'anya nke ukwu. Akụkọ ifo ndi Igbo bụ akụkọ dì ofere, ma n'okụkọ ha ma n'usoro ihe niile gbasara ha. Ọmụmaatụ, “Mbe na Nduru” nke na-esotenu.

‘Mbe na Nduru’

O ruru otu mgbe, Mbe gwa nduru ka ha bürü enyi. Nduru wee kwere. N'echi ya, ha abụ gaa n'agiga ọhịa wee mee ubi ebe ha kụrụ okpodudu na ede. Ma mgbe owuwe ihe ubi ruru, ha abụ wee gaa chikọta ihe ahụ niile kee ya n'ọba. Ogologo arọ ahụ niile ha na-ewere okpodudu na-eri. Ma mgbe ihe ahụ malitere ịgwụ n'ọba, Mbe wee were aghughọ ka ha sisiri nri, sị “Tupu onye ọ bụla erie ihe a anyị siri, ya buru ụzọ kpọ aha ya.” Nduru jụa Mbe ọ bụ n'ihi na ya na-asụ nsụ ka o jiri tie iwu a? Mbe kpọ aha ya ozigbo, wee ribe nri. Nduru wee malite işi “Kpokpodudu, dukpo, ikpodu, kpodukpo, dudukpokpo.” Mbe sị ya na ọ kpọtaghi ya. Ka ọ na-agba mbụ ikpota ya, Mbe erichapụ nri zararam, hichaa ọnụ. O rue, oge ozọ, ha sisija nri Nduru wee sị Mbe, “Tupu onye ọ bụla e rie ihe a anyị siri,

o ga-ewere mmiri saa aka ya ma o gaghị ebi ya n'ala maqlị wee jee n'oche o ji nödụ ala." Nduru gaa ngwa saa aka ya, fegote n'oche, nödụ, malite iri ihe.

Mbe wee jee isa aka; o wee welie anya na-ele enyi ya ka o na-eri nri n'ike n'ike. O were iwe saa asa ya; ma mgbe ọna-arigoa, o biela aka ahụ n'ala n'ihi na ọbu ya ka o ji aga ije. Otu a ka o mere ọtụtụ oge ma o nweghị ike. O were iwe dị ọku jee nödụ ala na-akwa akwa; Nduru erichapụ nri ahụ wee na-achi ya ọchi. Ugwọ na ugwo wee tanaa.

Ọ bụrụ na i lee anya n'ifo a e jiri wee maa atụ, i ga-ahụta n'asusu ya dị mfe, o nweghi ilu maobu akpaalaokwu e webatara na ya. Usoro ya gakwara sịrị werere. Ahiriokwu ndi e ji wee foo ya dikwa nkenke. Ifo a etokwaghị ogo

Nnwale onwe 3

5. ‘A naghị ewebata okwu ndị tara akpụ na nghọta dịka ilu na atumatụokwu ndị ozọ’. Kowaa nke a dịka o siri wee metụta Ifo Igbo.

2.3.5 Ebe Emereme Ifo

Ntọala Ifo na-abükari n'ala mmadụ, ala ụmuanumanụ, ala mmuo na eluigwe. Abịa n'ifo, isi n'otu ala gafee na nke ozọ dị ezigbo mfe, n'ihi na mmadụ na-agà ala mmuo lọtakwa n'otu ntabi anya. Nke a pütara ihe n'akukọ “Nwa Ka Nna” nke dị n'akwukwọ *Nza na Obu* ia. 77 Ebe nna Nwa-ka-nna dugara ya ka o gaa kpüta oke ehi n'ala ndị mmuo.

Nza na Obu, ih.akw. 5 (ala mmadụ)

Nza na Obu, ih.akw. 87 (ala ụmuanumanụ)

Omalinze, ‘Etu Ọnwụ si bịa n'ụwa’ (eluigwe)

N'ifo ntọala ya bụ n'ala mmadụ, a na-egosi ka ndị mmadụ si ebi ndun'ụwa. A na-enwe esemokwu ezinaulọ nke ndị nwunye di na nwunye di, nwanne na nwanne, ọnödụ nwa enwenne, nsogbu amụtaghị nwa nwoke, dgz. N'udị ifo dị etu a, a na-ahụ mmegbu, ita ahụhụ, mkporomasị, obi ojọq, nnupuisi, mana a bịa n'ikpeazụ a na-enweta ihe nlekwasị anya nke bụ ezi omume, maqbụ ezi ndụ maqbukwa ezi ndụ. Ma ọ bụrụ n'ifo ahụ na-akuzi maka eziomume, a na-egosipüta uru ọ bara ibi ezi ndụ site n'igosị ugwo ọru onye eziomume nakwa nke onye ajọ omume.

Ọ bụrụ n'ala ụmuanumanụ, akukọ ụmuanumanụ na-abükari ugogbe e ji ahụta ndụ ndị Igbo. N'ufodụ ifo, oke nsogbu ụmuanumanụ na-enwekarị na-abụ úkó nri (ugani/ụnwụ). Otu aka ahụkwa, ndị Igbo na-enwe úkọnri, ụkọ mmadụ, ụkọ ala, dgz. Mgbe ọbula ụmuanumanuwere nsogbu ha na-akpọ nzukọ, tükọ aro ọnụ. Onye ọbula nwere ohere ikwu uche ya. Nke a bükwa etu ọ dị (n'ala) ndị Igbo.

A bịa n'akukọ ifo ndi mere n'ala ụmuanumanụ, ọ na-enwe ihe a na-elekwasị anya tupu a hopüta ndị ọchichi dịka eze. O nwere ike bụrụ anụ

kachasị sie ike (dika Agụ), kachasị nwe amamihe (Mbe), kachasị maa mma, onye a na-atụ egwu, dgz. Oge ụfodụ Mbe na-aghogbu ụmụanụmanụ ndị ozọ wee bürü eze. N’ala Igbo, onye nwere ego mara ihe na-abụ eze. Omumaaatụ akuko “Ihe Mere Okukọ ji bürü Anụ Ulo” nke dị n’Éké na Egwurugwu. Okukọ bụ eze ụmụanụmanụ niile. Anụ ndị ozọ na-atụ ọkukọ egwu maka arụ uhie dị ya n’isi.

A bijakwa n’akukọ “Ihe Kpatara Aguiyi anaghi anwụ n’ime Mmiri” nke díkwa n’Éké na Egwurugwu, Aguiyi bụ eze ụmụ anụ niile bi na mmiri n’ihi na ọ hụru onwe ya dị ka anụ dike. N’akuko “Otu Mbe si bürü Nna Umụ Anụmanụ” nke díkwa n’Éké na Egwurugwu, ụmụanụmanụ niile mere Mbe eze ha n’ihi amamihe ya. Otu ahụ ka ọ díkwa n’akukọ “Otu Mbe siri bürü eze anụmanụ nke dị n’Omalinze.

Mmegbu na aghughọ dí na ndụ ụmụ anụmanụ, nke bụ ihe e jiri mara Mbe. E nwekwara mmadụ bụ ndị mmegbu na ndị aghughọ. Ka e si nwee MBA díka onye aghughọ, e nwere Ebule díka onye akọ, nwee atụrụ ka anụ nzuzu. Etu a kwa ka e si enwe ndịma ihe nke ọma na ndị nzuzu na ndụ ndị Igbo. ihe ọbụla dí n’ala ụmụanụmanụ dí n’ala Igbo. Ụmụanụmanụ na-ekwu okwu, eche echiche, aga nzukọ, ekpe ikpe, egosi amamihe na nzuzu, mpako na obi ume ala, iñunanya na ikpo asi, anya ukwu na afọ ojuju, mgbalị na ume ngwu, dgz. Díka a na-ahụ na ndụ ndị Igbo. Ma na-enwekwa nnụnụ mgbama nke na-agba ama ihe a na-ezo ezo, díka e siri nwee ndị mmadụ na-asị asiri. I kwuo ụka dí ańaa ebe ha nō, imara na i ziela redio ozi mgbasa. Ya bụ, akukọ ụmụanụmanụ bụ enyooku ndụ a na-ebi n’ala igbo/mmadụ.

N’ala mmuqo ndị mmuqo na-anwụ anwụ n’akukọ ifo. A na-ahụ ha anya, ha na ndị mmadụ na-enwecha mmekorịta dí icheiche. Ihe e jiri mara ndị mmuqo bụ mgbala. Ha na-agba mgbala oge ọbụla. Omumaaatụ, ifo a kporo “Erem Ọka Mgbala” n’Oka Mgbala.

Omumaaatụ ndị a niile gosiri na agwa ụmụanụmanụ n’ifo bụ ihe na-egosiputa agwa ndị Igbo. Ha gosikwawra na ihe ọbụla nwere ike ime n’ifo.

Nnwale onwe 4

6. Ntọala ifo nwere ike ịgbado ụkwụ n’ala mmadụ, n’ala ụmụanụmanụ na n’ala mmuqo, were otu gosiputa ka nke a siri bürü eziokwu

1.3.6 Ihe Ndị Ozọ e ji mara Akukọ Ifo Igbo

Ifo bụ ekwurunonụ. Ọ bụ n’ọnụ ka e si akọ akukọ ifo, e mebeghi ya ka ọ bürü ihe a na-agụ agụ; n’agbanyeghi na a chikötala ọtụtụ n’ime ha n’akwukwọ, iji wee chekwaba ha.

Akukọ ifo bụ akukọ na-enwe ọkọ na ogee. Na mmemme akukọ ifo, ekwesiri inwe onye gana-akoputa akukọ, ma nwekwazie onye maobu ndị ogee.

Ozokwa, o nweghi onye mara oge ọ malitere na onye malitere ya. Akukọ ifo malitere oge ndị Igbo malitere ebimndu ha. O nweghi onye nwereike ikwu kpomkwem oge o mlitere. N'akukụ nke ọzọ, onwegoñkwanu onye ga-asị na ọ bụ ya malitere otu akukọ ifo maobu nke ọzọ. Ọ bụ ihe ọha obodo nwekotara ọnụ. Ọru akukọ ifo bükwa maka ọdị mma na ọ ganihu ndị bi n'ime ya.

N'akukọ ifo, ihe ọbula nwere ike ime n'akukọ ifo; ihe ọbula nwekwara ike ịbụ agwa n'akukọ ifo. Oge ejị akọ akukọ ifo na-abukari n'oge abalị, ọkachasi oge ọnwa na-eti ka ejị eme ya. Oge dị otu a bụ oge ndị mmadu rucharala Ọru ụboghị ha, wee na-ezuzi ike.

A na-enwekwa agu-ekwe n'akukọ ifo Igbo, a ga-eleba nke a anya n'uju na modul 4, yunit 1.

Njirimara akukọ ọzọ bụ na n'akukọ ifo a na-ewebata ihe ọma na ihe ojoo. A na-edede ha n'uzo ga-adị ka a ga-asị n'ihe ojoo ga-elomi ihe ọma; ma n'ikpeazu ihe ọma na-emeri ihe ojoo iji wee gosiputa nkwenye ndị Igbo n'ihe ojoo anaghị adigide, tnyekwa n'ihe ojoo ọbula na-enweta ụgwọ Ọru ojoo ebe Ọru ọma na-enweta ụgwọrụ ọma.

N'ikpeazu, a na-esite n'ifo egosiputa nkwenye, ahumihe ụwa, nsirihụ ụwa, omenala na usoro ebimndu ndị Igbo tnyekwara ihe ndị ọzọ.

2.4 Nchikọta

Na mmechi, akukọ ifo bụ ihe zuru mpaghara Igbo ọnụ. O nweghi mpaghara Igbo enweghi akukọ ifo. Ihe nweziri ike ịdị iche site n'otu mpaghara rue mpaghara ọzọ bụ usoro esi amalite ma na-emechikwa akukọ ifo; agwa ndị mejuputara ifo nwekwara ike igbanwe. Aha bụ akukọ ifo na-agbakwa site n'otu mpaghara ruo mpaghara ọzọ dika aruturula aka. Olundi e ji akọ ya na-agbanwekwa site n'otu mpaghara ruo mpaghara ọzọ. Na yunit ihe ọmụmụ a, e lebara anya n'otutu ihe ndị e ji amata akukọ ifo.

2.5 Nrütüaka/Ngumi

Emenanjo, E. N. (ed.) (1977). *Omalinze: A book of Igbo Folktales*. Ibadan: Oxford University Press.

Iroaganachi, J. O. (1973). *Oka Mgba*. London: Longman.

Iwe, A. (1963). *Akukọ Ifo Ufodụ Kwesiri Ka Umụ Mmadu Mara*. Lagos: Katz & Fodor Academy.

Nnabuihe, C.B. (2005). *Nwaada Lọqlọ: Akwukwọ Akukọ Ifo ndị Igbo*. Lagos: OfonaOgu Projects Africa.

- Nwadike, I.U. (2001). *Éké na Égwùrùgwù: A book of Aetiological or 'Why' Tales*. Ibadan: Heinemann.
- Ogbalu, F. C. (1966). *Mbediogu*. Onitsha: University Publishing Company.

2.6 Ihe kwesiri ibu usa nnwale e mere

Usa nnwale nke mbu

- 1a. Aha obodo m bụ Umunnachi
- 1b. Aha okpuru ochichị ọ dí n'ime ya bụ Dunukofia
- 1ch. Steeti ọ dí n'ime ya bụ Anambara

2a. Ka ndị obodo m si amalite ifo ifo bu na ha na-amalite n'ikwu Chakpii

A zaa wọọ

Nkita nyara akpa

A zaa, nsị agwụ n'ohịa

E nwere otu oge...Ifo ifo amalite

2b. Ka ndị be anyị si emchi ifo bụ ọ bürü na a kochaa ifo, ọkọọ o kwuo...

Chakpii

A zaa wọọ

3. Chakpii!

Nkita nyara akpa

Akukọ anyị ga-akorọ unu bụ akukọ 'Mbe na Nduru'

O ruru otu mgbe, Mbe gwa nduru ka ha bürü enyi. Nduru wee kwere. N'echi ya, ha abuọ gaa n'agiga ọhịa wee mee ubi ebe ha kürü okpodudu na ede. Ma mgbe owuwe ihe ubi ruru, ha abuọ wee gaa chikota ihe ahụ niile kee ya n'oba. Ogologo arọ ahụ niile ha na-ewere okpodudu na-eri. Ma mgbe ihe ahụ malitere ịgwụ n'oba, Mbe wee were aghughọ ka ha sisiri nri, sị “Tupu onye ọ bụla erie ihe a anyị siri, ya buru uzọ kpọọ aha ya.” Nduru jua Mbe ọ bụ n'ihi na ya na-asụ nsụ ka o jiri tie iwu a? Mbe kpọọ aha ya ozigbo, wee ribe nri. Nduru wee malite işi “Kpokpodudu, dukpo, ikpodu, kpodukpo, dudukpokpo.” Mbe sị ya na ọ kpotaghị ya. Ka ọ na-agba mbọ ịkpota ya, Mbe erichapụ nri zararam, hichaa ọnụ. O rue, oge ọzọ, ha sisịa nri Nduru wee sị Mbe, “Tupu onye ọ bụla e rie ihe a anyị siri, ọ ga-ewere mmiri saa aka ya ma ọ gaghi ebi ya n'ala maolị wee jee n'oche o ji nodule ala.” Nduru gaa ngwa saa aka ya, fegote n'oche, nodule, malite iri ihe.

Mbe wee jee ịsa aka; o wee welie anya na-ele enyi ya ka ọ na-eri nri n’ike n’ike. O were iwe saa asa ya; ma mgbe ọnà-arigoa, o biela aka ahụ n’ala n’ihì na ọbu ya ka o ji aga ije. Otu a ka o mere ọtụtụ oge ma o nweghi ike. O were iwe dì ọkụ jee nodụ ala na-akwa akwa; Nduru erichapụ nri ahụ wee na-achị ya ọchị. Ugwọ na ụgwọ wee tanaa.

Ọ gwùla, Chakpii!

3b. Usoro mbido ifo ahụ bụ

Chakpii!

Nkịta nyara akpa

Ndị be anyị, o nwere akụkọ m ga-akorọ unu

Ndi ogentị ga-azaso ya sị:

Koqrọ anyị ka obi dì anyị mma

Akụkọ anyị ga-akorọ unu bụ akụkọ ‘Mbe na Nduru’

3ch. usoro mmechi ifo ahụ bụ

Akụkọ n’uju

Ọ gwùla, Chakpii!

Usa nnwale nke abụo

4. Site n’omumamatụ *Ojaadilị* e nwere ike ịhụta ihe ndị a:

Oka Mgba, “Ihe mere Nkịta jiri bürü Anụ Ụlọ”

Omalinze, “Agụ na ndị Inyom Ya”

Mbediogu, “Mbe na Amụma”.

Usa nnwale nke atọ

5. A naghi ewebata okwu ndi tara akpụ na nghọta dika ilu na atumatụokwu ndị ọzọ. Ozokwa, Usoro ifo na-agà siriri werere, ebe ndị a kpọrọaha na ya na-adị olenole ka ụmụaka wee ghara inwe mgbagwojuanya.

Usa nnwale nke anọ

6. Ntọala Ifo na-abụkarị n’ala mmadụ, ala ụmụanụmanụ, ala mmụo na eluigwe. Abịa n’ifo, isi n’otu ala gafee na nke ọzọ dì ezigbo mfe, n’ihì na mmadụ na-agà ala mmụo lọtakwa n’otu ntabi anya. Nke a pütara ihe n’akụkọ “Nwa Ka Nna” nke dì n’akwụkwọ *Nza na Obu* ia. 77 Ebe nna Nwa-ka-nna dugara ya ka ọ gaa kpüta oke ehi n’ala ndị mmụo.

Nza na Obu, ih.akw. 5 (ala mmadụ)

Nza na Obu, ih.akw. 87 (ala ụmụanụmanụ)

Omalinze, ‘Etu Ọnwụ si bia n’ụwa’ (eluigwe)

N'ifo ntqala ya bụ n'ala mmadụ, a na-egosi ka ndị mmadụ si ebi ndun'ụwa. A na-enwe esemokwu ezinaulọ nke ndị nwunye di na nwunye di, nwanne na nwanne, ọnọdụ nwa enwenne, nsogbu amụtaghi nwa nwoke, dgz.

YUNIT 3: NKENUDI IFO IGBO

Ndịna

- 3.1 Mkpólite
- 3.2 Mbunuche
- 3.3 Ndịna Kpom kwem
 - 3.3.1 Uzọ dí icheiche e nwegasiri ike isi kewaa ifo Igbo
 - 3.3.2 Ifo Nkítị
 - 3.3.3 Iduu Kpoo
 - 3.3.4 Nkenudị gbadoro ụkwụ na Ndịna Ifo
 - 3.3.5 Nkenudị gbadoro ụkwụ n'etu e si akọ ifo
 - 3.3.6 Nkenudị gbadoro ụkwụ n'agwa dí n'ifo
 - 3.3.7 Nkenudị gbadoro ụkwụ n'orụ ifo
 - 3.3.8 Nkenudị gbadoro ụkwụ n'ebe emereme ifo
 - 3.3.9 Nkenudị gbadoro ụkwụ n'isiokwu
- 3.4 Nchikota
- 3.4 Nrütüaka/Ngumi
- 3.6 Ihe kwesiri ịbü ụsa nnwale e mere

3.1 Mkpólite

N ‘ihe ọmụmụ yunit a, a ga-elebanye anya n’uzo dí icheiche e nwere ike isi kewaa akukọ ifo. N’ihi na e nwere ọtụtụ uzọ e nwere ike isi kewaa ifo díka onyenkuzi/ ome nchocha si wee chọq. A ga-agbado ụkwụ n’usoro akukọ si were na-aputa n’onu oko, orụ ifo na-aru, ndina ya ndị dí ifo nakwa ifo ndị metutara mbe wee mee nkewa ifo n’ihe ọmụmụ yunit a.

3.2 Mbunuche

Na ngwusi ihe ọmụmụ ụmụakwukwọ ga-enwe ike:

- Gosiputa uzọ dí icheiche e nwere ike isi kewaa ifo Igbo.
- Kowaputa ndịche dí n’etiti ifo nkítị na iduu
- Kowaputa ndịche dí n’etiti iduu kpoo na idu nkítị

3.3 Ndịna kpom kwem

Ihe ọmụmụ a ga-elenye anya na mbunuche kpomkwem e ji were na-eme ihe ọmụmụ a.

3.3.1 Uzọ dí icheiche e Nwegasiri ike isi Kewaa Ifo Igbo

Nkewa ifo pütara uzọ dí icheiche e nwegasiri ike isi wee kewaa ifo. Nke a ga-enye aka iji wee mee ka nghota n’omụmụ ya wee dí mfe. E nwebeghi nkwekorita ozuru mba onu n’uzo enwere ike isi wee kewaa ifo. Mana ndị odee, ndị orụ nchocha na ndị ọkammata dí icheiche agbalịara n’uzo dí

icheiche ime nkewa akukọ ifo n'uzo digasi icheiche. N'agbanyeghi nke a, enwebeghi otu üzə kpomkwem e nwere ike işi na obụ ya kachasi mma; kama ọ bụ օru díri onye nkuzi maobu ome nchocha ihoró üzə o chere kachasi mma iji wee mee ka nkuzi ya gaa nke օma maobu mee ka nchocha ya gaa nke օma.

Okpewho (1992: 181-182) kowara na-enwere uto anō enwere ike isi wee kewaa akukọ ifo mba di icheiche. Ha bu ndi a:

- i. N'igbado ükwu n'agwa ndi kara gbaa elu n'ifo: Ọ bürü na nke a mee, a ga-enweta ụdi ifo ndi a akukọ umuanumanu, akukọ umummadu, na umummuo. Okpewho choputara n'igbado ükwu n'agwa ndi kara aputa ihe n'ifo wee mee nkewa ifo nwere nsogbu nke bu n'otu agwa nwere ike ikpa agwa dikà agwa օzo. Omumaatụ, umuanumanu, n'akukọ ifo umuanumanu nwere ike na-eche echiche ka mmadu. Ha nwekwaraike igosi ihunanya; ikpoasi; anyaukwu; obiomma dgz dikà mmadu si eme. Nsogbu օzo ọ choputara n'udị nkewa a bu na e nwere ifo ebe a na-enwe ngwakorita agwa.
- ii. N'igbado ükwu na ebumnobi/ndina akukọ; ma օ gbara elu ma o zoro ezo. Ọ bürü na-agbado ükwu n'udị akee kewaa ifo, a ga-enweta- ifo ndi na-akuzi eziomume.
- iii. N'igbado ükwuyididi ifo. N'udị nkewa di otu a, a na-enweta- ifo aghughọ, ifo amakeme/ mgbagwojuanya (n'udị ifo amakeme, a na-enwe nsogbu/ajuju/mgbagwojuanya a turu anya na ndi ogee na okoo ga-etinye onu na ya wee nweta usa nye ya), akomako aguguala, usoro օmumụ, nkokirikọ, akukọ dike/odogwu, dgz.
- iv. Akukọ mmalite (origin tales). Ndị a na-akowa ka ụfodu ihe dikà օnwụ, օku, ekpemekpe na ihe ndi օzo si wee malite n'uwá.

Okpewho, gakwara n'ihu ikowa na-enwekawara ike igbado ükwu n'ebe emeremere ifo wee mee nkenuudị ifo. Ọ bürü na nke a mee, a ga-enweta ifo egwu օnwa, akukọ ifo agbamafa na akukọ ifo achumnta, dgz.

Nwadike (2001: ụiii) n'akukọ nke ya, kowara na-e kere akukọ ifo ndi Ojii üzə ano; ha bu ndi a:

- i. Ndị bu amakeeme maobu ndi na-ebute mgbagwojuanya (dilemma tales).
- ii. Ndị bu akukọ Mbido - ndị na-akowa ihe kpatara ihe di iche iche ji eme (Myths or 'Why' Tales)
- iii. Ndi na-akuzi ihe, ya bu, ndi e si na ha amuta ihe (Moral/Didactic Tales)
- iv. Akukọ Mbe/Aghughọ (Trickster Tales).

N'ihe օmumụ a, anyi ga-elebanye anya n'ufodu üzə e nwere ike isi wee kewaa ifo nke a türü anya n'onye օbula na-eme ihe օmumụ akukọ ifo n'ogogo a kwesiri ima. Ufodu üzə e nwereike isi wee kewa akukọ ifo gunyere üzə ndi a na-esotenu:

- Etu ifo si aputa n'onu օkọ.
- N'igbado ükwu na ndina (content of each tale) di n'akukọ ifo.

- Ebe a kọrọ akụkọ /ala emereme.
- Agwa dị n’ime ifo ahụ.
- Site n’isiokwu dị n’ifo
- N’ụdị ọrụ ọ na-arụ.

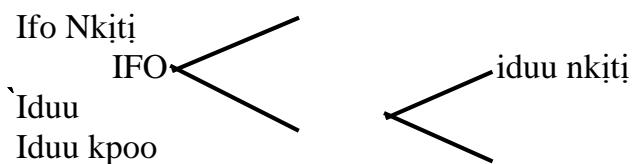
Nnwale onwe 1

1. N’uche nke gi o nwere ụzọ ọzọ e nwere ike isi wee kewaa akụkọ ifo nke na-adighị na ndị a edepütara?
2. Deputa ụzọ dị otu ahụ i chere e nwere ike isi wee kewaa ifo Igbo.

3.3.2 Ifo Nkịtị na Iduu

A bịa n’otu akụkụ, akụkọ ifo kewara onwe ya ụzọ abụọ. Ha bụ ‘ifo nkịtị na iduu. Ifo nkịtị bụ akụkọ ifo na-akowa maka ụmụanụmanụ - *Nza na Obu* ia. Tinyekwara ihe ọdinachi ndị ọzọ dika osisi, ugwu, ndagwurugwu, ọhịa, ala, igwe, mmiri dgz. Ọ bụ akụkọ ifo ọdinala nke e jiri mara ndi Igbo malite n’oge ha malitere obibi ndụ ha. Ọ bụ nke na-enweghi ngwakorịta n’akụkọ ifo mba ndị ọzọ.

N’akụkụ nke ọzọ, akụkọ iduu, e nwekwara ike kpoo ya akụkọ iduunaọba dika Nnabuihe (2005: viii) si wee kowaa bụ akụkọ na-arụtu aka “n’ụdirị akomakọ ndi na-ekwu maka obodo iduu na eze na-achị ha nke a na-akpọ ọba”. Ihe kpatara e ji akpọ ya akụkọ iduu bụ na ọ bụ akomakọ gbasara obodo iduu na onye na-achị ha bụ ọba. Akụkọ iduu gbadoro ụkwụ n’ahụmihe ndị Igbo mere njembiri rute obodo Edo mgbe gboo. Akụkọ iduu kewara onwe ya ụzọ abụọ, ha bụ Iduu kpoo na iduu nkịtị. Ihe eserese a na-esonu ga-enye aka kowaputa ya nke ọma -

3.3.3 Iduu Kpoo na Iduu Nkịtị

Dika anyị kwurula, akụkọ iduu kewara ụzọ abụọ. Ha bụ iduu kpoo na iduu nkịtị. Anyị ga-eleba ha anya n’otu n’otu.

Ifo Iduu Nkịtị

Iduu nkịtị bụ akụkọ ifo na-akọ maka eze anaghị achị ọchichị nchigbu. Ọ na-alụ ọtụtu ụmụnwaanyị mana o nwekwara ike nwee nke ọ kpọrọ asị n’ime ha. Ọ na-achokarị imụta nwa nwoke. Ọ na-eme ihe dị ichiiche iji mụta nwa nwoke. Ọ bụ nwaanyị nke ọ kpọrọ asị ga-emechaa mọtara ya nwa nwoke ahụ ọ na-achọ. Iduu nkịtị na-enwerirị otu maqbụ karịa na njirimara ndị a: eze lụrụ ọtụtu nwaanyị ma kpọ otu n’ime ha asị na-

enweghi ihe doro anya o mere, achomomumụ nwoke, agwomogwu, agbambo igbochi mkporomasị nwaanyi ịbu ya mутara nwoke ahụ a na-achọ, etimiwu ka e tufuo nwanwaanyi ọbụla a mутara ma kulata nwanwoke, na mporomasị imụta nwanwoke n'ikpeazu; e tufuo ya mechaa chọtakwa ya. Omumaatụ:

Akukọ a kporo “Omalinze” nke di n’akwukwọ akukọ ifo *Omalinze*.

Iduu Kpoo

Akukọ iduu kpoo bụ akukọ ifo na-akowa maka eze na-achi ọchichị nchigbu. O na-enwe ndị na-arụru ya ọrụ ojọq dika Mgbaraotọ, Ogbungwangwa, Oraobara na Afọejuala. A na-enwekwa odogwu mmadugha na-ama Oba ahụaka n’ihu n’ihi ihe ojọq na-eme n’obodo. Oba ga na-achọ ụzọ ọ ga-esi gbuo odogwu ahụ. O nwere ike zipụ odogwu njemegwu ebe ọga-eche na ọ ga-eje nwuo; n’hi na ọ bürü na eze egbuo ya ndị obodo ga-ama na ọ bụ ya gburu ya.

Odogwu ahụ ga-eje njemegwu ahụsite n’enyemaka ndị obodo nakwa ihe ndị dibịa ga-enyikwa ya ga-edu ya dika *Okpurunwaeke, nzu, enyoonyoahụ, na mmagha*. O ga-agà njemegwu ahụ ma lọta n’udo, bịa chibazie ndị obodo ya ma ọbụruna eze kwere ya nkwa na ọ lọta n’udo na ọ ga-apụru ya n’oche eze ya.

N’akukọ iduu kpoo, ọba na-e nwe ndị na-arụru ya ọrụ ojọq, ha gụnyere ndị a: mgbaraotọ, ogbungwangwa, oraobara na afọejuala.

- Mgbaraotọ bụ ndị na-eche ọba nche.
- Ogbungwangwa bụ ndị na-ahụ na o nweghi onye gbaghara Oba okwu.
- Afọejuala bu ndi na-eje na nzuzo lie maqbụ tufuo ozu onye maqbụ ndị e gburu n’ihi ịgbaghara Oba okwu.
- Oraobara bụ ndị ọrụ ha bụ ikwu ihe ọma dum ha nwereike gbasara Oba, iji zipụta ya dika ezigbo mmadu.

Iduu kpoo n’akukụ nke ya na-enweriri otu maqbụ karịa na njirimara ndị a: onyeochichị na-achi ọchichị akaike maqbụ ọchichị nchigbu, odogwu, ama maka, njemegwu na mgbanwe ọchichị. Omumaatụ, “Enèndu Igboànugo, Nwa Ká Nnà Ya” (*Omalinze* ih.akw. 22).

Na nchikota, iduu, maqbụ iduu kpoo maqbụ nke nkịtị na-eto ogologo tokaria ọtụtụ ifo ndị Igbo nwebuuru. N’akukụ nke ọzo, dika Nnabuihe (2005: viii) sii wee kwuo, “Ma iduu kpoo ma iduu nkịtị na-adị ka ihe mere ee n’ezie mana ọ pughị ime na ndị ọdịnala ndị Igbo”. Ọ bụ nke kpatara n’oge ọbụla a kọqoro onye Igbo ihe edoghi ya anya maqbụ ihe rara ya ahụ na nghọta maqbụ na na i kwenye na ọbụ eziokwu maqbụ asị, ọ na-ezipụta ekweghi ekwe ya n’ụdị ekwurekwu a: ‘ihe a díkwa akukọ iduunaọba’.

Nnwale onwe 2

3. Deputa ma kowaa otu ọkpurukpu ndịche dì n'etiti ifo nkịtị na iduu
4. Kedụ ụdị ifo e jiri mara ndị Igbo n'oge ha malitere ebimndu?

3.3.4 Nkenudị Gbadoro Ụkwụ na Ndịna Ifo

A. Echenomere

Echenomere na-akowa maka ihe ndị dì iche a na-eche na ha mere eme n'ifo n'ezie, mana ha meghị; naani ihe e jiri kọ ha bụ iji kuzie ihe.

N'aka nke ọzọ, o nwekwara ike bürü akụkọ mere eme mana e ji ihe ndị ekwesighị ime na ndụ maqbụ ihe abughị etu o siri dì na ndụ wee gosiputa ya (Ihe díka n'okike ụwa, e gosiputara ụfodụ ihe dì n'ụwa jiri dì etu o dì, dgz.)

N'ebe a, anyị ga-elebanye anya n'akụkọ Ya mere, nkomiřikọ na nkokiřikọ.

i. Akụkọ Ya Mere (Aetiological tales)

Akụkọ ‘Ya Mere’ bụ akụkọ na-akowa ihe kpatara ihe jiri mee maqbụ ihe kpatara ihe jiri dì etu o dì n'ụwa. Akwụkwo Éké na Égwùrùgwù (A Book of Igbo Aetiological or ‘Why’ Tales) nke Inno Ụzọma Nwadike bụ naani akụkọ ‘Ya Mere’ juputara n’ime ya. Ọmụmaatụ ndị ọzọ gunyere ndị a:

“Ihe Mere Nwa Ologbo Ji Eri Oke” (*Omalinze*);

“Ihe Mere Nkita Jiri Bürü Anụulọ” (*Oka Mgba*);

“Nwa Nta na Nnunu Ya” (*Oka Mgba*). Akụkọ a kowara ihe mere ntị mmadụ ji dì bele bele;

“Ihe Mere Egbe ji eburu Okụkọ” (*Nza na Obu*).

ii. Nkomiřikọ (Myth)

Nkomiřikọ na-akowa maka okike ụwa, ọnwụ, ndụ, nakwa okike ihe niile ndị ọzọ na-abughị mmadụ maqbụ anumany. Ọ na-akowakarị maka ndụ, ọnwụ na ihe ọdinachi ndị ọzọ. Nkomiřikọ metutara ofufe, nke a mere e ji ekwu mgbe ụfodụ na nkomiřikọ dì aso. Ọ na-arutụ aka n’ihe gbasara epumepu ụwa, okeke eluigwe na ụwa, ọnwuna ndụ, nakwa okike ihe niile ndị ọzọ na-abughị mmadụ maqbụ anumany. Nkomiřikọ na-emetụta ihe dì nnukwu mkpa díka ọbịbia ọnwụ n'ụwa na ihe omimi gasị díka ndorondoro ezi ihe na ajọ ihe, ihé na ochichiri, dgz.

Ndi na-ewebata nkomiřikọ n’akụkọ ifo Igbo iji akowa ihe ọbụla taara ha akpụ nghota. Iji maa atụ, ebe ọbu na ha aghotaghị ụdidi kpakpando na ọnwa nke ọma, ha nwere ike mewe nkomiřikọ gbasara ha. Nke a mere e ji ahụ na ndị ọbụla n'ụwa nwere akụkọ dì iche ihe ha ji akowa ọtụtụ ihe e nwere n'ụwa. E nwere ndị nwere akụkọ gbasara ihe e ji nwee oyi na oge

ekpomokụ, ihe mere e ji nwēe mmiri maqbụ ndagwurugwu ebe ụfodụ. Ọmumaatụ:
“Etu Ọnwụ si Bịa n’ụwa” (*Omalinze*).

iii. Nkôkîrîkô (Legend)

Nkôkîrîkô na-akowa maka odogwu dì iche iche, akpamike mmadụ/anumana kpara mere onye ahụ jiri bürü onye a mara amara maqbụ odogwu mmadụ. Odogwu a nwere ike bürü onye a mara amara na mgba, onye jere njemegwu lota n’udo, onye a mara amara n’aghughọ dika mbe maqbụ anukambeakọ. A na-ewebata akukọ nkôkîrîkô n’akukọ ifo Igbo iji wee kuziere ụmụntakirị mkpa ọ dì mmadụ ịbü dike, ghara ịbü onye ụjọ. Nkôkîrîkô na-apütakarị ihe n’akukọ iduu kpoo dika e kwurula n’oge gara aga. Ọmumaatụ: ‘Udeze’ na *Nza na Obu*.

B. Ifo Na-akuzi Ezi Omume (Didactic Tales)

Nke a bụ ifo na-akuziri ụmụaka uru dì na mmadụ ime ezi omume nakwa ọghom dì n’ajọ omume. N’udị ifo na-akuzi eziomume; igosiputa mkpa ọ dì mmadụ ime eziomume bụ ihe na-apütakarị ihe n’ime ha. Nke a apütaghị na o nwere ifo ndị kwesiri ikuziri ụmụaka ajọ omume; kama akukọ ndị na-adị n’udị ifo ndị a na-aka egosiputa agwa ezi omume n’ebe ọ gbara elu. Ọmumaatụ:

“Anụ türü agwa ga-alụ analụ” (*Omalinze*). Ụdị ifo na-akuziri ụmụaka mkpa inwe obiebere na-ebe mmadu ibe ha dì. E lebakwuru anya n’oru nkuzi ifo na-aru na Modul 2, yunit 2.

Gbaa mbọ chọputa ọmumaatụ ndị ọzọ.

ch. Ifo Aghughọ bụ nke Mbe Na-abukarị Onye Isiagwa na Ya

Agwa ndị na-agbakarị elu n’udị ifo a bụ agwa ndị n’egosiputa aghughọ. Ifo ndị dì otu a na-enwekari agwa mbe n’ime ha n’ihi na mbe bụ onye ejị aghughọ wee mara n’akukọ ifo ndị Igbo. Nwaike (2001: ụvi), kpọro ya ‘akukọ mbe maqbụ ‘aghughọ’. Ọ kowara na ọ bughị naanị n’udị ifo a ka a na-enweta akukọ mbe; kaama, na-ekewapütara nke a iji gosi nke ọma ọnodụ mbe na ụmụ anụ ndị ọzọ. Nwadike kowakwara naEbule Akọ bükwa anụ ọzọ akọ na uche ya na-agho ‘zamzam’ tinyekwara anụ ndị ọzo, kama na nke Mbe enweghi nke aga-eji tñnyere ya.

Ọmumaatụ: “Mbe na Nwunye ya na Ọnwụ Nne ya” (*Mbediogụ*) na “Mbe na Anukambeakọ” dì n’Akukọ Ifo Ụfodụ Kwesiri Ka Ụmụ Mmadụ Mara.

Mbe na Anukambeakọ

Otu mgbe Mbe chekatara otu ọ ga-esi ghogbuo Ewi, o wee kpọ ya ihe oriri n’ulọ ya. Tupu Ewi abia Mbe gwara nwunye ya ọma ka o teere Ewi ofe ọkwụrụ nke a ga-etinyekwa ogwu azụ na ose ebe ọ di ukwuu. Uzọ ihe ato ndị a ga-enye aka ime ka Ewi nwụọ n’ulọ Mbe ka ya na nwunye ya na ụmụ ya wee rie anụ Ewi. Ọkwụrụ ga-eme ka ogwu azụ gbafie Ewi n’akpiri ngwa ngwa. Okpara Mbe ga na-akpara Ewi ụbụbọ mgbe ọ na-

eri ihe ka ose wee kuo ya akuku. Mgbe ono na-akwa ukwara, ogwu azu ga-agbakoro ya n'akpiri. O dighi mmiri obula a ga-ekunye Ewi mgbe o ga-akwa ukwara ihe gbakoro ya. Nke a ga-eme ka o kwakata ukwara, mkpuru anya ya abuo azoputachaa, o tubo, wee nwuo, wee ghoqro Mbe na ndi ulo ya ihe oriri.

Mgbe o ruwere oge Ewi ga-eji bia, Mbe puo ga zoo n'azu ulo, gwa Okpara ya ka o zie Ewi ka o malite iri ihe na ya gara na nkwo, na ya ga-alotakwa tupu Ewi erichaa ihe. Mgbe Ewi rutere, okpara Mbe ezie ya ihe e ziri ya. Ebe o bu anu ka Mbe aghughogho, o matara ihe Mbe na-agho. Mgbe o na-agba ihe na-aga, o wee were eku kpagharia ofe ahu si Ewi ka o na-agbata ihe di n'ofe na obu ya nwe ihe dum. Ewi wee kelee ya ma chere ka ihe di n'ofe gbadachaa n'ala ite ofe. Mgbe o na-achoh ikele oma, ose kuru ya akuku nke nta. O wee maba aka n'akpa ya weputa okuko mmaj ya gbara mmaj n'okpokoro (mbele) mmaj o bu bia nwo, akuku wee kwusi. Ewi mee ngwa ngwa kwuo aka ya, kelee Oma na umu ya, gwakwa ha ka ha kelee nna nwe ulo ma o lota na nkwo; si kwa ha zie ya na ya alaala, na ha ga-ahu ubochi ozoo.

Mgbe Ewi laruru ulo ya o cheputa uzo o ga-eji gosi Mbe na ya bu Anukambeakwo. O wee zie Mbe ka o bia oriri n'ulo ya n'ubochi Eke. Mbe wee kwere ije. Mgbe nwunye Ewi techara ofe, Ewi gwa ya ka o doba ite ofe n'ebi ite odudo na-adị ka ofe wee juzie oyi nke oma. Mgbe nke a mechara, Ewi wee zie nwunye ya ihe o ga-eme tupu Mbe abiarute. O gbatara akpukpo okukwo e siri esi nye nwunye ya ka o wee kechie ya. Mgbe Mbe biarutere, nwunye Ewi ga-afuchi di ya n'akpukpo okukwo ahu e siri esi, wee tiba ya n'ofe ahu juziri oyi buputara Mbe, gwa ya ka o malite iri ihe n'ihi na Ewi jere ndi ogo ya icheta mmaj a ga-eji lee Mbe obia; na mgbe o richara ihe, ya guruh anu okukwo di n'ofe michaa; ya bowa ya natatu anu ya tutu ya alota. Ofe nwunye Ewi tere di uto nke ukwu. Mbe chere na a ga-etera ya ofe ose na ogwu azu, ma o bughii otu a. Mgbe Mbe raturu ofe ahu, ya toq ya, ose adighi ya, ogwu azu, adighikwa ya o malite imalo ihe niile na-achoh Ewi na nwunye ya ochi na ya aghogbuole ha ubochi ahu.

Mgbe Nwa Aliliuga richara utara riju afi ya, o guruh ihe di n'ofe michaa dika a gwara ya. Ma mgbe o gara imicha anu ahu, Ewi amaba ya n'afi, weputa aguwa o ji, wee malite ighekas Mbe eriri afi. Mbe wee malite iti mkpu akwa. Ewi malite ichi ya ochi wee si Mbe kwete ya ihe o ga-enye ya ka ya hapu ibgu ya. Mbe wee kwete Ewi ewu ato tupu o si n'afi Mbe puta. Mbe enwekwaghii onu okwu ozoo.

Mgbe Ewi biara ikpuru ewu ndi ahu, Mbe were uzo aghughogho juya ya otu o si banye n'ite ofe ahu. Ewi wee si ya gbata akpukpo okukwo nye nwunye ya ka o were kechie ya nke oma. Na mgbe ofe di n'elu oku na-asu

“gbaghaa, weta, gbaghaa, weta”, na mgbe ahụ ka nwunye ya ga-asuba ya n’ite ofe.

Mgbe otu izu gafechara, Mbe wee sị Ewi ka ọ bịa oriri n’ulọ ya ozo. O wee zichaa nwunye ya bụ Ọma otu a ga-esi tuba ya n’ofe mgbe ọ sụwara n’okụ; na otu ọ ga-esi zie Ewi ka ọ gurụ ihe dị n’ofe mịchaa, bokasịa naata tutu ya alota inyi nkwụ. Mgbe ofe sụwara “gbaghaa, weta, gbaghaa, weta” Ọma wee kechie Mbe suba n’ite ofe. Ngwa ngwa n’otu ntabi anya ahụ, Mbe nwụọ n’ime ite ofe ahụ na-ekwupughị okwu n’ihi na e ji akpukpọ ọkụkọ kechie ya ma imi ma ọnụ. Ma mgbe e kechiri Ewi, a haputụrụ nwa ebe o si ahụ üzö na-ekukwa ume. Mgbe Anụkambeakọ bìaruru richaa ụtara, ọ gurụ ozu Mbe ghechalarari eghe mịchaa, were aka efu lijasịa Mbe na-ata anụ ya. Mgbe o richara ọ para isi Mbe panye nwa Mbe nke nta. Mgbe o mechara nke a, ọ dapụ ezi ngwa ngwa, ga Ọma na ya alawala ngwa ngwa n’ihi na mmiri na-eji. O gwakwa ya ka o kelee di ya ma ọ lọta na nkwụ. Mgbe Ọma pütara ipara ihe Ewi riforọ, ọ hüebe nwa ha nke ntakiri pa isi di ya n’aka na-aküküri nwa anụ dị n’isi Mbe, ebe ọ mataghị na ọ bụ isi nna ya. Ọma wee tie mkpu akwa, daa n’ala, tübọ. Mgbe ndị agbataobi ha gbatara, Ọma ahughị ọnụ o ji akorọ ha ihe mere. Ọ bürü na Anụkambeakọ aghogbuole Mbe onye isi aghughọ.

D. Ifo bụ Naani Njemegwu (Adventure)

Ifo bụ naani njemegwu bụ ụdị ifo na-egosiputa njemegwu n’ụdị dì icheiche. A na-ahụkarị ụdi ifo a n’akükọ iduu kpoo, ebe a na-enwekarị njemegwu.

Omumaaatụ: “Ènèndụ Igboanugo, nwa ka nna ya” (*Omalinze*). (Gbaa mbo chọputazia ndị ọzọ).

Nnwale Onwe 3

5. Were ahịrijokwu ise gosiputa ndịiche dị n’etiti nkokirikọ na nkirimirikọ díka ụdị akükọ ifo Igbo e nwere.
6. Kedu agwa ndị na-akachasi agba elu n’ifo aghughọ.

- 8a. Kedu n’ụdị ifo, ifo bụ naani njemegwu n’agbakari elu?
- 8b. Kedu ihe kpatara ifo bụ naani njemegwu ji agbakari elu n’ụdị ifo dì etu ahụ?

3.3.5 Nkenụdị Gbadoro Ụkwụ n’Etu E Si Akọ Ifo

E nwekwara ike ime nkenụdị ifo n’igbado ụkwụ otu ifo ahụ si apụta n’ọnụ ọkọakükọ. Ọ bürü na nke a mee a ga-enweta ụdị ifo ato ndị a:

- Ifo Naani/Akọmakọ naani
- Abusoifo
- Abubuifo

Abubuifo

Abubuifo na-akowa maka ifo bụ naanị abụ maqbụ ukwe. Ihe nke a pütara bụ na site na mmalite ruo na njedebe ifo, ifo ahụ ga-abụ naanị abụ. Ụdị ifo ndi a, na-adị n'udị abụ. N'udị abụ ka akukọ ifo dị otu a ga-esi aputa wee ruo na njedebe ya. *Omalinze* ‘Nwakatimkporo’na “Mbeleme Di Ya” dị na *Nwaada Lølo*.

“Mbeleme Di Ya”

Agawakwa m n'uzo ...	O mbeleme di ya
Agawakwa m n'uzo ...	O mbeleme di ya
M gakwuru nwokoro ...	O mbeleme di ya
Ebe ọ nō n'obi ya apị atụ ...	O mbeleme di ya
M sị ya piakwa ka i nyetụ m ...	O mbeleme di ya
Ya sị m gachaa m püta ...	O mbeleme di ya
M garachaa m püta o ...	O mbeleme di ya
Ya sie nwa ikpo ụtara dowe ...	O mbeleme di ya
Ya ghee nwa ikp anụ dowe ...	O mbeleme di ya
M ririchaa nwanri m ...	O mbeleme di ya
M mapüta nwa mbara ezi o ...	O mbeleme di ya
Ya sị ụmụ agboghoibia ugbua ...	O mbeleme di ya
Unu bụ eluigwe na-ezo mmiri ...	O mbeleme di ya
Unu zochaa ụnụ gbachaa ...	O mbeleme di ya
M sị ya ma ụmükorobia ugbua...	O mbeleme di ya
Unu chọwa nkwuṇa-agba mmanya...	O mbeleme di ya
Unu sere mbele kpuo ọhịa ...	O mbeleme di ya
Ọ bürü n'ile anya n'omumaatụ a dị n'elu, iga ahụ n'obụ akukọ mana ọ pütara n'udị abụ.	

Abusoifo

Abusoifo na-akowa maka ifo na abụ; e fotu ifo, a bụtụ abụ maqbụ e kwetu ukwe. Ụdị ifo a na-amasi ụmụaka nke ukwu n'ihi na ụmụaka bụ ndị hụrụ ukwe n'anya. Omumaaatụ: *Nza na Obu* ‘Ihe mere egbe ji eburu ọkukọ’na “Nwaanyi Gara Ikpa Okazi” nke dị na *Nwaada Lølo*.

Nwaanyi Gara Ikpa Okazi

Atakpii!

Woo!

Otu mgbe, otu nwaanyi mütara otu nwa. Ọru nwaanyi a na-arụ bụ iga n'ohịa weta ihe obula dị n'ohịa díka nkụ, okazi, eju na ihe ndị ozọ, ree ha. O ruo otu ụboghị, ya na nwa ya ejee ọhịa ikpa okazi. Mgbe hie niile ha jiri gaa juru, nwa ya kporo ya, sị yaka ha lawa na ihe niile ejula, nne ya ekweghi. Ha kpagridere okazi ruo n'ala ndị mmuo, umummuojide ya juo ya ihe ochorø bia n'ala ha. Ọ sị na ya biara ikpa okazi. Umummuo gbara izuzu sị na ha ga-egbu ya, ma ha ejideghị nwa ya. mgbe ha chorø igbu ya, nwa ya amalite bewe akwa, sị:

Ọ kwa ụnụ egbuwele nne?	Owee nne
Ọ kwa ụnụ egbuwele nne?	Owee nne

Mụ asị nne ka anyị laa	Owee nne
Nne sị m cheretụ	Owee nne
Cheretụ egbuola nne	Owee nne
Nne nne	Owee nne

Umummuo wee gbuchaa nne ya, siwe ya. Nwa ya ebewekwa akwa, sị:	
Ọ kwa ụnu esiwele nne?	Owee nne
Ọ kwa ụnu esiwele nne?	Owee nne
Mụ asị nne ka anyị laa	Owee nne
Nne sị m cheretụ	Owee nne
Cheretụ egbuola nne	Owee nne
Nne nne	Owee nne

Mgbe ha sichara nne ya tawa anụ ya, ha nyere ya ụfodụ anụ ahụ. Mgbe o jụrụ ịnara taa, ha siri ya:

Chei! Anụ nne gị dị ụtọ	Chakwuru cha
Anụ nne gị dị ụtọ	Chakwuru cha

O wutere nwa ahụ nke ukwuu etu ndị mmuo siri gbuo nne ya, rie. O no na mwute ahụ, ndị mmuo ahụ niile erichaa anụ nne ya, ghasa ọkpukpu ya ebe ahụ lasaa. Otu ọkpoka dibia mmuo hụrụ nwa nwaanyị ahụ n'ọnodu mwute ahụ wee meere ya ebere. Dibia mmuo ahụ weere ike amiriamaogwu ya chikota ọkpukpu ahụ niile, mee ka ha ghogharịa nne nwata ahụ ndị mmuo gburu rie. Nwata ahụ kelere dibia mmuoahụ nnukwu ekele ya, na nne ya wee were ọso gbalagha. Mgbe ọkpukpunne ya ghoghariri mmadu, a choputara na nne ya na-aruzi uko akaekpe ya aru. Ihe kpatra nke ahụ bụ na nwammuo riri ya gbajiri ya ka o wee nwete ụmịokpukpu ya mịchaa ya.

Ifo a kuziiri anyị na mmadu inwe anyaukwu adighị mma.

Ifo bụ ezigbo ọmụmaatụ abusoifo, n'ihi na n'ime ifo, e nwere efotu ifo abụtụ abụ maobụ kwetu ukwe.

Ifo Naani/Akọmakọ Naani

Udị ifo a na-abụ naanị akụkọ, malite na mbido wee ruo na njedebe. A naghi ewebata abụ maobụ ukwe ọbụla n'ime ya. Ọmụmaatụ: “Mbe na Umụ Atanị” (*Nza na Obu*) na “Ogwumagala na Ngwere” dị na *Nwaada Looło*.

Ogwumagala na Ngwere

Ogwumagala na ngwere adighị na mma na mbụ. Ngwere na-achị Ogwumagala ọchị oge ọbụla ọ hụrụ ya, na-akpokwa ya aha dị icheiche. Ogwumagala bụ onye ihere. Ihe a Ngwere na-eme ya na-ewute ya n'ihi na ọ dighị ka ya. Nke a mere ka o buru ngwongwo ya gbapụ gaa n'ebe ọzọ biri. Ọ dighị anya, owu wee na-erigbu ya. O nweghi enyi ma ya fodu ikwu na ibe. Nke a mere na ọ laghachiri n'ebe ya na Ngwere bi na mbụ

mana o díkwaghị onye na-atupuru ya onu. O gakwuru Egbe, onye kwere nkwa inyere ya aka. Egbe kpọro Ogwumagala ga n'ohịa wee kpanye ya ahijịa nke o tara na-eme ya ka onye ọbụla hapu ihi ya ma o na-agaghari. Ahijịa o tara nyekwara ya ike iji na-atagbu onye iro ya bụ Ngwere. Mgbe o lọtara, o gburu otutu Ngwere. Umungwere amakwaghị ihe ha ga-eme. Nke a mere ka Ngwere hapuru Ogwumagala ebe ahụ ha niile bi were gbaga n'ahụ ulo biri.

Nke a bụ ihe mere Ngwere ji ebi n'ahụ aja bùrùkwa ihe mere Ogwumagala ji agbanwe agbanwe.

Ifo a a kpọro “Ogwumagala na Ngwere”, gosiputara ọmụmaatụ ifo bu akomako naanị; n'ihi malite na mbido ya wee ruo na njedebe ya bu naanị akukọ naanị, enweghi abụ maobụ agụ ekwe n'ime ya ma ncha.

Nnwale Onwe 4

- 7. Ifo na-enwe abụ na-akomako n'ime ya ka a na-akpo
- 8. Akukọ Mbe na Ejula dì n'Omalinze bụ ọmụmaatụ
- 9. Kedụ ụdị ifo na-aka amasi ụmụaka?

3.3.6 Nkenudị Gbadoro Ụkwụ n'Agwa Dị n'Ifo

E nwekwara ikewa ifo na i gbado ụkwụ n'udị agwa ndị dì n'ifo ahụ. Umummadu, umummuo, umuanụmanụ, osisi na ụmụ ihe ndi ozọ na-enweghịndu, nwere ike ibụ agwa n'ifo n'ihi na ha na- ha na-enwe akparamagwa mmadu. Ha na-enwe ezinaulọ díka nke mmadu, na-enwekwa ndị odogwu na ndị ofeke. Ha na-enwe ike gaa ahịa, gaa ugbo, mee ọgbakọ, muo ụmụ nwukwa ma mekwa mmemme akwamozu. Obụ nke a kpatara na-abịa n'ifo, a naghienwe ndịche n'etiti ụwaatondia nke bụ ụwa mmadu ụwa mmuo n'ụwa ụmuanụmanụ. Ihe ọbụla nwere ike ibụ agwa nke e ji akowaputa emereme dì n'ifo. O bürü na-agbaso usoro a, a ga-enweta ụdị ifo ndị a: Ifo ndi gbasara ụmuanụmanụ; Ifo ndi gbasara umummadu; Ifo ndi gbasara ụmuanụmanụ na umummadu; Ifo ndi gbasara ụmuanụmanụ na umummuo; Ifo ndi gbasara ụmuanụmanụ, umummadu na umummuo. A naghi enwekebe ifo ndị gbassra naanị umummuo n'ifo ha na-enwe ngwakorita na-ebe agwa mmadu maobụ agwa ụmuanụmanụ dì. A ga-elebanye anya n'ihe gbasara agwa n'uju na moduul 4, yunit 3.

Nwale Onwe 5

- 10. Ma e wepụ agwa ndị aruturula aka n'elu, kedụ agwa ndị ozọ a na-ahuta n'ifo Igbo?
- 11. Were omumaatu gosiputa ebe e nwere ngwakorita agwa mmadu, agwa mmuo na agwa ụmuanụmanụ n'ifo Igbo.

3.3.7 Nkenudi Gbadoro Ükwu n'Oru Ifo

E nwekwara ike ime nkenuudi ifo site n'udi oru o na-aru. O bürü na-eme nke a aga-enweta udi ifo ndi a. Ifo nwere ike bürü maka:

i. **Inye obi ańuri na ikpa ndi mmadu ochi.**

Otu n'ime ihe ndi ebun'uche were efo ifo bụ iji mee ndi ogentị tумадị ụmuaka a na-eforo ifo obiuto. Ifo na-atọ uto na-eweta obi ańuri. Mgbe ụmuaka rụsiri oru díri ha n'ubochi, ha na-agbakọ maka akukọ ifo n'ihi na akukọ ifo bükwa otu uzọ ha si ezuike ma na-ekporikwa ndu. N'ihi nke a akukọga ga-akorọ ha ga-abu nke ga-enyeha obi ańuri/obiuto. Ọmumaatụ: *Omalinze* “Nwakatimkporo”.

ii. **Ito Akpamike Nwoke/Mmadu/Odogwu:**

Ndi Igbo bụ ndi na-akpa ike bürükwa ndi anaghị atu ụjọ. Nke a mere n'ufodụ ifo ha na-abukarị maka iji gosi akpamike mmadu kpara na uru o ritere n'ikpeazụ. Ọtutu ifo dí etu a na-adabakarị n'akukọ iduu kpo. Ọmumaatụ: *Omalinze* “Enendu Igboanugo, Nwa ka Nna Ya” na “Erem Ọka Mgbä” n’ *Ọka Mgbä*.

iii. **Inye Chukwu Nsopuru:**

Ndi Igbo kwenyere na Chukwu dí, na ọ bụ ya bụ Chi kachasị chi niile. Ha kwenyere na Chukwu bụ ya nweike niile na-enyekwa ngozi di icheiche. Nkwenye a na-aputa ihe n'udi aha ha na-agụ ụmu ha díka: Chukwuebuka, Chukwukadibia, Chibueze, Onyekachukwu, Chimdiebube, Tochukwu, Chinasaokwu. O bu n'ihi nke a ka ha ji wee na-efe ya ofufe ma na-asopurukwara ya. Nkwenye na Chukwu dí site n'inye ya nsopuru na-agba elu n'otutu ifo Igbo dí icheiche. Ọmumaatụ *Mbediogu* “Mbe na Chukwu”, *Omalinze* “Ewu Chukwu” na ifo ndi ozogasi.

iv. **Nkuzi:**

Ifo bụ uzọ esi akuziri ụmuaka ihe dí icheiche díka eziomume, inwe akonuche, amamihe, irube isi, na-enwe anyaukwu adighị mma, dgz. Dika Nwadike (2001: ụv) siri kwue, “Ndi a bụ akukọ ndi a na-esite na ha mọta omume ọma maobụ mịrụ akọ. Ihe a na-akọ n'akukọ ndi a na-abukarị ihe gbasara imere mmadu ezigbo omume, ohi, ekworo, anya ukwu, aghughọ, iji ihe ojoo kwuo ugwo ihe ọma, mkporomaasi, anyaufụ na mmegbu”. Udi akukọ ifo ndi a bụ iji kuzie ihe; n'ugwoorø díjirị ihe ọbụla mmadu mere díka ihe onye ahụ mere si wee dí. Onye mere ihe ọma; ga-anata ugwoorø dí mma, ebe onye mere ihe ojoo ga-anata ugwoorø ojoo. Nke onye metara, o were isi ya buru.

Oge ụfodụ, ihe nkuzi dí n'udi akukọ a nwereike gbaelu n'isi njedebe akukọ ahụ. O nwereike püta n'udi ndi a: ihe akukọ na-akuzi bụ n'izu ohi, isi asi, igbu mmadu, inupu isi, mmegbu maobụ anyaukwu adighị mma. Ọmumaatụ: “Mbe na Umunnunu” nke dí na *Nwaada Looło*.

Mbe na Umunnunu

O ruru otu mgbe oke agụ dara n'ala ụmuanumanu. Ụmuanumanu enweghi onye nwere ike iri nri otu ugboro ka ọ fofukwa ugboro abụo

n'ubochi. Oke ọkochị dakwara n'ala ụmụanụmanụ oge ahụ. Nke a mere ka nri niile ha koro n'ubi ha n'afọ ahụ nwusisịa.

Mbe wee kpoo ụmụnnụ, gwa ha na ọ ka mma ka ha gaa n'eluiwe ga hụ Chineke. Ha hụ ya, ha akoror ya ahụha na-ata n'ụwa, rịokwa ya ka o nye ha ihe oriri. O rịokwara ụmụnnụ ka ha buru ya n'azụ ha wee feruo n'eluiwe. Ụmụnnụ wee kweta ihe Mbe gwara ha. Ha wee kworor ya n'azụ wee feruo n'eluiwe. Mgbe ha rutere n'eluiwe, Mbe kpotor ụmụnnụ wee sị ha na aha ya abughịzi Mbe na aha ya buzi "Ununiile". Ụmụnnụ kwetara nke a n'ihi na ha amaghị ihe Mbe bu n'uche.

Mgbe ha pütara n'ihu Chineke, ha kotoror ya ihe ha ji maka ya bịa: na ụmụanụmanụ niile anwuchaala n'agụ. Chineke meere ha ebere nke ukwu ma kwe ha nkwa na ọkochị ahụ ga-abịa na njedebe, na ihe dum ha tiniere n'ala n'ubi ha ga-em nnukwu nri. Ka ha kwadoro ka ha lawa, Chineke kpotor ụmụ ya gwa ha ka ha bukota nnukwu ihe oriri na ihe ọnụnụ nye ha ụmụnnụ nke ha ga-ebu laa n'ala ha ga rie, ha na ụmụanụmanụ ndị ozọ. Oge Chineke nyechara ha ihe ndị a, Mbe gwakwara ụmụnnụ so ya n'ije ahụ na ọ ka mma ka ha jụ Chineke onye o nyere eihe oriri ndị ahụ. Ha ekwere. Mbe wee jụ Chineke ka ọ gwa ha onye o nyere ihe oriri na ihe ọnụnụ ndị ahụ. Chukwu wee za ha na ọ bụ: "Unụ niile" ka o nyere ihe ndị ahụ. Nke a pütara na ọ bụ ha niile bịa ka o nyere. Mana Mbe gwara ụmụnnụ na ọ bụ naanị ya ka Chukwu nyere ihe oriri ndị ahụ n'ihi na aha ya bụ "Ununiile" dika o siri gwa ha na mbụ.

Ka ha kwadoro ụla, Mbe chọkwara nnukwu akpa wee fojuo ihe oriri na ihe ọnụnụndị ahụ. O nyeghi ụmụnnụ buya gaa ma otu. Nke a mere ka iwe wee ụmụnnụ nke ukwu. Ha wee buputa Mbe, hapụ ya n'etiti ikuku fesasịa lọtawa n'ụwa. Mbe wee si n'elu, ya na akpa nri ya adaa n'ala. Ahụ ya niile wee kürüchaa mkpirisi n'ihi na o nweghi nku nke ọna-efe efe. Ọ bụ ya mere okpokoro azụ Mbe ji enwe nkawasi wee ruo taa.

Ihe ozizi ifo a bụ na mmadụ inwe anyaukwu adighị mma.

N'aka nke ozọ, ihe nkuzi dị n'akukọ ahụ nwere ike ọ gaghi aputa ihe na njedebe akukọ; kama a na-esite n'ihe mere n'akukọ ahụ mta ihe a türü anya n'ime ya.

Ọtụtụ ifo Igbo na-eweputa otu onye nwere ọguguisi si agafere ọnụya e kweere ya. Nke a bụ iji gosi ụmụaka uru ọ bara inwe akonuche, ka ha ghara ito bürü ndị nzuzu. Ọmụmaatu; *Oka Mba* "Usụ Nzuzu na Usụ Akọ"

v. Igosị Omenala na Okwukwe Ndị Igbo.

ifo yiri ugegbe e ji ahụ ndị nwé ya. Mba ọbula nwere ihe dí icheiche e jiri mara ha, nke mere ha jiri dí iche na mba ndị ozọ. Ufodụ n'ihe ndị ahụ ha jiri dí iche gunyere asusu, ekike, nri, omenala, ọru, nkwenye, ekpemekpe, dgz.

• Nri Ndị Igbo

N'ifo Igbo, anyị na-ahụ ụdịrị nri ha na-eri dika ji, ede, akpụ, ọka, akidị, ụtara, azụ, ọkwuru, nnu, anụ ọkukọ dgz. Ọmụmaatu: *Omanlize* "Ede nwa na-nweghi nne" Akukọ a na-akọ maka otu nwoke lütara nwaanyị abu.

Nke isi nwaanyị nwere ikpo ede ebe nke ozọ e nweghi. Mgbe isi nwaanyị ahụ nwụru, nwaanyị nke ozọ sibezie ede ahụ, ya na ụmụ ya. Ede a kporo aha n'ifo abụ iji gosi na ede so n'otu n'ime nri ndi Igbo nwere. N'Akukọ *Ifo Ufodụ Ka Umu MMadu Mara*, akukọ “Oke Ohịa na Oke Ulo” na-akọ maka ebe oke ohịa bịa be oke ulo, nwunye oke ulo butere ya nri nke anụ na azụ juputara n'ime ya. Omume dị otu a na-apụta ihe na ndụ ndi Igbo. Ọ bụrụ na mmadụ bịa be onye ozọ, onye ahụ na-ebunye ya nri dị ogó n'anya, ya bụ nri juputara na anụ na azụ. Anu na azu sokwa na nri ndi Igbo. N'akukọ “Mbe na AnụkaMbeako” nke dikwa n'Akukọ *Ifo Ufodụ Ka Umu Mmadu Mara*, nwunye Mbe siiri ewi ofe ọkwuru nke o tinyere azụ n'ime ya. N'otu aka ahukwa, n'akukọ “Agadi Nwaanyị Mmụọ na Umunne Abuọ” nke dị n'*Oka Mgba* kowara otu nne ụmụaka siri wee nye ụmụ ya ji na eju ka ha huọ n'okụ rie ma agụụ guba ha. Gbaa mbo choputakwuo ifo ndi weputara nri ndi Igbo.

• **Ekike Ndị Igbo**

Ndị Igbo na-eyi ihe dị icheiche n'ahụ dika ọgodo, ọlaocha, ọlaedo, jigida, ọla ntị/iyori ntị, uri, ihe olu, ọdu aka (ivory/elephant tusk) dgz. Ufodụ ifo ndi Igbo na-egosipütakwa ekike ndị Igbo. Ọmụmaatụ: N'*Omalinze*, akukọ “Umụagbogho Jere Egwu n'Eke Oloma” gosipütara ihe ekike ndị Ogbo. Umụagboghi ji ihe ekike ndi a: ọdu ụkwụ, iyori ntị, ọdu aka, jigida, (bead), ọlaocha na ọlaedo, dgz. were jikee onwe ha mgbe ha na-eje egwu. Akukọ “Mbe na ezi” din a *Mbediogu* gosipütara ebe Mbe zụtaara nwunye ya akwa. Dika anyị siri mara, akwa bụ otu n'ime ihe ndị ejị eke ekike. Na *Mbediogu*, “Mbe na Amuma” gosipütara ihe ndị Igbo ji eke ekike dika akpa. N'ebe a, nwunye Mbe bonyere Amuma akpa ya ka o budoro ya. “Obizara” di na *Nza na Obu* gosipütara ihe ndị Igbo ji eke ekike dika ọdu ụkwụ, ọdu aka, ihe olu, ndị e yibere Obizara n'ahụ.

• **Ọrụ Ndị Igbo na-Arụ**

Ndi Igbo bụ ndị na-agba mbọ ma na-arusikwa ọrụ ike. E nwere ọrụ dị icheiche e ji mara ndị. Ha gunyere:

i. **Ọrụubi:**

A maara ndị Igbo dika ndị na-arụ ọrụubi nke ukwuu. Ọmụmaatụ: na *Mbediogu* akukọ “Mbekwu ndị Mmụọ kpuruisi na Agu” kowara maka ụdị ọrụ ndị Igbo na-arụ dika ikọ ji n'ubi. E gosipütara ebe Agu, nwunye ya na nwa ya na-akọ ji n'ubi ha.

ii. **Ite Nkwụ**

Ite nkwuna-apütakwa ihe n'ifo Igbo dika otu n'ime omenaala ndị Igbo nwere. Ọmụmaatụ: N'*Omalinze*, akukọ “Ughelighiomma Dimba” gosikwara ndụ ndị Igbo dika ndị e ji ite nkwụ mara. O gosiri na ndị Igbo na-ete nkwụ ụfodụ oge na-ahu ndị mmụọ. Nke a mere ndị Igbo ji atụ ilu si na “Diuchi anaghị akocha ihe ọ hụrụ n'elu nwụ”. N'akukọ a, e gosiri nna Ughelighiomma dika diuchi (Palm wine tapper).

iii. **İchü Nta**

İchü nta na-apütakwa ihe n'ifo Igbo. Omümaatü: N'*Omalinze* akükö “Dinta na Nkita Ano Ya” kowara etu ndi Igbo si achü nta nakwa ihe ike ha na-ezute n’ohia nta, nke ụfodụ n’ime ha nwere ike ịnwụ na ya.

- **Nkwenye na Mma, Mmuo na Chukwu**

Ndi Igbo kwenyere na mma site n’etu ha si akowa mma nwata nwaanyị. Ha kwenyekwara na mmuo dí, na ndi nne na nna ha nwurụ anwụ na-apüta agwa ha okwu. Ha kwenyekwara na Chukwu si, onye na-ahụzu ihe niile ma mazukwa ihe niile. Omümaatü nkwenye na Chukwu putara na “Mbe na Ogbugba Amamihe” na *Mbediogu*. Akükö a gosiri na ndi Igbo kwneyere na Chukwu mazu ihe niile. N’*Omalinze*, akükö “Ọna Nwa Objara Ine” kowara Ine dika nwaagboghọ magburu onwe ya na mma. Eze ya na-enwu ka nzu, anya ya abuọ na-egbukesi ka nke ugo, ahụ ya dum na-akwọ mürümürü, aji dí n’ahụ ya na agiri isi ya dí yorii ka aji oke.

Akuko ifo Igbo sokwa n’out ụzọ e si egosiputa omenala ndi Igbo. Ọtụtụ omenala ndi Igbo na-apüta ihe n’ifo Igbo. E nwere ịlụ nwaanyị, ikwa ozu, igba mgba, igo ndu, igo oji, iri ji ọhuru, ichü nta, igba egwu, ite nkwu, dgz. n’ifo Igbo.

Omenala Ndị Igbo n’Ifo Igbo

- **Ịlụ Nwaanyị**

E gosiputara omenala ndi Igbo bụ ịlụ nwaanyị n’akükö “Mbe na Ejula” nke dí na*Mbediogu*. Nke a na-akowa ebe Mbe na Ejula gara ọrụ be eze ka ha wee lụ Adaeze. Eji Mbe na Ejula wee gosiputa na mgbe mbụ, mmadụ na-agaa ọrụ na be onye ọ chọro ịlụ nwa ya nwaanyị. Na *Mbediogu* n’akükö “Mbe na Otu Oka” e gosiputara ebe Mbe ji otu mkpụrụ ọka gaa lụta nwaanyị. N’*Oka Mgba* “Ada Agu na Ada Nwa Ogbenye” gosiputara Idu nwaanyị ulo. Akuko a gosiputara etu e si edu nwaanyị a lutara di ulo ma bunyekwa ya ihe ya na di ya ga-eji bi ezinaulọ, ma kponyekwa ya ohu ga na-ejere ya ozi. Omümaatü ọzo bụ n’*Omalinze*, “Anụ Turu Agwa ga-Alụ Onalụ”. Akükö a na-akowa etu ndi Igbo si alụ nwaanyị maobụ etu nwaanyị si alụ di. Ndi Igbo bụ ndi na-agbakwasị ụkwụ n’agwa mmadụ, oge ha na-ekwu okwu nwaanyị maobụ di. Ihe dika na mmadụ nwere ike iji maka ihe mmadụ meere ya mgbe ọ dí ime nwata nwaanyị o bu n’afọ wee chọq ka onye ahụ lụ nwa ya ahụ ma o too.

- **Ili Ozu/Ikwa Ozu**

A na-ewepütakwa omenala ndi Igbo dika ikwa ozu n’ifo Igbo. Omümaatü: *Oka Mgba*, n’akükö “Mbe na Abuzu”. Akükö a gosiputara etu o si abụ mmadụ nwụo, n’ala Igbo ndi ọgo ya na ndi enyi ya eburu egwu gaa mgbe a na-akwa onye ahụ. Nke a pütara ihe n’ebi Mbe ji egwu gaa maka ikwa ọgo ya nwoke.

- **Igba Mgba**

Igba mgba na-apütakwa ihe n’ifo Igbo, iji wee gosiputa omenala ndi Igbo. Omümaatü: “Mbekwu na Nkita Jere Mgba” na *Mbediogu*. Akükö a

gosiri etu ndị Igbo si agba mgbu dika i si na be ha gaa mgbu n'ala ndị ozu, iji nweta ihe n'ala ahụ. Ọmumaatụ ozu bụ “Erem, Oka Mgbu” n’*Oka Mgbu*. Akukọ a gosiri ndị Igbo dika ndị siri ike, ọkachasi n’ebe igba mgbu di. Nke a pütara ihe n’etu Erem siri gbaa mgbu n’ebe niile ma lọtakwa n’udo.

• **Oji/Igo Ofo**

Igo ofo maqbụ oji na-apütakwa ihe n’ifo Igbo. Ọmumaatụ: “Oji Bu Isi Omume” na *Nza na Obu*. Akukọ a kowara etu ndikom isii siri kwuo okwu ma mee Nze ka ọ gaba ije mgbe Nze, onye ngworo, cheere ha oji. Na *Mbediogu*, “Nkita na Otu Arokowara ebe Mbe gosiputara omenala ndị Igbo dika ichere mmadụ oji maqbụ ikpoku ndị nna nna anyị ha mgbe a na-awa oji. Nke a pütara ihe mgbe Mbe batara na be ya, wee hụ ihe Nkita kpurudobe na be ya. O wee chee na ọ bụ nna nna ya ochie na-awa ya n’afa ka mgbe, wee bute akpa oji ya, cheere ya oji osisi sị: ‘Nna a, nna a taa oji’. n’otu aka ahukwa, na *Mbediogu*, “Mbe, Nkita na Utukuru” gospputara ebe Mbe jere n’okpulọ nna ya ighorọ oji ọ ga-eji gbacha ofo ya. Na *Mbediogu* kwa, n’akukọ “Mbe na Ejula”, e gosiputara ndị Igbo dika ndị na-echere mmadụ oji ụtụtụ ma mmadụ bia be ha. Nke a pütara ihe mgbe Mbe jere na be Ejula, Ejula cheere ya oji. Mbe wee waa oji sị “Ofo nna m taa oji, anụ puru ije, ya nwee nlota”. Nke a gosiri ndị Igbo dika ndị kwenyere na mgbe mmadụ na-apụ njem, o na-ago ofo, kpokuo ndị nna nna ya ha ka ha nyere ya aka, ka o jee njem ya ma lota n’udo. Ọ ga-akpokukwa Chineke macha ihe niile ka o dubekwa ya. Mbe gochara oji a tupu ya na Ejula a pụo njem ha.

• **Afa/Aja (Divination)**

Afa maqbụ Aja na-apütakwa ihe n’ifo Igbo. Ọmumaatụ: Na *Mbediogu*, akukọ “Mbe na Ejula” gosiputara ndị Igbo dika ndị na-aga n’afa oge ha choro ichoputa ihe na-eme ha maqbụ ihe ha ga-eme mgbe nsogbu dakwasiri ha. Nke a pütara ihe mgbe Mbe tigburu nwaanyị ahụ. Ọ gara n’afa ịmata ihe ọ ga-eme. Ejula gakwara n’afa, ọgba afa gwa ya ihe ọ ga-eme.

• **Otu Aro/Okpà Ita**

Nke a na-apütakwa ihe n’ifo Igbo. Ọmumaatụ, na *Mbediogu*, akukọ “Mbe na Ududo” gosiri na ndị Igbo na-ejekwa na nke otu aro ka ọ gwa ha ihe ha ga-eme mgbe ha nọ na nsogbu maqbụ mgbe ha choro inweta ihe. Nke a pütara ihe mgbe Ududo gara be otu aro ka ọ gwa ya ihe ọ ga-eme Mbe. Ozu kwa, bụ n’*Omalinze*, n’akukọ “Atụta m Nwa Iliko”. Ndị Igbo na-ejekwa na nke ọkpụ ita ma ha nwee ihe mgbagowujuanya. Nke a pütara ihe mgbe Mbe jere be ọkpụ ita ka ọ gwa ya ka ọ ga-esi luta ụmunwaanyị ato ahụ.

• **Dibia**

Nke a na-apütakwa ihe n’ifo Igbo. Nke a bụ omenala ndị Igbo dika i ga be dibia mata ihe na-eme na ndị ha/ezinaulọ ha. Dibia nwere ike buru nke

ji mkporogwu na mkpa akwukwo were n'agwo oria. Omumaatu: "Mbe A Gana Esu" (*Omalinze* ih.akw. 108). Akukọ a kowara ndị Igbo dika ndị na-agakwa na nke dibia. Nke a pütara ihe ebe nwa agadi nwaanyị Mbe na-ezuru nri ya gara na nke dibia, ka o mara ihe na-eme nri ya. Ozø bụ n'*Oka Mgba* (ih.akw. 107) akukọ "Erem, Oka Mgba". Akukọ a gosiri etu dibia, a kporo "Onye oje na mmuo" siri nye Erem akwa ọkukọ o ga-eji mee ka ụzø e si eje ala mmuo puto.

3.3.8 Nkenudị Gbadoro Ụkwụ n'Ebe Emereme Ifo

Uzø ozø e nwekwara ike isi wee kewaa ifo Igbo bụ site n' ịgbado ụkwụ n'ebe emereme ya na n'isiokwu ndị mejuputara ifo ndị ahụ. E lebara ne a anya n'uju na Moduul 1, Yunnit 5.

3.3.9 Nkenudị Gbadoro Ụkwụ n'Isiokwu

Uzø ozø e nwekwara ike isi wee kewaa ifo Igbo bụ site n' ịgbado ụkwụ n'isiokwu ndị mejuputara ifo ndị ahụ. E lebara anya n'isiokwu ifo na Modul 2, yunit 1. Gbaa mbọ gugharia ya nke ọma ozø.

3.3 Nchikota

4 Ime nkewa akukọ ifo Igbo bụ ihe e nwere ike ime n'uzø di icheiche. O bụzị oru diri onyenkuzi ikowaputara umuakwukwo uzø ndị ahụ dika o si metuña ihe ọmụmụ ha. Gbazie mbọ n'onwe gi chọputa ma o nwekwara uzø ndị ozø a ka nwereike isi kewaa akukọ ifo nke a narutuhi aka n'ihe ọmụmụ a.

3.5 Nrutuaka/Ngumi

Emenanjo, E. N. (ed.) (1977). *Omalinze: A Book of Igbo Folktales*. Ibadan: Oxford University Press.

Iroaganachi, J. O. (1973). *Oka Mgba*. London: Longman.

Iwe, A. (1963). *Akukọ Ifo Ufodu Kwesiri Ka Umụ Mmadu Mara*. Lagos: Katz & FodorAcademy.

Nnabuihe, C.B. (2005). *Nwaada Lọolọ: Akwukwo Akukọ Ifondi Igbo*. Lagos: Ofo na Ogu Projects Africa.

Nwadike, I.U. (2001). *Eké na Égwùrùgwù: A Book of Aetiological or 'Why' Tales*. Ibadan: Heinemann.

Ogbalu, F. C. (1966). *Mbediogbu*. Onitsha: University Publishing Company.

3.6 Ihe kwesiri ịbü ụsa nnwale e mere

Usa nnwale nke mbu

1. Mba, o nweghi ụzọ ọzọ e nwere ike isi wee kewaa akụkọ ifo Igbo ọzọ.
2. Ụfodu ụzọ e nwereike isi wee kewaa akụkọ ifo gunyere ụzọ ndị a na-esotenu:

- Etu ifo si aputa n'ọnụ ọkọ.
- N'igbado ụkwụ na ndịna (content of each tale) dị n'akụkọ ifo.
- Ebe a koro akụkọ /ala emereme.
- Agwa dị n'ime ifo ahụ.
- Site n'isiokwu dị n'if
- N'ụdi ọrụ ọ na-arụ.

Usa nnwale nke abụo

3. Otu ọkpurukpu ndịiche dị n'etiti ifo nkịti na iduu bụ na ifo nkịti bụ akụkọ ifo na-akowa maka ụmụanụmanụ - *Nza na Obu* ebe ebe akụkọ iduu bụ na ọ bụ akomako gbasara obodo iduu na onye na-achi ha bụ ọba
4. Ọ bụ akụkọ ifo ọdịnala nke e jiri mara ndi Igbo malite n'oge ha malitere obibi ndu ha.

Usa nnwale nke ato

5. Ndịiche dị n'etiti nkọkiriikọ na nkomenrikọ dika ụdi akụkọ ifo Igbo e nwere gunyere ndị a:

- Nkomenrikọ na-akowa maka okike ụwa, ọnwụ, ndu, nakwa okike ihe niile ndị ọzọ na-abughị mmadụ maobụ anụmanụ.
- Ọ na-akowakari maka ndu, ọnwụ na ihe ọdịnachi ndị ọzọ.
- Nkomenrikọ metutara ofufe, nke a mere e ji ekwu mgbe ụfodu na nkomenrikọ dị aso.
- Ọ na-arụtu aka n'ihe gbasara epumepu ụwa, okeke eluigwe na ụwa, ọnwuna ndu, nakwa okike ihe niile ndi ọzọ na-abughị mmadụ maobụ anụmanụ.
- Nkomenrikọ na-emetüta ihe dị nnukwu mkpa dika obiibia ọnwụ n'ụwa na ihe omimi gasị dika ndorondoro ezi ihe na ajo ihe, ihé na ochichiri ebe Nkọkiriikọ na-ekwu maka ihe ndị a:

- Nkọkiriikọ na-akowa maka odogwu dị iche iche, akpamike mmadụ/anụmanụ kpara mere onye ahụ jiri bürü onye a mara amara maobụ odogwu mmadụ.
- A na-ewebata akụkọ nkọkiriikọ n'akụkọ ifo Igbo iji wee kuziere ụmụntakiri mkpa ọ dị mmadụ ịbü dike, ghara ịbü onye ujo.
- Nkọkiriikọ na-apütakari ihe n'akụkọ iduu kpoo dika e kwurula n'oge gara aga. Omumaatụ: ‘Udeze’ na *Nza na Obu*.

6. Agwa ndị na-agbakarị elu n'ụdị ifo a bụ agwa ndị n'egosiputa aghughọ. Ifo ndị dị otu a na-enwekari agwa mbe n'ime ha n'ihi na mbe bụ onye ejị aghughọ wee mara n'akụkọ ifo ndị Igbo.

7a. Ifo bụ naani njemegwu bụ ụdị ifo na-egosiputa njemegwu n'ụdị dị icheiche. A na-ahụkarị ụdị ifo a n'akụkọ iduu kpoo, ebe a na-enwekari njemegwu.

Ọmụmaatụ: “Ènèndụ Igboanugo, nwa ka nna ya” (*Omalinze*)

7b. Maka na ọ bụ ụdị ifo ahụ nwere ihe mmetụta nyere njemegwu. E nwere ike iħħuta nke a n'omụmaatụ “Ènèndụ Igboanugo, nwa ka nna ya” (*Omalinze*)

Usa nnwale nke anō

8. Ifo na-enwe abụ na-akomakọ n'ime ya ka a na-akpo abusoifo. Abusoifo na-akowa maka ifo na abụ; e fotu ifo, a bụtụ abụ maobụ e kwetu ukwe.

9. Akụkọ Mbe na Ejula dị n'*Omalinze* bụ ọmụmaatụ omenala ndị Igbo n'ifo Igbo na-ekwu maka ilụ nwaanyị. Na mgbe mbụ, mmadụ na-agà oru na be onye ọ chọrọ ilụ nwa ya nwaanyị.

10. Ụdị ifo na-aka amasi ụmuaka bụ abusoifo. Abusoifo na-akowa maka ifo na abụ; e fotu ifo, a bụtụ abụ maobụ e kwetu ukwe. Ụdị ifo a na-amasi ụmuaka nke ukwu n'ihi na ụmuaka bụ ndị hụrụ ukwe n'anya.

YUNIT 4: UWA AKUKỌ IFO

Ndịna

- 4.1 Mkpólite
- 4.2 Mbunuche
- 4.3 Ndịna Kpom kwem
- 4.3.1 Uwa akukọ ifo
- 4.4 Nchikota
- 4.5 Nrütüaka/Ngumi
- 4.6 Ihe kвесири ịbü ụsa nnwale e mere

4.1 Mkpólite

Akukọ dí n'akukọ ifo ndi Igbo bụ akukọ na-emeghi eme; ọ bụ akukọ ụwa nrọ mana ọ bara oke uru na ndu ndị Igbo. N'ihi na ha ji ya azulite ụmụaka ibi ezi ndu, dika e kwurula. E ji agwa ndị dí n'akukọ ifo Igbo egosiputa ihe ndị na-emegasị n'ụwa nke mmadụ, n'usoro ebimndu ndị Igbo. Na yunit a, a ga-elenye anya n' ihe ndị a na-ahụta n'ụwa akukọ ifo.

4.2 Mbunuche

Na ngwutchu yunit ihe ọmụmu a, i ga-enwe ike:

- Kowaputa ihe ụwa akukọ ifo pütara n'uju
- Kwuo ka ụwa akukọ ifo si dí iche n'ụwa mmadụ bi n'ime ya
- Kowaa ka ụwa akukọ ifo si wee nwee mmetụta n'ebe ụwa nrọ dí.

4.3 Ndịna kpom kwem

Ihe ọmụmu a ga-elenye anya na mbunuche kpomkwem e ji were na-eme ihe ọmụmu a.

4.3.1 Uwa Akukọ Ifo

Dika ndị mba Afrika ndị ọzo, ndi Igbo nwere agumagụ zuruoke nke ha, nke ha na-ahafe n'aka ụmụ na ụmụ ụmụ site n'okwu ọnụ. Otu n'ime agumagụ ndi Igbo a bụ akukọ ifo. Akukọ ifo bụakukọ na-emeghi eme. Ọ bụ akukọ ndi mmadụ cheputara n'isi ha. A maghi oge akukọ ndị a malitere maobụ ndị cheputara ha. Ọ bụ akuko zuru akukọ Igbo niile ọnụ. Onweghi akukọ Igbo a ga-asị na ọbu ha nwe ya kpomkwem. Dika Uba-Mgbemena (1985), si wee kowaa; na n'oge gara aga na ndị nne nanna na ndị okenyé na-akpokota ụmụaka n'oge ha ruchara ọru ụboghị, oge ezumike; na mbara ezi ha, oge ọnwa na-eti iji wee kóqo ha akukọ. Ọ gakwara n'ihi kwuo na n'oge agumagụ na edemedede bijara na ndị nkuzi na-akpokotakwa ụmụaka n'okpuru osisi iji kóqo ha akukọ ifo.

Mana ụfodu na-eche na n’ihî n’akukô ndî a bụ akukô ụwa nrö na enweghi uru ha bara karja iji wee noria oge. Abia n’akukô ifo Igbo, ihe ọbula pürü ime n’abughî ka o si eme n’ụwa mmadû bi n’ime ya. Akukô na-adî n’akukô ifo Igbo bụ akukô ụwa nrö; ha abughî ihe ndî mere eme kpomkwem. N’agbanyeghi nke a, akukô ifo ndî a bara oke uru na ndû ndî Igbo. E ji ha akuziri ụmuaka ịmata ihe dî mma na nke di njo. Ha na-enyeaka n’iwulite ụbụrụ na nghota ụmuaka. Ndî Igbo na-agbado ụkwun’akukô ifo ndî a wee na-akuziri ụmu ha ihe dî iche iche, dîka isopurụ ndiokenye na isopurụ nsôala, irube isi, ikwu eziokwu, iħu mmadû ibe ha n’anya, inwe ezi mmekorita n’ebé ha na mmadû ibe ha nö. E sikwa naya a kuziri umuaka agwa ndî ha kwesiri izere tinyekwara ịmụta ezigbo agwa ndî ozô a tûrûanya na ụmuaka ga na-akpa. Uba-Mgbemena kwuru na tupu ndî ọcha abia, wee ghasasîa ihe niile, n’akukô ifo so n’otu uzô pürü iche ndî Igbo si azulite ụmuaka.

Akukô ifo ndî Igbo dîka enyo ejî ahüta ndû ndî Igbo, dîka a rütürula aka. A na-esite n’akukô ifo

Igbo e gosiputa usoro ebimndû ndî Igbo, omenala, nkwenye, ekpemekpe na ahumihe ụwa ha.

Omumaaatû: Akukô “Ada Agu na Ada Nwa Ogbenye” nke dî n’*Oka Mgba*.

“Ada Agu na Ada Nwa Ogbenye”

Otu mgbe Agu mûtara otu nwa nwaanyî mara mma nke ukwu. Ada ya a na-anya isi n’ihî ụba nna ya bara. Ihe ọbula ọ chôrô, nna ya na-emere ya. N’ala ahü kwa, otu ogbenye dî. O nwere ada mara mma. Ma o nweghi ike inye ada ya ihe niile ọ chôrô, n’ihî na o nweghi ego na akü dika Agu nwere. Nke o nwere ehighi nne.

Otu ụbôchî, ụmu agbogho a ejekotaa, bürü enyi. Enyi ha siri nnqo ike, bürü a gawa a ghaghî. Mgbe ụfodu, Ada Agu na-eleda enyi ya anya, na-eluru ya ọnụ ụba nna ya bara. Ada Nwa Ogbenye anaghî atûbara ya ọnụ. Kama ọ gbara ya nkîti.

Mgbe ụmu agbogho abu o a tolitere, di abiara ha. Ada Agu alu o di, Ada Nwa Ogbenye alu okwa di nke ya. Ma ha alabeghi na di. Otu ụbôchî, ụmu agbogho abu o a zukotara na-akpa otu ha si ala na di. Ada Agu asi. “Di na-alu m nwere otutu ego, baakwa eze. N’ihî ya, nna m ga-eji otu ọba ji na otu ọba ede na otu ohu edu m ụlo”.

Ọ jûrû Ada Nwa Ogbenye ihe nna ya ji edu ya ụlo. Ada Nwa Ogbenye asi na ya amaghî, were ihu mgbaru laa n’ulô ha. Ada Agu weere ihu ọcha na ihu ọchî laakwa n’ulô nke ha.

Mgbe Ada Nwa Ogbonye laruru ụlo, o bewere nne ya na nna ya akwa, riô ha ka ha jiri otu ọba ji na otu ọba ede na otu ohu duo ya ụlo ụbôchî ya gala na di. Ọ sikwa ha ka ha jiri ewu na ọkukô dulaa ya. Ha kwere ya nkwa na ha ga-agbalisi ike were ihe niile ọ riôrô ha duo ya ụlo. Ha nwara ike ha, ree ihe niile ha nwere zuzuoro ya ihe niile ọ chôrô, chere ụbôchî ọ gala na di.

Ada Agu lakwara gaa gwa nne ya na nna ya ihe o choro o ji ala na di. Ha gbara ya nkiti, kpara ihe ozø. Ha were iwe si na o dighi mgbe o bula o na-ekwe ka ha zuru ike. Ma o choghi nke a, ya achøq nke a. O dighi ihe obula ha zụrụ ya.

Izu ụmụ agboghø abụq ahụ ga-ala na di eruo. Ada Nwa Ogbenye ewerechaa ihe niile nne ya nna ya zụrụ ya pütä n'ama, kpowa Ada Agu oku, si,

Ada Agu!

A gba e fe miri.

Ada Agu!

A gba e fe miri.

Mụ na ọba ji m,

A gba e fe miri.

Mụ na ọba ede m,

A gba e fe miri.

Mụ na ohu m,

A gba e fe miri.

Anyi laa ooo!

A gba e fe miri.

Anyi la ooo!

A gba e fe miri.

Ada Agu apüttaghi ngwa ngwa. Ada Nwa Ogbenye aga n'ụlo ya, hụ ya ebe o gba aka.

Ihere mere Ada Agu nke ukwu. Ya apütä, gbara aka laa na di.

Akukọ ana-egosipütä usoro alụmdi nanwunye ndi Igbo nke gụnyere idu ụlo. Site n'ụdi ifo a, ụmụaka ga-amütä na ndị Igbo nwere usoro pürü iche ha na-agbaso n'īlụ nwaanyị. N'ihi na o na-aghi abụ nwata nwoke hụ nwaanyị n'uzø, o kpörö ya laa be ya, o bürüzịa nwunye ya. O nwere ihe ndị ana-atụ anya na ndụ ndị Igbo mmadụ kwesiri ime tupu asị na o lụola nwaanyị. Ufodụ n'ime ha ka e gosipütara n'ifo nke a e lebara anya n'elu. Ozökwa, a na-esite n'agwa ndị ahụ dị n'akukọ ifo Igbo egosipütä ihe ndị a na-ahụ na ihe ndị na-eme na ndụ ndị Igbo. Ihe ndị a gụnyere: ụdi orụ ha n'arụ, ụdi nri ha na-eri, ụdi ekike ha, ekpemekpe ha nkwenye ha, ihe ndi ha na-asø nsø. Agwa ndi di n'akukọ ifo Igbo nwegasịri ihe ndi ha na-egosi na ndụ ndị Igbo. Omumaatu: “Ihe Kpatara Aguiyi Anaghị Anwụ N’Ime Mmiri” nke di n’Éké Na Égwùrìgwi

“Ihe Kpatara Aguiyi Anaghị Anwụ n’Ime Mmiri”

Aguiyi bụ eze ụmụ anụ niile bi na mmiri. N'ihi na o huru onwe ya dika anụ dị ike, nke ozø bürü na ya bụ eze ha, o werezie ụmụ azụ ka nri o ji azụ onwe ya. O na-eme mkpotu dị egwu mgbe o na-achụ ụmụ azụ ndị ya na ha bi na mmiri.

Onodụ a Aguiyi dotere ụmụ azụ na-agbawa ha obi, ha wee mee nzukọ, tulee ka ha ga-esi mesie onye iro ha ike. Otu azụ a na-akpọ Okpọ kwuru ka azụ ndị ozø hapürü ya ihe ahụ ma na-akpọ ya ‘E lelia nwa ite’.

N'ubochi ozø, Aguiyi bidokwara ichügharị ụmụ azụ. Okpọ agbaghi ozø obula, kama obijara nochie ụzø ebe Aguiyi ahụ si agafe. O kwusiri ike

n’elu mmiri na-efe isi na ọdụ a gbawam gbawam ma wekpuo ntu ya n’ime ahụ ya. N’oge a ka Aguiyi bịa ya. Ma mgbe Okpọ ruru Aguiyi n’okpo, ọ misitasiya ntu ya wee duchie Aguiyi nkolo. Ugbua, nsị egwu aburula ọnwụ ya. Egwu ọnwụ bidoro tuya Aguiyi ma ọ choghi ka ụmụ azu jiri ozu ya gbaa Ekeresimesi. N’ihi na ọ choghi ka ndị iro gbasa ozu ya aso, o wee buru aju ọnwụ gwuru mmiri gwupụ n’elu ala, wee nɔrɔ ebe ahụ nwụọ.

Site n’ubochi ahụ, Aguiyi ekpebie n’ime onwe ya na ya agaghi anwa anwụ n’ime mmiri, ya sọ elu ya gbawaa abuọ.

N’udị akukọ ifo a dị n’elu, ebe obere anumanyi na-emeri nnukwu anumanyi site n’okpukpu aka maobu n’amamihe na-egosiputa nkwenye ndi Igbo na ‘e lelie nwaite ọ gbonyo ọkụ’. Agwa Okpo, obere anumanyi n’imeri Aguiyi nnukwu anumanyi na-egosi na onye obula nwereike ime ihe ọbula na-agbanyeghi ihe ndị mmadu na-eche maka onye ahụ. N’ihi nke a ọ dighi mma ileda onye ọbula anya na-agbanyeghiotu onye ahụ ha maobu otu ogudebere akwukwọ maobukwanu kpatadebe ego.

Ihe ọzọ na-agbakwa elu n’akukọ ifo Igbo bụ oge akukọ ahụ ji mee. Ihe a na-ahukari n’akukọ ifo Igbo bụ- otu mgbe, oge gara aga, na otu ubochi dgz. E nwekwara ike ihu ihe dika ndi a- mgbe ụwa ka dị ọhụ/ka gba ọtọ, mgbe ezi di n’ukwu ükwa, mgbe ụwa di n’anya isi. A anghị agba mbọ iweputa oge akukọ ifo ka odị otu esi agu oge n’ụwa mmadu. Ihe ndị a bụ iji gosi n’akukọ ifo enweghi oge mmalite na oge njedebe.

4.4 Nchikota

Ma n’agbanyeghi ndiche dị n’etiti ụwa mmadu na nke akukọ ifo, ejị emereme, nkata, okwu ọnụ, agwa na ihe niile na-agba elu n’akukọ ifo egosiputa ihe na-eme na ndu ndị Igbo; ma sikwa n’uzo dị otu a wee na-akuzi ihe dị icheiche. Akukọ ifo Igbo, (okachasị nkenudị akukọ ifo anumanyi bụ agwa ya) nọ dika enyo ejị ahụta ndị Igbo na ndu ha.

4.5 Nrutuaka/Ngumi

Anyachebelu, A. L. (2019). Social Symbolism in Selected Tales on Igbo Animal Folktales in Nigeria. A Ph. D Thesis, University of Lagos.

Acholonu, C.O. (n.d.) “The Igbo Folktales as Imaginative Literature”. In *Anu* (Ed.), *A Magazine of Igbo Culture*. 1(3), 71 – 77.

Chukwukere, N. F. (1993). Igbo Folktales about Women: Features and Ideological

Chukwuma, H. (1994). *Igbo Oral Literature, Theory and Tradition*. Abak: Belpot (Nig).

Chukwuma, H. (1974). *The Oral Tradition of the Ibos*. PhD Thesis, University of Birmingham.

- Emenanjo, E. N. (ed.) (1977). *Omalinze: A Book of Igbo Folktales*. Ibadan: Oxford University Press.
- Ikwubuzo, Iwu (2008). "Igbo Oral Literature and the Igbo Youths Today: What Literary Legacy for Posterity", in I. Ikwubuzo, C. Ohiri-Aniche & C. Nnabuihe (Eds.). *Udezuluigbo: A Festschrift in Honour of Sam Uzochukwu*. Lagos: Green Olive Publishers, 39-56.
- Iroaganachi, J. O. (1973). *Oka Mgba*. London: Longman.
- Iwe, A. (1963). *Akụkọ Ifo Ụfọdu Kwesiri Ka Umụ Mmadụ Mara*. Lagos: Katz & FodorAcademy.
- Mba, B. M. and Mba, E. E. (2007). *Azuonye: Lectures on Igbo Literature and Stylistics*. Nsukka: University of Nigeria Press Ltd.
- Nnabuihe, C.B. (2005). *Nwaada Lọqọ: Akwụkwọ Akụkọ Ifondị Igbo*. Lagos: Ofo na Ogu Projects Africa.
- Nwadike, I.U. (2001). *Éké na Égwùrùgwù: A Book of Aetiological or 'Why' Tales*. Ibadan: Heinemann.
- Nwachukwu-Agbada, J. O. J. (1991). The Igbo Folktales: Performance Conditions and Internal Characteristics. *Folklore Forum*. 24 (1), 19-34.
- Nwaozuzu, G. I. (1985). 'Child Image in Igbo Folktales'. M. A. Project Report, Linguistics, University of Nigeria, Nsukka.
- Nwaozuzu, G. I. (2006). The Child as the Image of Innocence and Credulity, *Journal of Igbo Studies Association*.
- Nwaozuzu, G. I. (2007). 'The Traditional Woman- A Villain or a Victim? A Study of the Image of Women in Igbo Folktales'. *Journal of Igbo Studies*. 2, 27-33.
- Ogbalu, F. C. (1966). *Mbediogụ*. Onitsha: University Publishing Company.
- Okoh, N. (2008). *Preface to Oral Literature*. Nigeria: Africana First.
- Thompson, S. (ed.) (1977). *The Folktale*. Berkeley: University of California Press Ltd.
- Toni-Duruaku, O. (2004). 'Folktale and Contemporary Igbo Families'. *Journal of Nigerian Languages and Culture*, 6(2). 98-102.
- Tshiwala-Amadi, R. (1980). 'The African folktale'. *Nigeria Magazine*.Lagos: Bronze Gallary and Co. Ltd. 89-95.
- Uba-Mgbemena, A. (1985). 'The Roles of *Ifo* in the Training of the Igbo Child'. *Journal of the Folklore Society*.

YUNIT 5 EBE EMEREME IFO IGBO

Ndịna

- 5.1 Mkpólite
- 5.2 Mbunuche
- 5.3 Ndịna Kpóm kwém
 - 5.3.1 Kedụ ebe akúkọ ifo na-emegasi?
 - 5.3.2 Ala ụmúmmadụ
 - 5.3.3 Ala ụmúanụamanụ
 - 5.3.4 Ala ụmúmmuọ
 - 5.3.5 Ngwakorita n'ebe emereme
- 5.4 Nchikota
- 5.5 Nrütüaka/Ngumi
- 5.6 Ihe kwesiri ịbü ụsa nnwale e mere

5.1 Mkpólite

Na yunit nke ise a, anyị ga-elebanye anya n'ebe di icheiche ihe ndị na-eme n'ifo na-agbado ụkwụ wee na-eme. E kwubuola na akúkọ ndị dị n'ifo bụ akúkọ arōmaro, nke na-emeghi eme. O bụ ihe ọkọ roputara n'isi ya. N'ihi nke a, ọtụtụ ihe ndị a na-ahụ na-eme n'akúkọ ifo abughị otu ha si eme n'ụwa mmadụ nō n'ime ya. N'akúkọ ifo, ihe ọbụla pürü ime. O bụ n'ihi nke a ka e ala emerereme ifo ji wee díkwa iche n'ala mmadụ; na-agbanyeghi n'ufodụ ihe na-eme n'ifo nwereike bürü n'ala mmadụ ka a ha na-agbakwasị ụkwụ wee na-ame.

5.2 Mbunuche

Na ngwutchha ihe ọmụmụ yuniit a, i ga-enwe ike:

- Kpóputa ala dị icheiche ebe emereme ndị dị n'akúkọ ifo na-agbado ụkwụ.
- Nye ọmụmaatụ site n'ifo ụfodụ maka ala emereme ndị a.
- Kowaputa ndịche dị n'ala emereme ndị ahụ a na-ahụta n'akúkọ ifo Igbo

5.3 Ndịna kpóm kwém

Ihe ọmụmụ a ga-elenye anya na mbunuche kpómkwem e ji were na-eme ihe ọmụmụ a.

5.3.1 Ntọala Ifo

Emereme dì n'akukò ifo abughị otu. E nwegasirị ebe dì icheiche ihe ndị na-eme n'akukò ifo nwere ike gbado ụkwụ wee mee. Ntọala Ifo na-abükari n'ala mmadụ, ala ụmụanụmanụ, ala mmụọ na eluigwe. A na-enwekwa ngwakorịta n'ala emereme ndị a. Abia n'ifo, isi n'otu ala gafee na nke ọzọ dì ezigbo mfe, n'ihi na mmadụ na-agà ala mmụọ lọtakwa n'otu ntabi anya. A ga-elebazianya n'ala emereme ndì a n'otu n'otu

5.3.2 Ala Umummadu

Ọtụtu akukò ifo Igbo na-enwe ntọala ya n'ala mmadụ. N'ifo ntọala ya bụ n'ala mmadụ, na-egosipụta ka ndị Igbo mmadụ si ebi ndịn'ụwa. A na-enwe ụdị ezinaulọ dì icheiche; ebe nwoke lụrụ ọtụtu ụmụnwaanyị maqbụ otu nwaanyị; ebe nne bi ụlo nwurụ, di ya aga luru nwunye ọzọ nke ga na-emegbu ụmụ maqbụ nwa nwunye nke nwurụla anwụ. A na-enwekwa esemokwu ezinaulọ nke ndị nwunye di na nwunye di, nwanne na nwanne, ọnodụ nwa enwenne, nsogbu amụtaghi nwa nwoke, dgz. N'udị ifo dì etu a, a na-ahụ mmegbu, ita ahụ, mkporo masi, obi ojọ, nnupuisi, mana abia n'ikpeazụ a na-enweta ihe nlekwasị anya nke bụ eziomume, maqbụ ezi ndị maqbukwa ezi ndị. Ma ọ bürü n'ifo ahụ na-akuzi maka eziomume, a na-egosipụta uru ọ bara ibi ezi ndị site n'igosị ugwo ọru onye eziomume nakwa nke onye ajo omume. A na-enweta kwa ndorondorọ ochichị, usoro ihopụta eze, mmekorịta mmadụ na ibe ha dika ha si adị n'usoro ebindụ ndị Igbo kpomkwe. Omumaatụ: “Nwanyị Dechara Uri Bịa Gawa Ahịa” (*Oka Mgba*)

Nwanyị Dechara Uri Bịa Gawa Ahịa

Otu mgbe, otu nwanyị mütara otu nwa. Ya na nwa ya a dì na mma. Ọ dighị ihe ọ na-eme ọ na-adighị akara nwa ya. Ihe ọbụla nwa ya chọro ime ọ na-ekwuru ya. Ihụnanya dì n'etiti nne na nwa dì ukwuu.

N'ubochị ahia ha, nwanyị a gara n'ama, ghoro uri ọ ag-edè n'ahụ. Ọ chọro ide uri a tutu bịa gawa ahịa. Nwa ya gwara ya ka ọ ghara ịde; na mgbe ọ lọro ahia ya edewe. Ọ kpochiri ntị, gwee uri ahụ, dee n'ahụ. Uri ahụ o dere hiri ya nke ọma. Ahụ ya ana-atụ agwugwa agwugwa. Ya akwakotaa abo ya, gawa ahịa.

Mgbe o ruru n'ahịa, ụmụ mamdu gbara ya elile, jaakwa ya n'ihi mma ọ mara. Site n'ihi ojija ndị mmadụ jara ya, oyи amatuo ya. Ya akwakotaa abo ahịa ya, buru lota n'ulọ.

Ma ọ nọtula n'ulọ, ahụ ọkụ ahụ akarichaa ya njo. Ọ raghị ahụ ya anwụo. Nwa ya amalite bewe akwa, si,

Nne dechara uri bịa gawa ahịa,

Ngeere ngere,

ngeerenge ngete ngee i,

Ngeere ngere
 Ahia agbaghi uri abia lewe Nne,
 Ngeere ngere,
 ngeere nge ngete ngee i,
 Ngeere ngere.
 ngeere nge ngete ngee i,
 Ngeere ngere.
 ngeere nge ngete ngee i,
 ngeere ngeere.

E buru ozu nne ya ga lie.

Onye nwa ya kaara ụka, ya nñürü ya. (Iroaganachi, J (1973: 1-2).

Ọ bụrụ na i lebamie anya n'ifo a nke ọma, i ga achopụta na ọ bụ naani n'ala mmadụ ka ntọala gbadoro uko wu wee mee. N'ihi ya ifo a bụ ezigbo ọmụmaatu ifo ebe emereme ya bụ n'ala mmadụ.

Nnwale Onwe 1

1. Were otu ọmụmaatu gosipụta otu ebeemereme ifo nwereike isi gbado uko wu n'ala mmadụ.

5.3.3 Ala Umuanụamanu

Ntọala ifo nwekwara ike bụrụ n'ala umuanụamanu. Ọ bụrụ na ntọala ifo a bụrụ naani n'ala ụmụ anụmanu, ihe ọ pütara bụ n'ihe niile ga-eme n'ifo ahụ ga amalite ma kwusikwa n'ala umuanụamanu. Ọ gaghi enwe emereme ga eme n'ala ụmụmmadụ, ala ụmụmmuo maqbụ n'eligwe maqbụ n'ebe ọzo. Ifo ndị ntọala ha n'abụ n'ala umuanụamanu na-enwekwa umuanụamanu dika agwa ndị na-agba elu n'udị ifo ndị ahụ. Ifo ndị gbadoro uko wu n'ala umuanụamanu na-emetutakarị akụkọ umuanụamanu. Ụdị ifo ndị a na-abukarị ugogbe e ji ahụta ndị nwe ifo ahụ, na nke a ọ bụ ndị Igbo. E ji ifo ndị dị otu a egosipụta usoro ebibi ndị Igbo n'ihe dị icheiche na-eme n'ala Igbo na na ndị ha. Ụdị ifo dị otu a nwere ike gosipụta usoro mmekorịta na-adị n'etiti ndị Igbo; otu ha si edozi esemokwu n'eitite onwe ha, otu ha si alụ nwaanyị, eli ozu, ụdị ọru dị icheiche ha n'arụ, dgz. Ọmụmaatu: “Egwu na-atụ ka Ogwụ” (*Omalinze*).

Egwu na-atụ ka Ogwụ

Otu mgbe n'ala ụmụ anụmanu, onye isi ha bụ Enyi wee ghota ihe ịzụ ahịa jiri dị mkpa, wee kpokolata ụmụ anụmanu, ha bido ịrụ nnukwu ahịa. Obi toro ha ụtọ nke ukwu na ha ga-enwe ahịa nke aka ha.

N'izizi, Mbe were onwe ya ka onye na-enyere Enyi aka, na-elekota ọru a na-arụ ma mgbe ọ hụrụ na ọ buzị sọsọ Enyi ka a na-eto, o wee nwebe anya ọku n'ebe Enyi nọ, chobakwa ụzọ ọ ga-esi mebie ọru ahụ niile.

O teghi aka ha arụchaa ahịa ha. Ụmụ anụ niile wee kaa ụboghị ha ga-emeghe ahịa ahụ. Ha kwadochaa ihe dị iche iche maka oriri na ọnụnu a

ga-eji meghe ahja nke a. Mbe bu onye kwadoro ihe di iche. Nke mbu, o gara weta isi mmanwu onu ya ghere oghe. E tinyekwa n'onu ya ihe na-eme mkpotu di ka nke ajo mmuo ndi umu anumanu na-aso aso. Nke abu, o je zoo n'ohia di nso ahja.

Nwantiti oge ahja agbajuo, na-ekwozi ekwo Mbe wee tie mkpu, tisie mkpu ahu ike, olu ya adizie ka nke ajo mmuo ahu umu anu na-aso aso. Ujo wee baa umu anu niile n'ahu. Ahu beriberi ekweghi ha eche ka ha mata ihe na-eme mkpotu a, kama ha niile zojiri qos. Nke a mere na n'otu ntabianya, ahja ahu adaa korii. Mbe wee puta rijuo afu ya n'anu na azu na ihe utu di iche ihe ha kwadoro maka emume a, wee buru ndi ozu labaa n'ulou ya.

Ihe a wee gbagwojouo umu anu anya, ha wee kpoo nzuko ka onye obula n'ime ha kwuo ihe o chere a ga-eme wee kwusi mkpotu nke a. N'ime nzuko, ufodu asi ka ha jee n'afa jee choputa ihe na'eme mkpotu a. Ndị ozu asi na o were ha anya na ohia ebe a ruru ahja na-ewe iwe na a gwaghi ya tupu ha emeghe ahja, na ihe ka mma bu ka a chuo aja nye ohia ahu ka obi wee di yam ma. Ndị ka n'ime ha si na o bu iche nche n'ahja ka mma, ka ha mara ma ha ga-ejide ihe na-eme mkpotu a.

Ihe ozu buzi onye ga-eche nche ahu, ha kpokuo anu ndi chara anya ka ha weputa onwe ha bia chee nche, ma o nweghi nke kwere, o bunadi Agu, maobu Odum, ma o buzikwa Enyi. Mbe wee si ha na ihe ka mma bu ka ha hoputa onye isi na-agaghị ahu ihe na-eme mkpotu a anya ma o ga-enwe ike ijide ya ma o soro uda mkpotu ahu. N'ihi na umu anumanu niile na-asopuru Mbe maka amamihe, ha niile ekwenye n'okwu a. Ha kaa ubochi ozu a ga-emezi emume imeghe ahja wee gbasasia.

Mgbe ubochi ahu ruru ahja gbajuo, Mbe mekwa etu o mere na mbu wee kpasuo umu anu na mkpotu ojoo ahu. Ahja wee daa korii ozu sooso onye isi na-achu uzor o si agbapu ka mkpotu na-emezi ike wee na-abia ya nso, o di ka ntii o ga-echi ya. Mbe na-achu ochi ka onye isi na-ada n'abili ebe ihe digasi n'ahja na-akporuba ya. E mecha, o kpoo ngwu n'ime olulu di n'aga uzor, wee nwuo ebe ahu. Mbe putakwa ozu horo cha ihe tokarichara utu n'ahja ahu wee rie, wee ihuoetu o di ya mma.

Mgbe umu anu niile gbagachiri azu ijoo onye isi ihe meren, ha ahughị ya. Ha choo ya n'elu chooya n'ala wee mecha hu ozu ya ebe o di n'olulu. Ha gbakozuo n'olulu wee bebe akwa. Ha si na ahja nke a ebuterela ha ihe ojoo karja ihe oma, si o buru na ha ma gharakwa iluya. Enyi wee kasie ha obi si ha gbaa mbo chotha ihe na-aru ala nke a. N'ebe ahu ka Ngwere no weputa onwe ya si ka ya chee ahja ahu nche. Umu anu wee kakwa ubochi ozu emume ahu ga-abu.

Tupu ahja ahu agbajuo, Ngwere arigola n'elu osisi nodu na-eche ka ya mata ihe na-aru ala nke a. Mbe agaa mekwa etu o na-eme mbu. Ndị ozu agbapuchaa n'ahja, o buru sooso Ngwere no n'elu osisi na-emeghari ahu. Mgbe Mbe putara, weputa isi mmanwu ya, wee bido na-eri anu di n'ahja, Ngwere arituo n'elu osisi wee tie, 'Mbe ee aghughị, anu ana-eze ndu, ejidela m gi. Mbe riyo ya biko ka o ghara ikoro umu anu ndi ozu wee kwe ya nkwa imere ya otutu ihe. E mecha, Mbe si ya bia soro ya rie anu ahu.

Ngwere ajukata aju, ma kwere iجا rie anu, ma obi ya esielarij ike na ya ga-ekpe Mbe n'aka ụmụ anumamanu niile.

Mbe si Ngwere, 'Buru uzo nye m anu n'onu, e mechaag aya m enye gi ụrughuru anu n'onu gi. Etu a ka o ga-atokari uto'. 'Ngwere wee kwere, buru uzo nyejue Mbe ụrughuru anu afo, mgbe Mbe choror inye Ngwere anu nke ya, o were ọkpukpu rụnye n'akpiri ya, o gbado Ngwere. O nweghi ike ikwu okwu ma o bụ iku ume. Mgbe o no na-akụ isi ya n'ala ka o mata ma ọkpukpu ahụ o ga-apụ, Mbe agbalaga. Otu a ka o na-akụ isi ya wee ruo mgbe ụmụ anumamanu niile zukoror. Ha juo ya otutu ajuju, ma o nweghi ike iza ha. Ihe a ewee ụmụ anumamanu iwe ha ghara Ngwere laba. (O bụ ihe a mere Ngwere ji akụ isi n'ala wee ruo ugbu a.)

Ma etu o dina, ụmụ anumamanu ekwefhi ahapụ icho ihe na-eme mkpotu nke a di egwu. Ya mere ha ji kpoo nzuko ozø nke Mbe na-anoghi ya. Ha weputa otu onye ntị chiri n'ime ha, gosi ya etu o ga-esi mee ma o bürü na o fụ onye na-eme mkpotu a. Ha kwukwa ka ha ghara igbalaga n'ulø ha kama ka ha tuq nzu n'otu ebe eteghi aka n'ahia.

Mgbe oge Mbe ji aru ala ahụ ruru, ya etie mkpu ahụ ozø, mekwa mkpotu nke ka nke, ụmụ anu niile wee zojirikwa qos. Mbe cherenqo ka ebe niile daa korii. O lee anya n'elu na n'ala, tupu o puta. O weputa isi mmanwu, ozigbo onye ntị chiri hụru Mbe, o gbara gaa kqoror ụmụ anumamanu niile aka ka ha bia. Ha wee zoror qos bia n'ike wee nwuo Mbe chim. Ha makwasị ya ka ha dorisie ya irighiri ma Mbe riqoror ha ka ha gee ntị na ụbø ya ga-akporor ha. O welie ụbø ya kpø si.

Ubø m na-àtø ... *anatongeri*

Ubø m na-àtø ... *anatongeri*

Umụ anumamanu niile ebido gbaba egwu nke tørø ha uto hie nne. N'ime üzü aghara igba egwu na iğu egwu, Mbe ewere nwanyoqo mipuq onwe ya, gbalaga. Mgbe uto egwu ahụ hapuru ụmụ anumamanu ha legharizie anya, ma ha ahughị Mbe, ha wee laa na mwute. (Emenanjo, 1977: 153-155).

Ifo a bụ ezigbo ọmụmaatụ ifo ala emereme ya bụ n'ala ụmụanumamanu, n'ihi n'ihe niile mere n'ifo bụ n'ala ụmụanumamanu ka ha mere

Nnwale Onwe 2

2. Emereme di n'akukọ ifo ndi Igbo nwereike gbado ụkwu n'ala ụmụanumamanu. Tulee nke a.

5.5.3 Ala Umummuo

Ufodụ ifo nwekwara ike mee n'ala umummuo, kama na nke a a naghi adi ike otutu. Ihe ana-enwekarị bụ ebe emereme di n'ifo nwere ike malite n'ala umummadu maobu n'ala ụmụanumamanu wee gaa n'ala umummuo. N'udi ifo di otu a, mmadu maobu mmuo nwereike gaa n'ala umummuo

ha na ụmummuo e nwee mmekorịta. N’ala mmuo ndị mmuo na-anwụ anwụ, ha n’alụ nwaanyị, gbaa mgba maobụ gaa ahịa n’akukọ ifo.

Nnwale Onwe 3

3. Chọpụta ọmụmaatụ ato akukọ ifo ndị ala emereme ha gbadoro ụkwụ n’ala ụmummuo site n’akwukwọ ndị a hopütara maka ihe ọmụmu a.

5.5.4 Ngwakorịta n’Eebe Emereme

Ntọala emereme dị n’ifo Igbo nwere ike malite n’out ebe garute ebe ọzọ. Ihe nke a pütara bụ na ntọala emereme dị n’ifo nwereike malite n’ala mmadụ, kwusi n’ala ụmuanumanụ; ntọala akukọ ifo nwekwara ike malite n’ala ụmuanumanụ ma kwusikwa n’ala ụmummadụ. N’akukụ nke ọzọ ntọala ifo nwere ike malite n’ala mmadụ, gaa n’ala mmuo ma kwusizie n’ala ụmuanumanụ. O nweghi otu usoro nke e weputara maka igbaso n’ebi ntọala akukọ ifo dị. O bụ okenaorụ dirị ọkọakukọ imata usoro nke ga-aka ewepụta ihe ọ choro nke ọma karịa, ma gbasoo ya. E nwekara ike inweta akukọ ifo ntọala ya bụ n’eluiwe dika ọ dị n’akukọ ifo nke dị n’*Omalinze*, ebe ụmuanumanụ gara n’eluiwe imata nke ga-eguzogide n’etiti mmadụ nwuchaa, ọ laghachikwa na ndụ maobụ mmadụ nwụo, ọ gaghi enwe ike ipuata ọzọ. Ọmụmaatụ: akukọ ‘Mbe na Nduru’nke dị n’akwukwọ akukọ *Mbediogu*.

Mbe na Nduru

O ruru otu mgbe, Mbe gwa nduru ka ha bürü enyi. Nduru wee kwere. N’echi ya, ha abụo gaa n’agiga-ohịa wee mee ubi ebe ha kürü okpodudu na ede. Ma mgbe owuwe ihe ubi ruru, ha abụa wee gaa chikọta ihe ahụ niile kee ya n’oba. Ogologo arọ ahụ niile ha na-ewere okpodudu na-eri. Ma mgbe ihe ahụ malitere ịgwụ n’oba, Mbe wee were aghughọ ka ha sisiri nri, sị “Tupu onye ọ bụla erie ihe a anyị siri, ya buru uzọ kpoo aha ya.” Nduru jua Mbe ọ bụ n’ihị na ya na-asụ nsụ ka o jiri tie iwu a? Mbe kpoo aha ya ozigbo, wee ribe nri. Nduru wee malite işi “Kpokpodudu, dukpo, ikpodu, kpodukpo, dudukpokpo.” Mbe sị ya na ọ kpotaghị ya. Ka ọ na-agba mbọ ikpota ya, Mbe erichapụ nri zararam, hichaa ọnụ. O rue, oge ọzọ, ha sisịa nri Nduru wee sị Mbe, “Tupu onye ọ bụla e rie ihe a anyị siri, ọ ga-ewere mmiri saa aka ya ma ọ gaghi ebi ya n’ala ma ọli wee jee n’oche o ji nödụ ala.” Nduru gaa ngwa saa aka ya, fegote n’oche, nödụ, malite iri ihe.

Mbe wee jee isa aka; o wee welie anya na-ele enyi ya ka ọ na-eri nri n’ike n’ike. O were iwe saa asa ya; ma mgbe ọ na-arigola, o biela aka ahụ n’ala n’ihị na ọ bụ ya ka o ji aga ije. Otu a ka o mere ọtụtụ oge ma o nweghi ike. O were iwe dị ọkụ jee nödụ ala na-akwa akwa; Nduru erichapụ nri ahụ wee na-achi ya ọchị. Ugwọ na ụgwọ wee tanaa.

Ọ bürü na i lee anya nke ọma, ala-emereme dị n’akukọ i ga-ahụta n’ihe niile mere n’ifo bụ n’ala ụmuanumanụ ka ọ gbadoro ụkwụ wee mee.

5.4 Nchikota

Na nchikota ihe ọmụmụ yunit nke a, anyị lebara anya n'ebe emereme ndị dị n'akụkọ ifo Igbo nwere ike ịgbado ụkwụ wee mee. Anyị hukwara na ọ bụ oke na ọrụ diri ọkọakụkọ ihorọ ntọala ga-enyere ya aka iweputa isiokwu na ihe mmụta dị n'akụkọ ya nkeoma.

5.5 Nrutuaka/Ngumi

Chukwuma, H. (1974). *The Oral Tradition of the Ibos*. PhD Thesis, University of Birmingham.

Emenanjo, E. N. (ed.) (1977). *Omalinze: A Book of Igbo Folktales*. Ibadan: Oxford University Press.

Ifionu, A. O. (n.d.). Typology of Igbo Folktales. In *Añu Magazine* (3) 61-70.

Iroaganachi, J. O. (1973). *Oka Mgba*. London: Longman.

Iwe, A. (1963). *Akụkọ Ifo Ufodụ Kwesiri Ka Umụ Mmadụ Mara*. Lagos: Katz & FodorAcademy.

Nnabuihe, C.B. (2005). *Nwaada Lọqlo: Akwụkwọ Akụkọ Ifondị Igbo*. Lagos: Ofo na Ogu Projects Africa.

Nwachukwu-Agbada, J. O. J. (1991). The Igbo Folktales: Performance Conditions and Internal Characteristics. *Folklore Forum*. 24 (1), 19-34.

Nwadike, I.U. (2001). *Éké na Égwùrùgwù: A Book of Aetiological or 'Why' Tales*. Ibadan: Heinemann.

Ogbalu, F. C. (1966). *Mbediogu*. Onitsha: University Publishing Company.

Okoh, N. (2008). *Preface to Oral Literature*. Nigeria: Africana First.

Okpewho, I. (1992). *African Oral Literature: Backgrounds, Character, and Continuity*. Bloomington: Indiana University Press.

Thompson, S. (ed.) (1977). *The Folktale*. Berkeley: University of California Press Ltd.

Ụsa Nnwale nke mbụ

1. Ọmụmaatụ gosiputara otu ebe emereme ifo nwere ike isi gbado ụkwụ n'ala mmadụ bụ na ọ bụrụ na a bịa n'kukọ ifo *Nwanyị Dechara Uri Bịa Gawa Ahịa* a ga-ahụta ihe mere ebe ahụ "Mgbe o ruru n'ahịa, umụ mamdụ gbara ya elile, jaakwa ya n'ihi mma ọ mara. Site n'ihi ojija ndị mmadụ jara ya, oyi amatuo ya. Ya akwakotaa abọ ahịa ya, buru lọta n'ulọ." Naani ihe mere ebe a gosiri na ọ bụ n'mmadụ ka akụkọ ifo a gbadoro ụkwụ.

Usa Nnwale nke abụọ

2. Ee n'ezie, akụkọ ifo Igbo nwere ike ịgbado ụkwụ n'ụwa ụmụanụmanụ n'ihi na o so n'otu uzọ ndị Igbo si were na akowapụta ihe ndị na-eme na ndụ ha. E nwekwara ụwa mmadụ na ụma mmụq nke ndị Igbo na-esite na ya wee na-ezipụta echiche gbasara ndụ ha n'ụdị akụkọ ifo.

MODUL 2 NDİNA AKUKỌ IFO

Yunit 1 Isiokwu Ifo

Yunit 2 Uru Ifo bara

Yunit 3 Ihe ndị na-echere akukọ ifo aka mgba n'oge ugbu a

YUNIT 1 ISIOKWU IFO

Ndịna

1.1 Mkpólite

1.2 Mbunuche

1.3 Ndịna Kpom kwem

1.3.1 Isiokwu ifo

1.3.2 Isiokwu ndị na-egosiputa ezi agwa/omume ndị kwesiri nñomi

1.3.3 Isiokwu ndị na-egosiputa ajo/omume ndị e kwesiri izere

1.4 Nchikota

1.5 Nrütüaka/Ngumi

1.6 Ihe kwesiri ibü ụsa nnwale e mere

1.1 Mkpólite

Akukọ ifo na-nwe ọtụtu isiokwu nke a na-esite n'ime ha wee na-akuziri ụmụaka ezi omume, ibi ezi ndụ, ikpa ezi agwa, inwe akonauche, usoro ebimndu, omenala na nkwenye ndị Igbo. N'ihe ọmụmụ yunit a, a ga-elebanye anya n 'ufodụ isiokwu ndị na-agba elu n'ifo Igbo.

1.2 Mbunuche

Na ngwutchha ihe ọmụmụ yunit a, i ga-enweike:

- Kpoputa ufodụ isiokwu ndi a na-enwe n'akukọ ifo Igbo
- Nye ọmụmaatụ site n'ifo ufodụ ebe isiokwu ndi a putara ihe
- Kowaputa ka isiokwu ndi asi enye aka n'izulite ụmụaka

1.3 Ndịna kpom kwem

Ihe ọmụmụ a ga-elenye anya na mbunuche kpomkwem e ji were na-eme ihe ọmụmụ a.

1.3.1 Isiokwu Ifo

Akukọ ifo Igbo ọbụla na-enwe isiokwu nke ọ na-agbado ụkwụ na ya wee nye nkuzi maqbụ mmụta. Isiokwu ndị na-adị n'ifo Igbo nwere ndị ne-eziputa eziomume maqbụ eziagwa nke ụmụaka kwesiri inwe maqbụ

iñomiri; n'aka nke ọzọ, e nwekwara isiokwu ndị na-ewepụta agwa maobụ omume ndị e kwesiri izere. Mana n'agbanyeghi ụdi isiokwu nke dị n'ifo ọbụla; mbunuche e ji enwe isiokwu ndi a n'ifo bụ iji ha kuziere ụmụaka ezi omume, otu ha kwesiri isi na-ebi ndu n'ebe ọbụla ha hụtara onwe ha tinyekwara iji wee mee ka ha mata ụdi akparamagwa ndị na-adighị mma, ndị ha kwesiri izeere. Ọ bụru n'akukọ ifo ndị gosipütara omume ojọọ dika igbu madụ, imegbu mmadụ maobụ inwe anyaukwu, a na-agba mbọ n'ikpeazu i gosipütara otu akparamagwa ojọọ ndi ahụ si wee nweta ntaramahụhụ n'ikpeazụ. Nke a bụ iji wee kuzie na n'agbanyeghi na n'oge ụfodụ na ọ na-adị ka ihe ojọọ o na-achọ imeri ihe ọma; mana n'ikpeazụ na ọ bụ ihe ọma na-emeri. Nke a mere oji dị mkpa na onye ọbụla zere ihe ojọọ ma jidssie ihe ọma aka ike.

Ufodụ isiokwu ndị na-agbaelue n'ifo Igbo gụnyere: ihunanya, obiebere, anyaukwu, mmegide, okeochichọ, amamihe, ikpoasi (akpomasị), ime nganga, asiri, akpiri/usa. A ga-eleba isiokwu ndi a anya n'otu n'otu. Otu ifo nwekwaraike inwe isiokwu abụọ maobụ karịa dika ọdị n'akukọ 'ihirihiri' nke dị n'akwukwọ akukọ *Omalinze*. N'akukọ a e nwere isiokwu mmegide, anyaukwu, anyaike na amamihe. Otu aka ahukwa, akukọ 'Ifeyinwa' dị n'*Omalinze* nwere isiokwu abụọ- obi ebere na obi ojọọ. N'akukọ a, Ogini gosiri obi ebere n'ebe Ụkabunonụ no site na iwere nnukwu ụdọ toro ogologo kechie n'ukwu osisi dị n'ikpere mmiri ahụ Ụkabunonụ dabara n'ime ya, were isi ụdọ tупuru Ụkabunonụ na mmiri. Ụkabunonụ wee ghoro ụdọ ahụ nke nyere ya aka iputa na ajo mmiri ahụ ọ dabara n'ime ya. Mbe, n'akukọ nke ya gosipütara ajo obi site na ikugbu Ogini n'ihi na ọ choro ilu Ifeyinwa.

Nnwale onwe 1

1. Depüta isiokwu ise ndị ọzọ e nwere ike ihu n'akukọ ifo Igbo nke na-esoghị na ndị edeputarala n'ime ihe ọmụmụ a.
2. Chọpụta ma detuo akukọ ifo abụọ ebe e nwere isiokwu nnupuisi na nrubeisi

1.3.2 Isiokwu Ndị Na-egosipütta Ezi Agwa/Omume Ndị Kwesiri Nñomi

Dika e kwurula, isiokwu ndị a na-ahụta n'akukọ ifo Igbo nwere ndị na-egosipütta ezi agwa/omume ndị e kwesiri iñomi. N'ebe a a ga-elebanye anya n'isiokwu ụfodụ ndị ahụ kwesiri nñomi na omumaaị akukọ ifo ndị a ga-enweta ha n'ime ha. Ufodụ isiokwu ndị ahụ na-egosipütta eziomume ndị ahụ kwesiri nñomi gụnyere ndị a: ihunanya, obiebere, amamihe, nrubeisi, nsopuru, mmekorita mmadu na ibe ya dgz. A ga-ebezi ha anya n'out n'otu n'ebe a.

i. Ihunanya

Otu n'ime isiokwu a na-enweta n'akukọ ifo Igbo bụ ihunanya. Akukọ ifo ọbụla nwere isiokwu ihunanya na-ewepụta agwa ndị gosipütara ihunaya. E ji ụdị ifo ndị dị otu a na-akowa maka ihunanya na mkpa ọ dị mmadụ ihi ibe ya n'anya. Ọmụmaatụ *Nza na Obu* “Ojị būisi Omume”

ii. Obiebere

Ufodụ akukọ ifo na-enwe isiokwu obiebere. Nke a bụ ifo na-egosipütä obiebere. E ji ụdị ifo dị otu a akuziri umụaka mkpà ọ dị mmadụ i na-enwe obi ebere n'ebe mmadụ ibe ya no. Ọmụmaatụ, “Anụ Tụrụ Agwa ga-alụ Ọnalụ” nke di n' akwukwọ *Omalinze*.

iii. Mmekorita Mmadụ na Ibe Ya

Isiokwu dị n'ifo Igbo nwere ike bürü mmekorita mmadụ na ibe ya. Ndi Igbo bụ ndi na-achọ mmekorita n'etiti onwe ha dika osi dị n'otụtụ mba Afırıka. Mmekorita n'etiti onwe ha bụ ihe ndị Igbo ejighi egwu egwu. Ọ bụ n'ihi nke a ka ha ji enwe ọgbakọ n'etiti onwe ha na-agbanyeghi obodo ha hütara onwe ha n'ime ya. Mmekorita dị otu a na-agba elu n'otụtụ akukọ ifo Igbo; n'udị ifo ndị ahụ na-egosipütä ebe umuanumanụ na-enwe ọgbakọ iji wee kpaa maka ihe ndị na-emetüta ha. Ezigbo ọmụmaatụ akukọ ifo nwere isiokwu mmekorita mmadụ na ibe ya dị na n'akukọ “Ihe Kpatara na Ihe Oma Mee Egbuo Okukọ Nke Ojoo Mee E gbuokwa Okukọ” nke dị n'ime *Éké Na Égwùrùgwù*. Choputagasizie ọmụmaatụ ndị ozo.

iv. Amamihe

Isiokwu di n'ifo nwekara ike bürü amamihe. Ụdị Ifo a na-akowara anyị maka mmadụ inwe amamihe. E ji ụdị ifo isiokwu ya bụ amamihe akuziri umụaka mkpa amamihe dị na ndụ mmadụ. Ọmụmaatụ: *N'Okpa Mgbà*, akukọ “Usu Nzuzu na Usu Akọ”. Choputa ọmụmaatụ ndị ozo.

v. Nrubeisi

Isiokwu ozọ na-adị n'ifo Igbo bụ isiokwu nrubeisi. A na-esite n'udi ifo ndị isiokwu ha na-agbado ukwu na nrubeisi akuziri umaka mkpa nrubeisi na oghom na-eso nnupuisi. Ọmụmaatụ: akukọ “Òbiadị” nke dị n'*Omalinze*.

Òbiadị

Otu nwoke na nwunye ya mütara ụmụ nwoke assaa. Nke bụ obere nwa n'ime ha ka a na-akpọ Òbiadị. Nne na nna Òbiadị na ụmụnne ya dum hụrụ ya n'anya nke ukwu n'ihi na ọ mara mma nke ukwu. N'ihi ya ha zụtaara ya otu oja. Oja ahụ mere ka obi na-adị ya ụtọ mgbe niile. Ebe ọbụla i hụrụ Òbiadị, i hụ ya oja n'ọnụ. Mmadụ dum were oja ahụ mara ya nke oma. Otu ụbochị o soro ndị mürü ya na ụmụnne ya gaa ọrụ n'ubi o chefur oja ahụ n'ubi ahụ mgbe ha na-ala.

Mgbe o cherata oja ya ka ha laruru ụlọ n'etiti ehihie, o wutere ya nke ukwu, o wee malite ikwa akwa sị na ya ga-alaghachi azụ n'ubi icho ya. Ma mgbe o kwuru nke a nne ya na nna ya na ụmụnne ya malitere iriọ ya ka ọ hapụ iga n'ubi n'etiti ehihie ahụ n'ihi na ndị mmụọ na-anụ n'uzo n'etiti ehihie ọbụla, na ha na-elokwa nwata ọ bula ha hụrụ n'uzo. Ha

kwekwara ya nkwa ịzutara ya oja ọzo ga-amakarị nke mbụ na mma mana o gegrị ha ntị, kama ọ nödürü ala n'otu akụkụ na-akwa akwa, jukwa iri nri ehihie nke ya. Ka nne ya na nna ya na ụmụnne ya nọ na-eri nri ehihie nke ha, ọ dighị onye maara mgbe Obiadị jiri zopụ were ọso gawa n'ubi ahụ iga chọq oja ya.

N'etiti ụzọ ọ malitere izu ndị mmụq dí icheiche. Mgbe nke mbụ o zutere bụ naanị otu isi hụrụ ya, ọ kwusiri ya, juo ya ajụjụ sị, ‘Nwa ntakiri a adighị atụ egwu, olee ebe i na-agà?’ Obiadị wee kowaara ya na ya na-agà ịchọ oja ya ya chefuru mgbe ha gara ọru n'ubu n'utụtụ, ma o gegrị ntị n'ihe ọ na-agwa ya. Mgbe ọ na-achozị ilo ya, oke egwu malitere ițu Obiadị, o wee malite ịbụ abụ a wee rịo ya sị:

Nwa mmụq bikō ...	<i>Mèere m̄ eberèè</i>
Nwa mmụq bikō ...	<i>Mèere m̄ eberèè</i>
Nà ñne m̄ sìkwòrò m̄, ejēla;	<i>Mèere m̄ eberèè</i>
Nà nnà m̄ sìkwòrò m̄, ejēla;	<i>Mèere m̄ eberèè</i>
Umùnnē m̄ sìkwòrò m̄, ejēla;	<i>Mèere m̄ eberèè</i>
Nà mmụq nòchirì n'ọnụ ụzọ;	<i>Mèere m̄ eberèè</i>
Mmuq̄ bikō ...	<i>Mèere m̄ eberèè</i>
Mmuq̄ bikō ...	<i>Mèere m̄ eberèè</i>

Mgbe o kwusiri ihe ndị a, ebere ya mere mmuoahụ nke ukwu, o wee hapụ ya. Ma kama ọ ga-alaghachi azụ o zuzuru ka atụtụ na-agà n'ubi iğ chọq oja ya.

N'oge na-adighị anya o zutekwara mmụq nke bu isi abụo. Tutu nke ahụ ajụo ya ihe ọbụla ọ malitere ịbukwa abụ sị ya:

Nwa mmụq bikō ...	<i>Mèere m̄ eberèè</i>
Nwa mmụq bikō ...	<i>Mèere m̄ eberèè</i>
Nà ñne m̄ sìkwòrò m̄, ejēla;	<i>Mèere m̄ eberèè</i>
Nà nnà m̄ sìkwòrò m̄, ejēla;	<i>Mèere m̄ eberèè</i>
Umùnnē m̄ sìkwòrò m̄, ejēla;	<i>Mèere m̄ eberèè</i>
Nà mmụq nòchirì n'ọnụ ụzọ;	<i>Mèere m̄ eberèè</i>
Mmuq̄ bikō ...	<i>Mèere m̄ eberèè</i>
Mmuq̄ bikō ...	<i>Mèere m̄ eberèè</i>

Mmuq̄ nke abụo mekwaara ya ebere, hapukwa ya ọ gafere.

Ka ọ na-agakwa o zutere mmụq bu isi ato dí n'udị agadi nwaanyị. Mgbe ọ jụrụ ya sị ya:

Nwa mmụq bikō ...	<i>Mèere m̄ eberèè</i>
Nwa mmụq bikō ...	<i>Mèere m̄ eberèè</i>
Nà ñne m̄ sìkwòrò m̄, ejēla;	<i>Mèere m̄ eberèè</i>
Nà nnà m̄ sìkwòrò m̄, ejēla;	<i>Mèere m̄ eberèè</i>
Umùnnē m̄ sìkwòrò m̄, ejēla;	<i>Mèere m̄ eberèè</i>
Nà mmụq nòchirì n'ọnụ ụzọ;	<i>Mèere m̄ eberèè</i>
Mmuq̄ bikō ...	<i>Mèere m̄ eberèè</i>
Mmuq̄ bikō ...	<i>Mèere m̄ eberèè</i>

Agadi nwaanyị mmụq ahụ wee lee ya anya sii, sị ya, ‘O o nwa m, ebe ọ bụ na i choghi ịnụ ihe ndị mürü gi na ụmụnne gi gwara gi, gawa na gi bụ

e kweghi ekwe ga-ekwe n'ute ekwere.' Nke a mere ka egwu tuo Òbiadí nke ukwu ma mgbe ahụ ọ mazighi ihe ọ ga-eme. Jewe ejewe ekweghi ya, lawa alawa ekwekwaghị ya. O wee guzo n'ebé ahụ nwa oge na-eche ihe ya na ụwa ga-eme. N'ikpe azu o tichitere obi gawa ịchọ oja ya

Ka ọ na-agà o zutere mmuo nke bụ isi anọ, na nke bu isi ise na nke bu isi isii rịokwa ha otu o siri riọ ndị mmuo ato o buru ụzọ zute, ha mekwaara ya ebere, hapukwa ya, o wee na-agà n'ihi n'ije ya wee ruo mmuo nke asaa obi jogburu onwe ya, nke agwo ojii asaa nọ n'isi asaa ya; na nke anwurụ ọkụ na-apụ n'ahụ ya dum. Mgbe Òbiadí hụrụ ya, ahụ malitere ịma ya jijiji, o wee na-ariọ ya sì

Nwa mmuo bikō ...	<i>Mèere m̄ eberèè</i>
Nwa mmuo bikō ...	<i>Mèere m̄ eberèè</i>
Nà ñne m̄ sìkwòrò m̄, ejēla;	<i>Mèere m̄ eberèè</i>
Nà nnà m̄ sìkwòrò m̄, ejēla;	<i>Mèere m̄ eberèè</i>
Umunnē m̄ sìkwòrò m̄, ejēla;	<i>Mèere m̄ eberèè</i>
Nà mmuo nòchìrì n'ọnụ ụzọ;	<i>Mèere m̄ eberèè</i>
Mmuo bikō ...	<i>Mèere m̄ eberèè</i>
Mmuo bikō ...	<i>Mèere m̄ eberèè</i>

Ka ọ na-abụ abụ a, ajo mmuo ahụ wepuru ihu ya. O gehikwa ntị n'ihe ona-agwa ya. Mgbe o busiara, o siri ya, 'Nwa m, ori anụ ọ na-eri anụ awo? Ebe ọ bụ na gi bụ nwata sawara ụsa wee rie ogwumagala i ga-aña afo gi n'okụ ugbua; n'ihi na a siri na ọ bụ ịhuchata ụzọ ka mgbo ji atu enwe n'isi.' Mgbe o kwusiri ihe ndị a o buru Òbiadí loo n'afọ ya.

Mgbe nne na nna Òbiadí na ụmụnne ya risiri nri ehie, lee anya Òbiadí n'ebé ọ norij akwa akwa ma ha ahughị ya, ha malitere ịchogharị ya. Ka ha chọọ ya n'elu chọọ ya n'ala ma ha ahughị ya, ha zipuru nke tọọ ya ka ọ gaa n'uzo gara n'ubi ahụ chọọ Òbiadí. Mgbe o rutere n'uzo ahụ zute ajo mmuo ahụ o lokwara ya n'afọ ya. E mesia ha zipukwa nke atoka ọ gaa chọọ Òbiadí na nwanne ya. Mgbe o lutere n'ebé ahụ ajo mmuo ahụ lokwara ya. Nne ha na nna ha wee na-ezipukwa ụmụ ha ndị fodurunụ n'ulọ otu otu ka ha gaa chọọ ụmụnne ha na-efu efu wee ruo mgbe ajo mmuo ahụ losiri ha asaa. Mgbe nne ha cheere ụmụ ya ma ha alataghị ọ kwara akwa gawa ịchọ ụmụ ya.

Mgbe o zutere ajo mmuo ahụ o lokwara ya n'afọ ya. N'abalị mgbe nna ha ahuzighị nwunye ya na ụmụ ya iwe were ya nke ukwu. O wee were mma o ji ete nkụ na-agho nọ karịa aguba e ji akpụ isi zoroiye n'ike n'ime gawa ịchọ ha. Mgbe ajo mmuo ahụ lokwara ya na mma nkụ ya, ọ noro n'ime afọ ya were mma ahụ gbawaa ya afọ. Mgbe ọ dara gwodoo ka osisi ụkwa kpọro nkụ, ya na nwunye ya na ụmụ ya isii pütara, ma Òbiadí apụtaghị n'ihi na o nwụworị n'ime afọ ya. Ha wee buputa ozu ya, buru ya laa n'ulọ ha. Mgbe e lisịara ozu Òbiadí ọtụtụ mmadụ bijara ike na-ekele nna ha n'ike ọ kpara, na-ekwutökwa Òbiadí jiri isi ike wee gbu onwe ya, wetakwara ndị mürü ya oke ahuhụ.

Ihemm̄ta: Akuk̄o a na-egosi okwukwe ndi Igbo nwere na o dighi mma ka nwata na-enupuru ndi muru ya na ndi okenye isi. N'echiche ndi Igbo o kwesiri ka nwata na-eme e kwute ekwe wee ruo mgbe o top̄tara mmadu. Na mgbe ochie anyi n̄ru na a dighi achø nwata na-eme isi ike ma aka kpara ya.

Ifo a bu ɔm̄maat̄ ifo na-egosi na nnupuisi adighi mma; nwata kwesiri i na-erubere ndi t̄r̄o ya isi.

Nnwale onwe 2

3. Were otu akuk̄o ifo dabara adaba gosip̄ta ka irusi ɔru ike siri buru ihe kwesiri n̄nomi na n'usoro ebimndu ndi Igbo.

1.3.3 Isiokwu Nd̄i Na-egosip̄ta Ajo Omume Nd̄i E Kwesiri Izere

Isiokwu ndi a na-ahu n'akuk̄o ifo nwere ike ha agagh̄i egosip̄ta ezi omume kpomkwem; kama ha na-egosip̄ta ufodu agwa abugh̄i agwa kwesiri ekwesi ka um̄aka ñomie. N'ebe a, a ga-elebanye anya n'ufodu isiokwu ndi di otu ahu.

i. Anyaukwu

Anyaukwu so n'otu n'ime agwa adighi mma, a an-atu anya na um̄aka ekwesighi ñomie. O bu n'ihi nke a ka ha ji wee na-agba elu dik̄a ụdi isiokwu a na-ahuta n'akuk̄o ifo Igbo. Nke a bu i ji wee kuziere um̄aka ka ha zeere ajo agwa di otu a. Ifo di otu a na-egosip̄ta na inwe anyaukwu adighi mma. ɔm̄maat̄ "Eke Mbe agana Esu" (*Omalinze*), "Mbe na Nd̄i Mmuo na Igba Nri na Ofe" (*Mbediogu*) na "Mbe na Um̄unnunu" nke di na *Nwaada L̄oł̄o*.

Mbe na Um̄unnunu

O ruru otu mgbe oke agu daru n'ala um̄anum̄anu. um̄anum̄anu enweghi onye nwere ike iri nri otu ugboro ka o fođkwa ugboro abu n'ubochi. Oke ɔkochi dakwara n'ala um̄anum̄anu oge ahu. Nke a mere ka nri niile ha koro n'ubi ha n'afø ahu nw̄sis̄ia.

Mbe wee kpoo um̄unnunu, gwa ha na o ka mma ka ha gaa n'eluigwe ga h̄ Chineke. Ha h̄ ya, ha akorø ya ahuh̄ ha na-ata n'uw̄a, riokwa ya ka o nye ha ihe oriri. O riokwara um̄unnunu ka ha buru ya n'az̄u ha wee feruo n'eluikwe. Um̄unnunu wee kweta ihe Mbe gwara ha. Ha wee kworø ya n'az̄u wee feruo n'eluigwe. Mgbe ha rutere n'eluigwe, Mbe kporo um̄unnunu wee si ha na aha ya abugh̄izi Mbe na aha ya buzi "Ununiile". Um̄unnunu kwetara nke a n'ihi na ha amagh̄i ihe Mbe bu n'uche.

Mgbe ha p̄tara n'ihu Chineke, ha koro ya ihe ha ji maka ya bia: na um̄anum̄anu niile anwuchaala n'agu. Chineke meere ha ebere nke ukwu ma kwe ha nkwa na ɔkochi ahu ga-abia na njedebe, na ihe dum ha tinyere n'ala n'ubi ha ga-em nnukwu nri. Ka ha kwadoro ka ha lawa, Chineke kporo um̄ ya gwa ha ka ha buk̄ta nnukwu ihe oriri na ihe ɔnun̄u

nye ha ụmụnnụ nke ha ga-ebu laa n'ala ha ga rie, ha na ụmụanụmanụ ndị ọzọ. Oge Chineke nyechara ha ihe ndị a, Mbe gwakwara ụmụnnụ so ya n'ije ahụ na ọ ka mma ka ha juo Chineke onye o nyere eihe oriri ndị ahụ. Ha ekwere. Mbe wee juo Chineke ka ọ gwa ha onye o nyere ihe oriri na ihe ọnụnụ ndị ahụ. Chukwu wee za ha na ọ bụ: “Unụ niile” ka o nyere ihe ndị ahụ. Nke a pütara na ọ bụ ha niile bijara ka o nyere. Mana Mbe gwara ụmụnnụ na ọ bụ naanị ya ka Chukwu nyere ihe oriri ndị ahụ n'ihi na aha ya bụ “Ununiile” díka o siri gwa ha na mbụ.

Ka ha kwadoro ụla, Mbe chọkwara nnukwu akpa wee fojuo ihe oriri na ihe ọnụnụndị ahụ. o nyeghi ụmụnnụ buy a gaa ma otu. Nke a mere ka iwe wee ụmụnnụ nke ukwu. Ha wee bupüta Mbe, hapụ ya n'etiti ikuku fesasịa lọtawa n'ụwa. Mbe wee si n'elu, ya na akpa nri ya adaa n'ala. Ahụ ya niile wee kúrichaa mkpirisi n'ihi na o nweghi nku nke ọna-efe efe. Ọ bụ ya mere okpokoro azu Mbe ji enwe nkawasi wee ruo taa.

Ihe ozizi ifo a bụ na mmadụ inwe anyaukwu adighị mma.

ii. Mmegide

Isiokwu ụfodụ ifo Igbo nwere ike bürü mmegide. Ifo isiokwu ya bụ mmegide bụ ụdị ifo na-egosi na imegide mmadụ adighị mma. E ji ụdị ifo dị otu a akuzina imegide mmadụ adighị mma. N'otutu akuko ifo Igbo, mmegide n'agbaelụ; okachasi n'ifo ndị ahụ a na-enwe nwa enwe nne. Ọmụmaatu “Nne Mo, Nwaanyị Oma” (*Omalinze*), “Nwa a na-emegbu emegbu” (*Nza na Obu*) na “Nwa Ogbenye Na Ibe Ya Na Egwu Edere” (*Oka Mgba*).

Nwa Ogbenye Na Ibe Ya Na Egwu Edere

Otu mgbe, ọ dị otu nwa agbogho. O nweghi nne na nna n'ihi na ha nwụrụ mgbe ọ bụ nwa nta. Nwa agbogho a mara mma nke ukwu, topütakwa mmadụ. O nwere akọ na uche nweekwa ezi agwa.

Ndị ala ya na ndị ikwu ya hụrụ ya iro n'ihi na ụmụ ha ndị nwaanyị adịtughịka ya n'agwa. Ha adighị ekwe ka ezi di bijara ya. Ọ dighị onye na-emezi nwa agbogho a, dighikwanị onye na-enye ya nri. Ọ na-enweta ihe ọna-eri site n'ire akụ o tiri n'ahịa.

Ufodụ ndị mmadụ na-eche na ya na ndị mmụona-akpa. Anaghị ha ekwe ka ya na ụmụ ha na-akpakota. Mgbe dum obi ojọọ na-eme nwa nta ahụ. Ya ana-akpọ nne ya na nna ya n'isi n'isi, na-ebe akwa. Ma ọ dị otu ihe na-atọ ya obi ụtọ mgbe niile. Nke a bụ na ọ dighị onye ọ na-arịọ arịrịọ nri n'ime ha. Ọ dighikwa onye ọ na-erosi iro.

Otu ụboghị, otu eze ala ahụ nyere iwu na ya chọro ịlụ nwaanyị n'ala ahụ. Ọ bụ n'ụboghị a ga-agba egwu edere ka ya ga-ahorọ onye ya ga-alụ. Eze ahụ sìkwara ka a kpọputachaa ụmụ agbogho niile a mịrụ n'ala ahụ torurule ịlụ di. Ha niile ga-ezukota n'ama ya n'ụboghị edere ahụ ga-adị. Ndị ala ahụ niile akpawara ụmụ ha ngwa ha ga-eji n'ụboghị ahụ. Ọ dighị onye mere ihe ọbụla n'ebe nwa agbogho ahụ nō.

Izu e yiri egwu edere eruo. Onye ọbụla nọnị jimachara ada ya, na ụmụ ndinyom ya ndị ọzọ. Ha duuru ha gawa n'ebe eze ala ahụ bi ka ọ ḵorọ nwa agbogho nke masiri ya n'ime ha. Mgbe ha gawara, ha hapụrụ ikporo nwa agbogho a na-enweghi nne na nna. Ihe ha mere joro njo bụ ihe ha mere n'uzo. Ha pütara n'uzo hụ ebe ijere nọ. Ha gwara ijere ndị a ka ha gbochie nwa agbogho ahụ ịgafeta ma ọ chọwa iso ha. Ọ bürü na nwa agbogho ahụ ekwefhi ilaghachi azụ ka ha tagbuo ya. Ijere kweere ime ihe ha gwara ya. Mgbe ha pütara n'uzo hụ ebe Mkpu nọ, ha gwara ya ka o gbochie nwa nta nwaanyị ahụ ịgafe. Ha gwakwara iyi dichiri ụzọ ka o rie nwa agbogho ahụ ma ọ chọwa ịgafe. Mbu na iyi ahụ kweere ime otu a. Mgbe nwa agbogho ahụhụ na ndị ala ahụ agawala ghara ya, ya ebewe akwa, ko wan ne ya na nna ya n'isi n'isi. Mgbe ọ nọtuchara, ya ehipụ anya mmiri, jikere, gawa egwu edere. Ihe ọ gaje ime n'ebe ahụ a na-agba egwu edere bụ ilere anya. Ọ bughị na ọ ga-eso ndị ọzọ agba egwu.

Mgbe ọ pürü n'uzo, ya ahụ ebe ijere nochiri ụzọ. Ekwefhi ha ya ka ọ gafee. Ya tọqike ya ka ya gafee, ha atakịsịa eze ha mewe mkpotu. Ya amalite guwa nkwa a:

Ijere agala emele mü efee oo,
Iwe mma, iwe mmarima, iwe mma.
Amụ na ibe m yiri edere,
Iwe mma, iwe mmarima, iwe mma.
Ibe agawa ghara m ooo,
Iwe mma, iwe mmarima, iwe mma
Nne ka m nwe,
Iwe mma, iwe mmarima, iwe mma.
Nna ka m nwe,
Iwe mma, iwe mmarima, iwe mma.

Ma ọ guchaala nkwa akwa ahụ, oke ebere emee ijere ahụ. Ha kporo ya, lamachaa ya isi, tee ya uri, bee ya mbọ ụkwuna mbọ aka. Ha nyere ya ohere ka ọ gafeee, dupukwa ya n'uzo, sị ya gawanị. Ị hụ ya, ya amachaa nnọq mma. Uri ahụ hiri ya nke oma.

Nwa agbogho ahụ erute ebe mkpu dichiri ụzọ, sị ka ya gafee. Mkpu ekwefhi. Akịka esi na mkpu pusià bija ita ya. Ya aguorọ ha nkwa ọ guụrụ ijere. Mkpu meere ya ahụ izizi, kporo ya, rachaa ya ahụ. Ahụ ya ga na-acha ezigbo ucha. Mkpu chokwara yam ma, site n'inye ya akpụ otube. Ha dupukwara ya n'uzo sị ya gawanị.

Mgbe ọ pütara n'iyi ukwu ahụ dichiri ụzọ, o nwefhi ike ịgafe. Mmiri ruchichara ebe niile, na-egbu amụma. Nwa agbogho ahụ achọwa ka ọ gafee, iyi ahụ ekwefhi. Kama ọ chorọ iri ya. Ya aguorọ iyi ahụ nkwa ọ guụrụ ijere na mkpu. Iyi ahụ meere ya ebere. O sere, kporo ya, ghumachaa ya ahụ, were amụma ya tinye ya n'ahụ. O kewara ka nwa agbogho ahụ gafee.

Nwa agbogho ahụ gaara rite ebe ibe ya nọ na-agba egwu edere. Ụtọ egwu ahụ ekwefhi ya guzo n'akukụ lewe naanị anya. O sooro ibe ya gbawa

egwu. Mma ọ mara na nkwa ọma ọ na-agba mere ka anya mmadụ niile ndị bijara egwu tugharịa n'ebe ọ no. Ha ajawa ya mma, juriławà onwe ha onye ọ bụ. Ọ dighị onye matara ya. Ndị ala ya amataghịkwa ya.

Egwu ahu na-adasi ike. Onye eze ala ahụ pütara n'ama legahrị anya, hụ ebe ụmụ agboghọ na-ete egwu na ebe ndị bijara ile anya no. Anya erughi ya ala nke ọma ịmata onye kacha mma n'ime ụmụ agboghọan-ete egwu. Ihe kpatara o ji pütadi apụta bụ ka ọha mmaduhụ ya anya, mara na ihe o kwuru bụ eziokwu. Mgbe ọ laghachiri azụ n'ulọ ya, ndị bijara egwu amara na ọ gaje imezu nkwa o kwere.

Mgbe chi ehihie gbara, onye eze edupụozi ka out n'ime ndị ohu ya ga lee onye o chere kacha mma n'ime ụmụ agboghọ ndị a na-ete egwu edere. Ohu ya apụta n'ama lee ụmụ agboghọ a anya n'otu n'otu. Ọ raghi ahụ ya ahụ nwa agboghọ ahụ na-enweghi nne na nna ka ọ na-ezegburi egwu edere ya. Nwa agboghọ a mara ya mma nke ukwu. Ya asị na ọ kacha ndị niile na-agba egwu mma. Ọ gbaara laa, ga kọqoro nna ya ukwu Eze ihe ọ hụrụ. Ọ gurụ nkwa a, sị:

Isi a lara ala,

Kara, kara Igwe mma, kara kara.

Uri e dere ede,

Kara, kara Igwe mma, kara kara.

Akpụ otube mkpu,

Kara, kara Igwe mma, kara kara.

Amụma iyi,

Kara, kara Igwe mma, kara kara.

Mgbe Eze nürü nke a, ya asị, “Ọ dighị ihe m na-agaghi anụ na ndụ m a. Ntị m anụla ihe ọ na-anụbeghi mbụ. Ndịjị onye ọbụ ka ikwe nwunye m mma? Onye ọbụ bükwa mmadụ e kere eke?”

Ya achụpụ nwa ozi ya ahụ, dupụ onye ozi ya ọzọ ka ọ gaa, lee nwa agboghọ wa a sị na ọ ka nwunye ya Igwe mma. Onye ozi nke abuọ a lọtara, gwa ya ihe onye mbụ gwara ya. Nke a ejughi ya afọ. o dupuchara ndị ozi ya niile. Ha agaa, lọtakwa, gwakwa ya otu ihe ahụ.

N'ikpeazụ, ya edupụ nkịta ụkwụ ya ka oga lee ma ihe ndị ozi ya kwuru ma ọ bụ eziokwu. Ọ maara na nkịta ụkwụya agaghị aghara ya ụgha. Nkịta ụkwụya aga, gbara ọso lọta, gbowa ụja, “ghom, ghom, ghom, ghom,” izi ya na ihe e kwuru bụ eziokwu. Nkịta ụkwụ ya gbara rute n'ebe ọ no, ya aghara pụwa ezi, na-ele anya ma ọ ga-esoro ya gawa n'ama ebe egwu na-ada. Nke a mere ka Eze bilie n'ebe ọ no, jiri ụkwụ ya pụo n'ama ihi onye ọbụ ka nwunye ya Igwe mma. Mgbe ọ hụrụ nwa agboghọ ahụ a na-ekwu okwu ya, ya ekwere n'ihe ndị ozi ya na nkịta ụkwụ ya kwuru.

Eze nyere iwu ka a kwusị egwu. Ndị na-akụ egwu na ndị na-ete ete akwusị lewe ya na ndịozi ya anya n'ihi. Ọ kporo nwa agboghọ ahụ, sị ya puta

n’etiti oha. Nwa agboghø ahụ amara jijiji püta. O chere na Eze na-agà inye ya ntaramahụ n’ihì otu o si bịa n’egwu edere ahụ. O chekwara na ndị ala ya gbara ya ama. Eze ala ahụ jürụ ya onye ọ bụ na ebe o si bịa. Ya akororø ya. O bụ mgbe ahụka ndị ikwu ya na ibe ya ndị ala ya matara onye ọ bụ.

Eze agwa ndị mmadụ niile nọ n’ebé ahụ, sì,
“O bụ nwa agboghø a na-enweghi nne na nna ka m ga-alụ.”

Mgbe o kwusirị nke a, üzü türü. Nke a zipütara na ochichọ Eze masirị ndị niile biara egwu edere. Eze kpotoro nwa agboghø ahulaa n’ulọ ya. Ufodù n’ime ndị biara egwu na ndị ala nwa agboghø ahụ, ndị jimachara ụmụ ha nwaanyị weere mgbarụ ihu laa.

Akukọ gosipütara mmegide na anyaukwu n’ebé nwaagboghø a na-enweghi nne na nna nọ. Ma n’ikpaazụ, na-agbanyeghi mmegide na anyaukwu ndị a, nwagboghobi mechara bürü ya ka Eze lürü. Akukụ a na-akuzi n’anyaukwu na mmegide adighi mma tinyekwara na na-agbanyeghi mmeso ojoo ndị mmadụ n’ebé ibe ha nọ, n’ihe mmadụ ga-abụ ka ọ ga-abụ.

iii. Okeochichọ

Ufodù isiokwu na-agbado ükwu n’okeochichọ. E ji ụdị ifo ndi isiokwuha bu okeochichọ-akuzi na inwe okeochichọ adighi mma. Ọtụtụ oge, Mbe bụ agwa na-akacha agba elu n’udị ifo ndị a. Ọmumaaatu akukọ “Mbe naUmụ Atani” nke dì na *Nza na Obu*.

iv. Akpomasị

Isiokwu ifo nwekwara ike bürü ikpoasi. Ihe mmata na-esi n’udị ifo dì otu apụta bụ n’ikpoasi adighi mma. Ọmumaaatu: akukọ “Nwunye nke a Kporo Asi” nke dì n’ *Omalinze na* “Nwa Ogbenye na ibe ya na Egwu Edere” nke di n’ *Oka Mgba* gosipütachara isiokwu ikpo asi. Akukọ “Ọdụ nà Ọnà” nke dì n’ *Omalinze* bükwa Ọmumaaatu ifo isiokwu ya bụ ikpo asi.

Ọdụ nà Ọnà

Otu nwoke na nwunye ya kpebiri mgbe ha na-amalite iħu di na nwunye na ọ bürü na ada ha amakariṣia ogbo ya dum na mma, na ha ga-ahụ ya n’anya nke ukwu na-azütakwara ya ihe ejiji karịa ha niile. N’ihì nke a mgbe nwaanyị ahụ dírị ime mbụ gaa n’ulọ nwa dibia o wee gbaara ya n’afa na ọ ga-abụ nwata nwaanyị, obi toroya ụtọ nke ukwu. Kwa ụbochị nwaanyị ahụ agaa n’okwu chi ya na-ekpere ya ka o nyere ya aka ka nwata nwaanyị ahụ a sıri na ya ga-amụ makariṣia ogbo ya na mma. dì ka ihe uwa si adị mgbe a mupütara ya, ọ jogburu onwe ya na njọ. Ihe a wee wute ha nke ukwu. Ha were n’ihì nke a kpọ ya asi site na mgbe ọ dì ntakiri. Ma ọkpukpusiri nwata ahụ ike site n’ubochị ụtụtụ. ha wee gụo ya aha kpọ ya Ọdụ. N’oge ọ tüyü ime nke abụo ọ mürü nwata nwaanyị ọzọ mara

mma otu ha choro. Nwata nwaanyi a magburu onwe ya na mma. N'ihi ya ha guru ya aha kpoqo ya Qona.

Ka ha abuqo na-etoputa Odù na-ajowanye njo ma na-esiwanyekwa ike ebe Qona na amawanye mma. I hu Qona ahụ ya ana-agbu marimari ka enyo, eze ya ana-enwu gbaa ka ụgbala. Agiri isi ya tokwara ogologo, e metuya aka ọ diyorji ka aji oke. N'ihi ya nne ya na nna ya huru ya n'ahya nke ukwu, kpokwa Odù tоро ya asị nke ukwu. Nke a mere ka ha na-ezi Odù ozi dum. O bụ ya nwe ịza ezi na ụlo, ite ụlo, ichute mmiri, ikpata nkụ, isi nri na ije ozi niile ndiozo dijiri ụmu ada n'ụlo. Qona wee ghogho ori nri aguta ọku. Naanị ihe ọna-eme bụ igwugharị egwu na ipugharị n'ụlo umuntakirindị ọzo.

Ihe a na-eme Odù wee na-ewute ya nke ukwu. Mgbe obula o sisịara nri buputa wee hụ otu Qona si amagara ka eze nwaanyi were na-eri ya, obi ana-agbawa ya. N'ihi ya o were obi na-eche ihe ya ga-eme ka ịhuju anya a wee kwusị kpamkpam. Otu ụbochị ndị mürü ha gawara ahịa, ndị mmuo mepụuru ya ụkpala nsị. Mgbe ọ choro ichu mmiri, Qona siri na ya ga-eso ya gaa ịmara ebe mmiri ahụ dì ka ya wee sachaa akpukpọ ahụ ya nke ọma tutu ya amalite igwuri egwu mana Odù gbara nkịtị buru ite ya na-agaa na mmiri n'ike n'ike. Qona wee türü mwomwo ọso na-eso ya n'azụ nwayo nwayo.

Mgbe ha ruru na mmiri ahụ, ka Qona guzoro n'akukụ mmiri na-asaa ahụ, Odù na-eleghari anya n'ihu na n'azụ. Mgbe ọ hụruna o nweghionye obula nọ nso n'ebe ahụ, o were ike ya niile kwapuo Qona n'ogbu mmiri, sị ya. 'Apụ n'anwụ, nọro n'ebe ahụ ka i rigbuo onwe gi na nri chi gina aka gi siri! Anụ ọhịa nwuru anwụ'. Mmiri ahụwee buru Qona soro ọgba mmiri gbadaa n'ude ngwọ. N'ebe ahụ mmuo nwe mmiri ahụ kpoqoro ya baa n'ime ogbu mmiri ebe ha bi. N'ebe ahụ ọ türü ya ahịhịa ogwụ n'anya o wee chefuo na ya bụ mmadu sorozie ụmu mmuo na-enwere obi ańuri. Tutu Odù ebura ite mmiri ya laruo ụlo ndị mürü ha alatalariahịa na-achozị Qona ka ha nye ya ihe ha zụtaara ya n'ahịa.

N'uhuruchi, mgbe nna ha huruna Qona anataghị, ọ kpozuru umunna ya dum, ha mürü ọwa chowa ya n'ụlo ndị mmadu niile ebe ha maara na ọ na-aba ma ha ahụghị ya. Ihe a wee gbaa onye obula gharị. E mesia a gaa n'ụlo eze gwa ya na Qona na-efu efu. Eze wee gea ọma ekwe ya ka ọ maa ekwe na a choro ka ụmu okorobịa dum zuo n'ututu echị ya. N'ututu mgbe ha zukotara, ha malitere ịwapia ọhịa dum dì n'ala ahụ ka a mara ma a ga-ahụ ozu ya n'ohịa ma na ọ dighiihe a huru. N'ikpe azụ e were ya na Qona efumiela. Ma ihe a ekweghindi mürüya tachie ma ọli. N'ihi ya mgbe izu anọ gasirị ma a hughị isi ya, nna ya kwadoro gawa Arọchukwu iga jụ Chukwu Abjama ihe mere obere ada ya nwaanyi bụ Qona.

Mgbe o rutere na Chukwu, ọ gwara ya na ọbu ya na nwunye ya mere ihe Qona jiri suo; na ha gbara mbọ iga Chineke n'ihu site n'ikpo ada ha o buru ụzo zitere ha asị na ịgba mbọ iwepụ ya n'ọnodụ o tinyere ya. Ọ gwara ya na ọ bụ iwe ihe a ha mere ka Chineke jiri mee ka Qona suo. Ọ gwakwara ya na ọ bürü na ha choro ịhu Qona anya ọzo na ha ga-eburu ụzo nyeghachi ada ha ọnodụ dijiri ya; na ọ bürü na ha emesia nke a ha ewere otu agbogho

ewu, otu nnekwu okuko, ji asaa na oji asaa gaa na mmiri ala ha chuo ro mmuo nwe mmiri ahu aja ka o wee hapuru ha Qna. Ka o lötara kosi a ihe a o dighi onye kwenyere na e nwere ike ihu Qna anya ozø. Ma ka o sila di ha kpebiri na ha ga-achu aja ma ikpe mazie ndi mmuo. N'ihi nke a ha gbara mbø zukotara Odø ihe ejiji dum ha züüru Qna mmaji mmaji, gbakwa mbø hu ya n'anya na-emekwa ka obi na-adì yam ma. Mgbe nke a gasiri ha gara na mmiri ahu chuo aja a gwara ha. ka e mesiri ihe ndi a o dighi ihe a huru, ndi mmadu wee wepø obi ha n'iche echiche banyere Qna, n'ihi na ha siri na o fumiela.

Ka o sina-adì, mgbe ha chüsiri aja ahu Qna nñorø n'ala mmuo ebe ono n'ime ogbu mmiri cheta nne ya na nna ya. Ilaghachi azu malitere mgbe ahu güwa ya agu. N'uhuruchi obula o na-aputa n'akukü mmiri ahuka o mara ma o nwere onye o ga-ahu ka o zie ya ozi o ga-eziri ya ndi mürü ya, mana o dighi onye o na-ahu n'ihi na ndi mmadu adighi eru n'akukü ahu. N'otu uhuruchi, mgbe o pütakwara ozø, ka o huru otu diochi na-ete ngwo n'ebe di anya o weliri olu ya kpokuo ya si:

Diochi o, Diochi o, Diochi o	<i>Iyolo, Iyolo Qnā o</i>
Diochi o, Diochi o, Diochi o	<i>Iyolo, Iyolo Qnā o</i>
Kèlee Nnè kèle Nnà o	<i>Iyolo, Iyolo Qnā o</i>
Ekélèkwòlà Odø tòrø Qna o	<i>Iyolo, Iyolo Qnā o</i>
Odø tòrø Qna ègbuwo Qna o	<i>Iyolo, Iyolo Qnā o</i>

Mgbe diochi ahu nñuru ihe a chø onye na-akpo ya ma o hughì ya, ibubo nwñuru ya n'ahu, egwu tukwara ya. O wee mee ngwa ngwa riñata lawa n'ulø ya na-eche isi ihe a o nñuru. N'echi ya mgbe o na-etekwa ngwo ya, o nukwara ka olu ahu na-akpoukwa ya ozø si:

Diochi o, Diochi o, Diochi o	<i>Iyolo, Iyolo Qnā o</i>
Diochi o, Diochi o, Diochi o	<i>Iyolo, Iyolo Qnā o</i>
Kèlee Nnè kèle Nnà o	<i>Iyolo, Iyolo Qnā o</i>
Ekélèkwòlà Odø tòrø Qna o	<i>Iyolo, Iyolo Qnā o</i>
Odø tòrø Qna ègbuwo Qna o	<i>Iyolo, Iyolo Qnā o</i>

Mgbe o lupuru anya n'ebe olu ahu si abia, hu Qna, Qna hukwa ya, Q na jiri osø makpuo n'ime mmiri. Nke a mere ka ahu mawa diochi ahu ririri n'ebe o no n'elu ngwo. O wee mee ngwa riñata lawa n'ulø ya. Q dighi onye obula o koqro ihe o huru n'ihi na a siri na diochi adighi akosiri mmadu ihe o huru n'elu nkwu. N'ubochi nke ato, mgbe o rigotakwara ozø n'elu ngwo ya, o huziri Qna nke oma, marakwa onye o bu mgbe o na-akpokwa ya si:

Diochi o, Diochi o, Diochi o	<i>Iyolo, Iyolo Qnā o</i>
Diochi o, Diochi o, Diochi o	<i>Iyolo, Iyolo Qnā o</i>
Kèlee Nnè kèle Nnà o	<i>Iyolo, Iyolo Qnā o</i>
Ekélèkwòlà Odø tòrø Qna o	<i>Iyolo, Iyolo Qnā o</i>
Odø tòrø Qna ègbuwo Qna o	<i>Iyolo, Iyolo Qnā o</i>

Ugbua egwu obula atuzighi ya, kama o tichitere obi ya were nwayo tesia ngwo ya lawa n'udo. Mgbe o laruru ulø o kpøro na Qna, gwa ya na o gaseo ya gaa ite ngwo n'echi ya ka o soro ya hu ihe ya huru, nukwa ihe ya nñuru. Ihe a o gwara ya lotaara ya ihe a gwara ya n'Arôchukwu. N'echi ya

mgbe o putara n'ulø diochi ahü n'oge o gwara ya, o chinyere ya otu agbü nkwu ya, gwa ya na o bürü na ha eruo n'ebe ahü, ka o rígoro n'otu ngwø, gee ntí nke ọma, legharíkwa anya nke ọma ma o bürü na o dí ihe o nñuru. Mgbe ha rígotorà n'elu ngwø, Qna putakwara tikuo diochi ahü ozø si:

Diochi o, Diochi o, Diochi o	<i>Ìyòlo, Ìyòlo Qnā o</i>
Diochi o, Diochi o, Diochi o	<i>Ìyòlo, Ìyòlo Qnā o</i>
Kèlee Nnē kèlee Nnà o	<i>Ìyòlo, Ìyòlo Qnā o</i>
Ekélèkwòlà Ọdụ tōrō Qna o	<i>Ìyòlo, Ìyòlo Qnā o</i>
Ọdụ tōrō Qna ègbuwo Qna o	<i>Ìyòlo, Ìyòlo Qnā o</i>

Mgbe ha laruru ulø nna ya kporo umunna ya koqoro ha ihe ya nñuru na ihe ya hñuru. Ha wee kpebie na ha ga-ejide ya n'echi ya kpolatakwa ya n'ulø ya. N'ihi nke a ụmụ okorobia asaa gara n'akükü mmiri ahü n'ehihie echì ya, kwụo akwara, ghasia ya akirikò ji zookwa onwe ha n'akükü ọhia wee ruo n'uhuruchi mgbe diochi ahü bijara ite ngwø ya. Mgbe o rígotorà n'elu ngwø ahü Qna putakwara na-akpoku ya si:

Diochi o, Diochi o, Diochi o	<i>Ìyòlo, Ìyòlo Qnā o</i>
Diochi o, Diochi o, Diochi o	<i>Ìyòlo, Ìyòlo Qnā o</i>
Kèlee Nnē kèlee Nnà o	<i>Ìyòlo, Ìyòlo Qnā o</i>
Ekélèkwòlà Ọdụ tōrō Qna o	<i>Ìyòlo, Ìyòlo Qnā o</i>
Ọdụ tōrō Qna ègbuwo Qna o	<i>Ìyòlo, Ìyòlo Qnā o</i>

Mgbe o kpokusiri ya lee anya hụ ụmụ okorobia asaa ji ọso eru ya ahü o choro ịgbaba n'ime mmiri mana ụdụ akwara ahü ha kwụrụ ya mara ya jidekwa ya. Ha wee ruo ya ahü were akwara na akirikò ji kee ya agbü were ọso buru ya gbalaga. Ka ha laruru ulø a topuru ya agbü. Otu nwa dibia siri ike bijakwara tọọ ya ahịhịa ọgwụ n'anaya, o wee chefuo ala mmụo kpamkpam. Site n'ubochi ahü e nyere ya ọnodụ díri ya nyekwa Ọdụ nke ya. Qna malitekwara ije ozi díri ya n'ezi na ulø. Ezemokwu ọbula adíkwaghị n'etiti ha ọzo ma olí. Udo laghachikwara n'ezi na ulø ahü.

Ihe Mmụta: Akükö a na-aküziri anyị na o kwesighị ka nwata ọbula na-akparị onye tōrō ya. O gosikwara echiche ndị Igbo bụ na o kwesiri ka nne na nna ọbula na-akpachapuru ụmụ niile Chineke ziteere ha anya, ka o gharakwa inwe nke ha kporo asị iche ma o bụ nke ha hñuru n'anaya iche, kama ka ha na-enye nke ọbula n'ime ha ọnodụ ruru ya.

Akükö “Ọdụ nà Qnà” nke di n'elu bu ezigbo ọmumaatụ ifo na-egosi na mmadụ ikpø mmadụ ibe ya asị adighị mma ma ncha; na-agbanyeghi otu onye ahü dí maqbụ ihe onye ahü mere. Ọmumaatụ ọzo bụ akükö “Nwa Ogbenye na Ibe ya na Egwu Edere” nke dí n’Oka Mgba

Nwa Ogbenye Na Ibe Ya Na Egwu Edere

Otu mgbe, o dí otu nwa agbogho. O nweghi nne na nna n'ihi na ha nwurụ mgbe o bụ nwa nta. Nwa agbogho a mara mma nke ukwu, topütakwa mmadụ. O nwere akọ na uche nweekwa ezi agwa.

Ndị ala ya na ndị ikwu ya hñuru ya iro n'ihi na ụmụ ha ndị nwaanyị adịtughịka ya n'agwa. Ha adighị ekwe ka ezi di bijara ya. O dighị onye na-emezi nwa agbogho a, o dighikwanị onye na-enye ya nri. O na-enweta ihe qna-eri site n'ire akụ o tiri n'ahia.

Ufodu ndị mmadụ na-eche na ya na ndị mmuona-akpa. Anaghị ha ekwe ka ya na ụmụ ha na-akpakota. Mgbe dum obi ojọọ na-eme nwa nta ahụ. Ya ana-akpọ nne ya na nna ya n'isi n'isi, na-ebe akwa. Ma ọ dị otu ihe na-atọ ya obi ụtọ mgbe niile. Nke a bụ na ọ dighị onye ọ na-ariọ aririọ nri n'ime ha. Ọ dighikwa onye ọ na-erosi iro.

Otu ụbochị, otu eze ala ahụ nyere iwu na ya chọro ịlụ nwaanyị n'ala ahụ. Ọ bụ n'ụbochị a ga-agba egwu edere ka ya ga-ahorọ onye ya ga-alụ. Eze ahụ sịkwara ka a kpọputachaa ụmụ agbogho niile a mürü n'ala ahụ torurule ịlụ di. Ha niile ga-ezukota n'ama ya n'ụbochị edere ahụ ga-adị. Ndị ala haụ niile akpawara ụmụ ha ngwa ha ga-eji n'ụbochị ahụ. Ọ dighị onye mere ihe ọbụla n'ebe nwa agbogho ahụ no.

Izu e yiri egwu edere eruo. Onye ọbụla nọnị jimachara ada ya, na ụmụ ndinyom ya ndị ọzo. Ha duuru ha gawa n'ebe eze ala ahụ bi ka ọ hорo nwa agbogho nke masiri ya n'ime ha. Mgbe ha gawara, ha hapuru ikporo nwa agbogho a na-enweghi nne na nna. Ihe ha mere joro njo bụ ihe ha mere n'uzo. Ha pütara n'uzo hụ ebe ijere no. Ha gwara ijere ndị a ka ha gbochie nwa agbogho ahụ ịgafeta ma ọ chọwa iso ha. Ọ bürü na nwa agbogho ahụ ekwefhi ilaghachi azụ ka ha tagbuo ya. Ijere kweere ime ihe ha gwara ya. Mgbe ha pütara n'uzo hụ ebe Mkpu no, ha gwara ya ka o gbochie nwa nta nwaanyị ahụ igafe. Ha gwakwara iyi dichiri uzo ka o rie nwa agbogho ahụ ma ọ chọwa igafe. Mbu na iyi ahụ kweere ime otu a.

Mgbe nwa agbogho ahụhụ na ndị ala ahụ agawala ghara ya, ya ebewe akwa, kowanee ya na nna ya n'isi n'isi. Mgbe ọ nọtuchara, ya ehipụ anya mmiri, jikere, gawa egwu edere. Ihe ọ gaje ime n'ebe ahụ a na-agba egwu edere bụ ilere anya. Ọ bughị na ọ ga-eso ndị ọzo agba egwu.

Mgbe ọ pürü n'uzo, ya ahụ ebe ijere nochiri uzo. Ekweghi ha ya ka ọ gafee. Ya tufike ya ka ya gafee, ha atakisịa eze ha mewe mkpotu. Ya amalite gụwa nkwa a:

Ijere agala emele mü efee oo,
Iwe mma, iwe mmarima, iwe mma.
Amụ na ibe m yiri edere,
Iwe mma, iwe mmarima, iwe mma.
Ibe agawa ghara m ooo,
Iwe mma, iwe mmarima, iwe mma
Nne ka m nwe,
Iwe mma, iwe mmarima, iwe mma.
Nna ka m nwe,
Iwe mma, iwe mmarima, iwe mma.

Ma ọ guchaala nkwa akwa ahụ, oke ebere emee ijere ahụ. Ha kpọqoro ya, lamachaa ya isi, dee ya uri, bee ya mbọ ụkwuna mbọ aka. Ha nyere ya ohere ka ọ gafeee, dupükwa ya n'uzo, sị ya gawanị. I hụ ya, ya amachaa nnqo mma. Uri ahụ hiri ya nke ọma.

Nwa agbogho ahụ erute ebe mkpu dichiri uzo, sị ka ya gafee. Mkpu ekweghi. Akika esi na mkpu pusià bia ita ya. Ya aguorọ ha nkwa ọ gụrụ ijere. Mkpu meere ya ahụ izizi, kporo ya, rachaa ya ahụ. Ahụ ya ga na-

acha ezigbo ụcha. Mkpu chọkwara yamma, site n’inye ya akpụ otube. Ha dupukwara ya n’uzo sị ya gawanị.

Mgbe ọ pütara n’iyi ukwu ahụ dichiri üzö, o nweghi ike ịgafe. Mmiri ruchichara ebe niile, na-egbu amụma. Nwa agbogho ahụ achowa ka ọ gafee, iyi ahụ ekwefhi. Kama ọ chọrọ iri ya. Ya aguoró iyi ahụ nkwa ọ guurụ ijere na mkpu. Iyi ahụ meere ya ebere. O sere, kpọrọ ya, ghumachaa ya ahụ, were amụma ya tiniye ya n’ahụ. O kewara ka nwa agbogho ahụ gafee.

Nwa agbogho ahụ gaara rite ebe ibe ya nọ na-agba egwu edere. Ụtọ egwu ahụ ekwefhi ya guzo n’akukụ lewe naani anya. O sooro ibe ya gbawa egwu. Mma ọ mara na nkwa ọma ọ na-agba mere ka anya mmadụ niile ndị bijara egwu tugharịa n’ebẹ ọ nọ. Ha ajawa ya mma, juriitawa onwe ha onye ọ bụ. Ọ dighị onye matara ya. Ndị ala ya amataghịkwa ya.

Egwu ahu na-adasi ike. Onye eze ala ahụ pütara n’ama legahrị anya, hụ ebe ụmụ agbogho na-ete egwu na ebe ndị bijara ile anya nọ. Anya erughi ya ala nke ọma ịmata onye kacha mma n’ime ụmụ agboghona-ete egwu. Ihe kpatara o ji pütadi apụta bụ ka ọha mmaduhụ ya anya, mara na ihe o kwuru bụ eziokwu. Mgbe ọ laghachiri azụ n’ulọ ya, ndị bijara egwu amara na ọ gaje imezu nkwa o kwere.

Mgbe chi ehihie gbara, onye eze edupuozi ka otu n’ime ndị ohu ya ga lee onye o chere kacha mma n’ime ụmụ agbogho ndị a na-ete egwu edere. Ohu ya apụta n’ama lee ụmụ agbogho a anya n’otu n’otu. Ọ raghi ahụ ya ahụ nwa agbogho ahụ na-enweghi nne na nna ka ọ na-ezegburi egwu edere ya. Nwa agbogho a mara yam ma nke ukwu. Ya asị na ọ kacha ndị niile na-agba egwu mma. Ọ gbaara laa, ga kọrọ nna ya ukwu Eze ihe ọ hụrụ. Ọ gurunkwa a, sị:

Isi a lara ala,

Kara, kara Igwe mma, kara kara.

Uri e dere ede,

Kara, kara Igwe mma, kara kara.

Akpụ otube mkpu,

Kara, kara Igwe mma, kara kara.

Amụma iyi,

Kara, kara Igwe mma, kara kara.

Mgbe Eze nṣụ nke a, ya asị, “Ọ dighị ihe m na-agaghi anụ na ndụ m a. Ntị m anụla ihe ọ na-anụbeghi mbụ. Ndị onye ọbu ka ikwe nwunye m mma? Onye ọbu bükwa mmadụ e kere eke?”

Ya achụpụ nwa ozi ya ahụ, dupụ onye ozi ya ozọ ka ọ gaa, lee nwa agboghosa a sị na ọ ka nwunye ya Igwe mma. Onye ozi nke abuọ a lọtara, gwa ya ihe onye mbụ gwara ya. Nke a ejughi ya afọ. o dupuchara ndị ozi ya niile. Ha agaa, lọtakwa, gwakwa ya otu ihe ahụ.

N’ikpeazụ, ya edupụ nkita ụkwụ ya ka oga lee ma ihe ndị ozi ya kwuru maobụ eziokwu. Ọ maara na nkita ụkụya agaghi aghara ya ụgha. Nkita ụkwụya aga, gbara ọso lọta, gbowaa ụja, “ghom, ghom, ghom, ghom,” izi ya na ihe e kwuru bụ eziokwu. Nkita ụkwụya gbara rute n’ebẹ ọ nọ, ya aghara püwa ezi, na-ele anya ma ọ ga-esoro ya gawa n’ama ebe

egwu na-ada. Nke a mere ka Eze bilie n'ebe o no, jiri uko ya puo n'ama ihu onye obu ka nwunye ya Igwe mma. Mgbe o huru nwa agbogho ahu a na-ekwu okwu ya, ya ekwere n'ihe ndi ozi ya na nkita uko ya kwuru. Eze nyere iwu ka a kwusi egwu. Ndị na-akụ egwu na ndị na-ete ete akwusi lewe ya na ndiozi ya anya n'ihu. O kporo nwa agbogho ahu, si ya puta n'etiti oha. Nwa agbogho ahu amara jiji puta. O chere na Eze na-agha inye ya ntaramahuhu n'hi otu o si bia n'egwu edere ahu. O chekwara na ndi ala ya gbara ya ama. Eze ala ahu jürü ya onye o bu na ebe o si bia. Ya akoporø ya. O bu mgbe ahu ka ndi ikwu ya na ibe ya ndi ala ya matara onye obu.

Eze agwa ndi mmadu niile no n'ebe ahu, si,

“O bu nwa agbogho a na-enweghi nne na nna ka m ga-alu.”

Mgbe o kwusiri nke a, üzü turu. Nke a ziputara na ochichø Eze masiri ndi niile bijara egwu edere. Eze kpotorø nwa agbogho ahulaa n'ulø ya. Ufodu n'ime ndi bijara egwu na ndi ala nwa agbogho ahu, ndi jimachara umu ha nwaanyi weere mgbaru ihu laa.

v. Ime Nganga

Ufodu isiokwu akukø ifo Igbo gbadoro uko na ime nganga adighi mma. E ji ụdi ifo di otu a akuziri umuaka oghom di na mmadu ime nganga. Omumaatu: akukø “Nwa Agbogho na-agba Ihø di” nke di n’*Oka Mgbu*. Ifo koro maka otu nwata nwagbogho mara mma nke ukwuu; nne na nna ya bia nwekwa ego n'ebe ọdi ukwuu. N'hi nke a, o choghi ilu umuokrobia ndi na-abijara ya di wee ruo oge otu nwa okoro mmuo gara nakota ndi mmadu akukø ahu di icheiche wee bia ilu ya. Oge o luchara ya, o kpotorø ya laa ala umummuo. N'ebe ahu ka ha chorø i gbu ya; ma ewepu na otu egbe fedatara wee buru ya bulara ndi nwe ya. E ji ụdi ifo di otu a, a kuziri umuaka ka ha zeere ime nganga maobu igba nhø di n'hi mpako.

Omumaatu ozø bu akukø “Nza na Obu” nke di na *Oka Mgbu*.

Nza na Obu

Otu mgbe Nza na Obu na-eme enyi. Enyi ha siri ike. Obu chere si na o bu oke nriju afø ya mere o ji buo ibu. N'hi nke a, o na-akpa nganga si na ya ka Nza eriju afø, kakwa ya ike. O jikwara ibu ya elu onu.

Mgbe Nza nürü ya, iwe were ya. Ya akpo Obu si ya, “O di ihe anyi game imata onye ka ibe ya ike.” Obu asi ya, “Kwuo ihe o bu. Ejikeere m ejikere.” Nza asi ya, “Ebe i si na i ka m ndu adi, kakwa m ike, anyi ganø aguø abalì asatø. O dighi onye ga-eri nri obula digikwaní onye gapu ezi. Anyi ga-amara onye aguø ga-egbu.”

Obu ekwe n'ihe o kwuru. Ha abuø aba ulø aguø, tuchie uzø ulø ha. Nza nwere ebe o gbupuru onu n'ulø ya. O bu ebe ka o si apu gaa kpara nri. Ma Obu amaghi ihe na-agha.

Kwa isi ütütü, Nza apuø ga chorø nri o ga-eri. Ya lota, ya aputa n'onu uzø ulø ya na-agurø Obu egwu a:

Nza na Obu

N . . . ye, n . . . ye,

Nza na Obu,
 N . . . ye, n . . . ye,
 Ha mara iwu,
 N . . . ye, n . . . ye,
 Onye erile,
 N . . . ye, n . . . ye,
 Onye atula.
 N . . . ye, n . . . ye,
 A kwu ntí bọ.
 N . . . ye, n . . . ye,
 Títibọ tibọ.
 N . . . ye, n . . . ye,
 A ñaa ntí pee.

Mgbe ọ guchara, Obu abawa mba, sị, “Nza bụ ohu m, ohu m, ohu m.” Kwa ụbochị, Nza apụo, ga rijuo afọ ya. Aguọ ana-egbu Obu. Ọ bụ otu a ka ha meghe tutu ruo abalị asaa. N’abalị nke asatọ ya, Obu anwujiri aguọ. Nza esi n’ulọ ya pütä, gaa n’ulọ Obu, kpọ ya oku. Ọ nüghị mkpatu ya. ya aba n’ime ulọ, hụ Obu ka ọ nwurula. Ya apütä, laghachi n’ulọ ya.

vi. Asırị

Isi okwu ifo Igbo nwekwara ike gbado ụkwu n’asırị na nsogbu ọ na-ebute. Ọmụmaatụ: akükọ “Oke Enwe Kwi-iI Yangoo” nke dị n’*Omalinze* na “Umụ Agboghọ Ibe M” nke díkwa n’otu akwukwọ ahụ.

Umụ agboghọ ibe m

Mgbe akükọ a malitere, e nwere umụ agboghọ ato, ndịha atobụ ọyi. Ebe a hụrụ otu ka a na-ahụkwa ndị ozọ. Ha ato tupuru etopụ, makwaa mma, mana ihe rürü otu n’ime ha bụ na ọ na-agbaka asırị. Okwu anaghị anodọ ya n’ire.

Ihe nke a na-eme ndị ọyi ya ihere. N’ihi nke a, ha anaghị achọ ka o soro ha na-eje ihe ọbụla. Ha jewe nkụ, ha na-agba mbọ ka ha gbanahụ ya. Ha jewe ighbutere ewu nri, otu ihe ahụ. Ha chuwe mmiri, ha na ọso ana-eme. Mana onye a na-eze amaghị na a na-eze ya.

O ruo otu ụbochị, umụ agboghọ ato a wee kwadowe ichu iyi. Ka ọgba asırị hụrụ na ndị ozọ na-achọ igbanahụ ya, o buru ite, chezqo aju gbasowe ha. Ka ha na-eje n’uzo, ka ọ na-asị asırị na-aga; ma nke ọ hụrụ ma nke ọ hughị. Ihe nke a na-agbakasi ibe ya ahụ. Mana o nweghi ohere ile ha anya n’ihu.

Ka ha ruru na mmiri, ha saa ahụ. Mgbe ha kwadoro ibuli ite ha ka ọgba asırị ji wee tie mkpu, si na ya echezqola aju ya. O riqo ndị ozọ ka ha chere ya, ka ya jee n’ohịa kata ihe ya ga-eji mere aju. Ka o jewere, ndị otu ya mee ngwa ngwa, buru ite ha gbatu ozọ. Tupu ha apụo, ha kpojuru okwute n’ime ite ya, kunye ya obere mmiri, o ju.

Ka nwata nwa agboghọ ahụ pütä, ọ nwaa ka ya maburu ite, mana o kweghiya.

Ihe a riri ya ọnụ. O bükata ya, o kweghi. O wee kpowa oku. O na-akpo si onye ọbụla nọ nso bịa boy a ite. Ka o kwukatara nke a, otu olu zaa ya. Olu a na-ada n’imi n’imi ka olu onye ihe mere n’imi. Olu ahugwara ya si na ya ga-abia boyaa ite, mana ọ ga-ekwe nkwa na ọ gaghi akọ ihe ọ hụrụ ma e mecha. Nwa agbogho ahụ kwere.

Ihe ahụ na-ekwu n’ime ọhia were hihiputa. Egwu nwụrụ nwata nwa agbogho ahụ. O mucharie anya mughakwaa ka o doo ya anya na ya anaghị arø nrø. O hukwa ihe ahụ ọ hụrụ na mbụ. O bụ nwa mmuo mpekerere isi. Ihe niile o nwere di mpekerere. O nwere otu anya, otu ntì, ọkara ọnụ, mpekerere imi, otu aka, na otu ụkwụ.

Nwa mmuo ahụ bịa wufuò mmiri di n’ite ya, chiputa okwute niile di ya, kujuoro ya mmiri n’ite bo ya. Ka ọ na-ala, ọ kpọro ya dökwa ya aka n anti ka ọ ghara ikwu ihe ọ hụrụ.

Nwata nwa agbogho buuru ite ya tipu ọso. O na-agba na-akpo ụmu agbogho ndị ọzø ka ha chere ya. O ji nnukwu ọso wee jekwudo ha ka ha na-eru ụlo nso. Ka ọhụrụ azu ha anya, obido na-agụ na-ekwe sị:

Umụ agbogho ibe m

Kpirisi iyom iyom iyom kpirisi

Umụ agbogho ibe m

Kpirisi iyom iyom iyom kpirisi

Ihe m hụrụ taatà

Ì mà nà ọ bụ nwa mmuo

Kpirisi iyom iyom iyom kpirisi

Sọ otù ntì kà o bù,

Kpirisi iyom iyom iyom kpirisi

Ma anya bù sọ otù

Kpirisi iyom iyom iyom kpirisi

Imi pürü ya èpu,

Kpirisi iyom iyom iyom kpirisi

Otù akā nà ụkwụ,

Kpirisi iyom iyom iyom kpirisi

Bù ihe o jì àga ijè

Kpirisi iyom iyom iyom kpirisi

Ka ụmu agbogho nụrụ nke a, ha gbara n’aka, sị na ha anughị ihe o kwuru.

Ha jiri ọso gbabachaa na be ha. Ogba asiri wee gbalaruo na be nne ya.

Ka ọ na-ezitụ ike, ọ na-akọ na-agụ na-ekwe, sị:

Umunnē m gée ntì

Kpirisi iyom iyom iyom kpirisi

Umunnē m gée ntì

Kpirisi iyom iyom iyom kpirisi

Ihe m hụrụ taatà

Kpirisi iyom iyom iyom kpirisi

Ì mà nà ọ bụ nwa mmuo

Kpirisi iyom iyom iyom kpirisi

Sọ otù ntì kà o bù

Kpirisi iyom iyom iyom kpirisi

Ma anya bù sò otù
Kpirisi iyom iyom iyom kpirisi
 Imi pùrù yà èpu,
Kpirisi iyom iyom iyom kpirisi
 Otù akā na ụkwụ
Kpirisi iyom iyom iyom kpirisi
 Bù ihe o jì àga ijè
Kpirisi iyom iyom iyom kpirisi

Nne nwata ahụ gbara n'aka. O baara nwa ya mba ka o mechie ọnụ. O dighị onye chọro ịnụ akụkọ a, n'ihi na okwu banyere ndị mmuo adighị mfe.

Ka otu izu gara, otu ọmarịcha nwa okorobia buuru mmanya bịa sị na ya ga-alụ nwata ahụ. Ka ọhụrụya, o gbaga nara ya ite mmanya ahụ, sị na ọ bụ ya ga-alụ ya. Mana nne ya na nna ya ekweghi. Nkịta nọn'ulọ na-agbọ sọ ụja. Mana nwata ahụ jurụ ajụ. O sị na nwoke ahụ alughị ya, na o nweghi ihe ga-enwe isi. Ka a dọkatara okwu, nne ya na nna yakwere ka ihe wee dika mma. o wee kwadowe ka ya je mara be di ya.

Mgbede wee ruo, ha abụo bilie ije. Ha gara ikpa asaa, na mmiri asaa, di ya sị ya chere ka ya bịa.

O baa n'ime ọhịa. Nwa agbogho ahụ chere. A nökatakwa, otu ihe agafee. Chi abụrụla ‘o bụ onye, o bụ onye’, ugbua, nke na anaghị ahụkwa ụzọ nke ọma.

Ka nwata ahụ chekatara, o hụrụ otu ihe na-abịakwute ya. Ihe ahụ na-akpore akpore. Nwa agbogho ahụ tie nnukwu mkpu. Ihe ahụ sị ya bịa ka ha laa, naya bụ di ya. Nwata ahụ tiwe sị na ya anaghị eso ya; na ọ bughị ya bụ di ya, ya bụ ihe sokwaa ya sị ya na ọ bụ ya; na ya enyela ndị ọzọ aka na ụkwụ ya nütara ha. O gwara ya sị na ọ bürü na ọ biaghị, na ya ga-abia buru ya eburu.

Nke a mere ka agbogho ahụ mawa jijiji. O bilie ngwa ngwa soro ya lawa. O teghi aka, ha rute na be ndị mmuo. Mgbe o hụrụ mmuo dị icheiche, egwu jisiri ya ike. Ndị mmuo pürü sị ka ha gbaa izu. Ka ha gbasiri izu, ha puta kporo ya kponye otu ohu nọ ebe ahụ, ka ọ kpuchapụ ya isi.

Nwata ahụ bidoro siwe ọnwụ, na-ajụ nwa ohu ihe ya mere e ji akpucha ya isi. Mana ohu ahụ sị ya na o nweghi arụ o mebeghi. O gwara ya, ka o jisie ike mechie ọnụ chee nwantinti echiche. O kwukwaa sị ya na oge na-eru mgbe naanị ihe ọ ga-anụ n'ebe ọ nọ bụ mgbe anụ ya ga-na-asụ n'ite.

Egwu nwụjurụ ya, nwa ohu kpuchapụ ya isi. O kporo ntutu ya jee ka o jee lie n'ohịa. Naanị nwata ahụ nọ. O chere echiche ngwa, ngwa. Ka nwa ohu pürü, o si ụzọ nke ọzọ gbaba n'ohịa O na-agba ọsọ ka ike ya ha ka ya gbanahụ ha.

Mgbe nwa ohu loghachitere azu, o hụru na nwa agbogho ahụ agbapula. O tiri mkpu. Ndị mmuo zukọ. Ka ha nụru ihe mere ha nupụ chụwa ya bụ nwata.

Onye gbapuru ọzọ eruwela n'ikpere mmiri ahụha gara mbụ, mgbe o nụru ka üzü na-atusoya n'azu. Ozugbo ahụ, o mara na o bụ ndị mmuo ahụ na-achụ ya. Ahụ bido mawa ya ririri.

O lee anya, o maghi ka ya ga-esi gafee mmiri ahụ n'ihi na chi ejielo. Ka o na-eti kpukpukpụ na-achọ ihe o ga-eme, o hụru otu obere osisi kwụ n'akukụ mmiri. O rigoro n'osisi ahụ riyo ka o tolie elu.

Ndị mmuo gbaara ọso ruo n'ikpere mmiri, lee anya aka nri na aka ekpe, ma ha ahụghị nwata ahụ. Ha chogharia ya. Otu lere anya n'elu osisi wee hụ ya ka o nọ n'ọnụ ogologo osisi ahụ. O tiri mkpu ruo aka. Ndị ọzọ wee hụ ya.

Ka ha hụrya, ha wee iwe n'ihi na anụha gara iri eri, na-achọ igbanahụ ha. Ha hụru na ha enweghi ike irị ya bụ osisi, dị ka o si too ogo. Ha kporo nnukwu ikuku ka o kutuo osisi a.

Nnukwu ikuku bido kuwe. O buje ya ebe a, o buru ya bujekwa n'ebe ọzo. Egwu jidere nwata, o wee makusie osisi ahụ ike. Ka nke a ana-eme ikuku wee iwe wee kusiwe nnukwu ike. Oge na-agà, ikuku a na-eku.

Ka o na-eru n'ime abalị, ike gwụ osisi ahụ, mana ike agwughị ikuku. O kusiri otu nnukwu ike, wee fopuosisi ahụ n'ukwu. Nke a tọro ndị mmuo ụtọ nke ukwu, ha kụwa aka. Nwata ahụ murchiri anya na-echezi mgbe o ga-abụ.

Ka osisi fopuru n'ukwu, ikuku ahụna-ekusirirị ike maka na iwe ka na-ewe ya. Mgbe osisi na-ada ka o daruo ala, otu nnukwu ikuku kachasi ndị ozọ kuru, buru osisi ahụ tufuo n'ofe mmiri nke ozọ.

Nke a mere ndị mmuo tie mkpu n'ihi na o bụn'ala mmadụ ka ya bụ nwata dara. Agbogho ahụ amaghị ihe mere. O chekatazie ka a nwụru ya, wee mughee anya. Ka o hụru na o bụ na ofe mmiri ka o dara, o bilie tikapụ ọso.

O gbagidere ọso gbaruo na be nne ya wee daa n'ala, ndị be ha wee gbawa ya mmiri. Ka o tetara, o na-ele naanị n'anya. Ọnụ ekweghi ya akọ ihe o hụru. Bido ụbochị ahụ gawa ka o ji mara ihe. O kwusirị igba asirị n'ihi na o fofor ntakirị ka asirị rie isi ya.

vii. Akpiri/Usa

Ufodụ ifo Igbo nwekwara ike nwee isiockwu ndị gbadoro ụkwụ na akpiri maobụ ụsa. Ụdị ifo a na-egosi na akpiri maobụ ụsa adighị mma. E ji ụdị

ifo dí otu a akuziri ụmụaka ka ha zere ụsa n’ihi onwere ike itinye ha na nsogbu maqbú butere ha ọnwụ. Ọmụmaatụ: akükọ “Eze rìrì ji àjà nke dí n’*Omalinze*.

1.4 Nchikota

Na nchikota, emereme niile na-apụta ihe n’akükọ ifo, ma ha dí mma ma ha dí njø bụ maka iji kuzie ihe. N’ihi na ọburugodu n’ifo gosiputara akparam agwa ojoo n’ime ya, a ana-ewebatakwa akparamagwa ọma; debekota ha abụ ọnu otu n’akükü nke ọzọ. N’ikpaazụ ihe ọma ga-emeriri ihe ojoo. Nke a bụ iji gosi ụmụaka na na-agbanyeghi na-enwerike iħuta agwa ojoo na-etiti mmekorita mmadu na ibe ya; na ụmụaka kwesiri iħoro agwa ọma.

2.5 Nrütuaka/Ngumi

Emenanjo, E. N. (ed.) (1977). *Omalinze: A Book of Igbo Folktales*. Ibadan: Oxford University Press.

Iroaganachi, J. O. (1973). *Oka Mgba*. London: Longman.

Iwe, A. (1963). *Akükọ Ifo Ufodụ Kwesiri Ka Umụ Mmadu Mara*. Lagos: Katz & FodorAcademy.

Nnabuihe, C.B. (2005). *Nwaada Lọolo: Akwukwọ Akükọ Ifondi Igbo*. Lagos: Ofo na Ogu Projects Africa.

Nwachukwu-Agbada, J. O. J. (1991). The Igbo Folktales: Performance Conditions and Internal Characteristics. *Folklore Forum*. 24 (1), 19-34.

Nwadike, U.I. (2001). *Éké na Égwùrùgwù*. Ibadan: Heinemann Educational Books.

Nwadike, U.I. (2003). *Agumagu Odinala Igbo (Igbo Oral Literature)*. Onitsha: Africana Publishers Ltd.

Ogbalu, F. C. (1966). *Mbediogu*. Onitsha: University Publishing Company.

YUNIT 2: URU IFO BARA

Ndịna

- 2.1 Mkpólite
- 2.2 Mbunuche
- 2.3 Ndịna Kpom kwem
- 2.2.1 Uru dí n'Ifo
- 2.2.2 Uru akukọ ifo bara na nzülite umuaka
- 2.2.3 Uru akukọ ifo bara n'ebe agumagụ dí
- 2.2.4 Uru akukọ ifo bara na ndu ndị Igbo n'ozuzuoke
- 2.4 Nchikota
- 2.5 Nrütüaka/Ngumi
- 2.6 Ihe kwesiri ịbu ụsa nnwale e mere

2.1 Mkpólite

Akukọ ifo bara oke uru na ndu ndị Igbo; ọkachasị na-ebe umuntakiri no. Na yunit a, e kewara uru akukọ ifo n'isi ato. Ha bụ uru ọ bara n'ebe umuaka no; uru ọ bara n'ebe agumagụ dí; na uru ọ bara na ndu ndị Igbo n'ozuzuoke. A ga-elebanye anya n'uru ndị a a na-enweta site n'akukọ ifo n'ala Igbo n'otu n'otu.

2.2 Mbunuche

Na ngwucha yunit ihe ọmụmụ a, i ga-enwe ike:

- Kowaputa ọtụtu uru ndị a na-enweta site n'akukọ ifo
- Were ọmụmaatụ dabara nke ọma we gosiputa uru ndị a
- Gosiputa otu akukọ ifo si enye aka na igosiputa na na nkwalite nkwenye na omenala ndị Igbo

2.3 Ndịna kpom kwem

Ihe ọmụmụ a ga-elenye anya na mbunuche kpomkwem e ji were na-eme ihe ọmụmụ a.

2.3.1 Uru Akukọ Ifo Bara

Dika e kwurula na mbụ, akukọ ifo bara oke uru na ndu ndị Igbo; nke na ọmụmụ ya ka na-agakwa n'ihi n'agbanyeghi ọtụtu ihe ndị na-echere ya aka mgba n'oge ugbu a. Ihe ndị ahụ na-ebute okemmekpa ahụ n'ebe akukọ ifo dí n'ala Igbo; a ga-eleba ihe ndị ahụ anya mgbe oge ya ruru n'omụmụ ihe a. e nwere ike iji akukọ ifo tñyere ụlo 'obi' a na-enwe n'ala Igbo. 'Obi' bụ ebe nna nwe ụlo na-anø eme ihe dí ańa dímkpa na ngwuru ezi ya, díka igba izu di ańaa maobụ inabata ọbi puruiche. N'agbenyeghi ụdị akunaụba ndị ezinaụlo ahụ nwere, anaghị akukpọ 'obi' n'ihi mkpa ọdi

na n’ihi onodụ ya n’ezinaulo. Otu ahụ ka ọdị na-ebe akụkọ ifo di. Dịka otu ọkammuta Igbo bụ Asoonye Ụba-Mgbemena (1985: 53) si kwuo, akụkọ ifo bụ akụkọ juputara n’amamihe. Ọ bụ n’ime akụkọ ifo ka a na-enweta otutu ihe gbasara ndị Igbo na omenala ha. Ihe ndị ahụ gunyere nkwenye, omenala, akparamagwa, agwomogwụ, echiche ụwa, akpamike ndị bụ dike, enwemenwe, ọchichọ na mmā ndị Igbo di. Ụba-Mgbemena gakwara n’ihu kowaputa na tupu agumagu na edemeđe sitere n’aka ndị ọcha, nke nyere aka ghasasịa omenala anyị atubata ụkwụ na ndụ ndị Igbo, akụkọ ifo so n’uzo ndị Igbo si akụnye mkpuru ezi agwa na ndụ ụmụaka Igbo.

2.3.2 Uru Akụkọ Ifo Bara na Nzulite Ụmụaka

Ndị a kara buru n’uche wee na-efo ifo n’ala Igbo bụ ụmụaka. N’oge ndị Igbo malitere ebimndụ ha tupu edemeđe na ụlọmbiputa apụta; ndị Igbo nwere usoro ha si azulite ụmụaka ha n’ibi ezigbo ndụ na ikpa agwa ziri ezi. Ụzọ ha si eme nke a dika a rütüryula aka bụ site n’agumagu ọdinala/ọnụ ha. Otu n’ime agumagu ọdinala/ọnụ ahụ bụ akụkọ ifo. Ọ bụ site n’akụkọ ifo ka esi akuziri ụmụaka usoro ebimndụ ndị Igbo; ụdi agwa a na-atụ anya n’aka ha na ha kwasiri inwe, nkwenye ha maqbụ ihe ndị ha na-aso nsọ. N’ihi naakparamagwa agwa ndị dị n’akụkọ ifo bụ enyo ejị ahụta ndụ ndị Igbo. Site n’akparamagwa agwa ndi ahu di n’akụkọifo, ndị Igbo na-esite n’ime ha kuziere ụmụaka ime ihe ọma ma gbaara ihi ojọq ọso. Ọ bụ n’ihi ya ka ejị enwe ihe mmụta site n’akụkọ ifo ọbu. Ụmụaka na-esite n’ifo mụta ikwu ezikwu, ikpa ike, inwe nrubeisi, inwe obioma, inwe obi ebere, isopuru ndị okenyé, inyere mmadụ aka, na igba mbọ. Ha na-esikwa n’akụkọ ifo mụta izere ihe ojọq dị icheiche, dika isi asị, izu ohi, igbu mmadụ, ịdi ume ngwu, ịlu ọgu, inupu isi na ndumodụ, dgz. Ọ bürügodu ifo e gosiputara igbu mmadụ maqbụ ime ihe ojọq ndị ọzo n’ikpeazu onye mere ihe ojọq na-enwatariri ntaramahuhụ etu a ga-enwetariri ntaramahuhụ diri ya.

Omumaaatu ifo na-akuzi n’izu ohi adighị mma bụ akụkọ “Nwanyị Zuuru ihe di ya na Imo” nke dị n’*Oka Mgba*.

Nwanyị Zuuru ihe di ya na Imo

Otu nwoke lụrụ otutu ndinyom. Ọ hụrụ ha niile n’anya, na-emere ha ihe oma. Ọ na-elekota ha anya nke ọma.

Otu n’ime ha ka o jiri mee nwaanyị mma ya. Ọ bụ ya ka ọ na-emere ihe karịa. Ọ bükwa ya ka ihe niile na-aka n’aka ma di ya weta ya.

Otu ụbochị, nwoke a gaje mba, gwa ndinom ya, sị, “Ọ dị anụ nkelu kwụ n’okụ n’ime ụlo m. Ka onye ọbu ghara i were ya rie, n’ihi na ọ bụ anụ na-ana ọgwụ.”

Ma ọ gawala, nwaanyị mma di abaa n’ime ụlo di ya, were anụ nkelu ahu rie. Ọ dighị onye hụrụ ya mgbe ọ mere ihe di otu a.

Di ha alọta, baa n’ime ụlo, chọq anụ ahu. Ọ hughị ya. Ya akpokotaa ndinyom ya niile, jụo ha one riri anunkelu ahụ. Ọ dighị onye n’ime ha

kwetara na o bụ ya. Ya ezie ozi ka a kpọ ndị ikwu na ibe ndinyom ya. Ha niile ezukọtaa, na-ele anya ka a gwa ha ihe mere. Nwoke ahụ agwa ha ihe mere n'ulọ ya, sị ha, “Anyị niile ga-agaa n’akụkụ Imo. Nwaanyị nọnị ga-agorọ onwe ya ago n’ihu Imo. O bụrụna o daba n’ime Imo, ma Imo erighi ya, mụ na ụnụ amara na o bughiya zuuru anu ahụ rie.”

Ha niile ekwere gaa n’akụkụ Imo. Mgbe ha rutere, nwaanyị nnekwu eburu uzọ gọgagonke ya, guo nkwa a, sị:

Oke Imo, oke Imo,
Ebelibe, ebelibe nte, ebelibe.
Oke Imo ndị di m,
Ebelibe, ebelibe nte, ebelibe.
M taakwa nkelu,
Ebelibe, ebelibe nte, ebelibe.
Oke Imo buru m gaa agba elu o,
Ebelibe, ebelibe nte, ebelibe.
Oke Imo buru m gaa agba ala o,
Ebelibe, ebelibe nte, ebelibe.
Ma o dighi, ma o dighi.
Ebelibe, ebelibe nte, ebelibe.
Oke Imo buputa m n’uso ọhịa o,
Ebelibe, ebelibe nte, ebelibe.

Ya adaba n’ime Imo kpawuuu! Imo eburu ya laa elu, buru ya laa ala, tọputa ya n’uso ọhịa. Ndị ikwu ya na ibe ya agbawa egbe ha kpimmm! Ha akporoya iñürü ọñü laa.

Ndinyom niile nwoke a ago ogo nke ha, daa Imo. Imo erighi ha. Ndị ikwu ha na ibe ha Añürü ọñü kporo ha laa. Ya afodụ nwaanyị mma di. Ya ago ogo nke ya, guo nkwa nke ya ujọ ujọ. Ndị nọ ebe ahụ agbogide ya, sị ya gusie nkwa ya ike. Ye ekwe, bido gusie nkwa ya ike, daba n’ime Imo kpawuuu! Imo eburu ya laa elu, buru ya laa ala, Imo atụ ya, tụ ya, tụ ya, zi ya elu, zi ya ala, minyọg ya n’ime ya. Imo erie nwaanyị ahụ, buru ya laa. Ndị nwe ya ebere akwa laa.

E ji ụdị akụkọ a akuziri ụmụaka na izu ohi adighị mma; n’ihii ya, o bughị agwa a tịrụ anya na ha ga-enomi. Maka na onye tinyere aka n’udị agwa a, ga-enweta ntaramahuhu n’ikpeazu.

Ozokwa, akụkọ ifo na-enyere ụmụaka aka imụta akụkọ ala ha; ihe ndịha na-eri, ụdị ejiji ha na ihe ndịha na-asọ nsọ. N’otutu ifo a na-egosiputa ụfodụ nri ndị Igbo. Ọmụmaatụ: “Mbe na Nduru” nke dị na *Mbediogu*.

Mbe na Nduru

O ruru otu mgbe, Mbe gwa nduru ka ha bụrụ enyi. Nduru wee kwere. N’echi ya, ha abụa gaa n’agiga-ọhịa wee mee ubi ebe ha kụrụ okpodudu na ede. Ma mgbe owuwe ihe ubi ruru, ha abụa wee gaa chikọta ihe ahụ niile kee ya n’oba. Ogologo arọ ahụ niile ha na-ewere okpodudu na-eri. Ma mgbe ihe ahụ malitere ịgwụ n’oba, Mbe wee were aghughọ ka ha sisiri nri, sị “Tupu onye o bụla erie ihe a anyị siri, ya buru uzọ kpoo aha ya.”

Nduru jua Mbe ọ bụ n’ihi na ya na-asụ nsu ka o jiri tie iwu a? Mbe kpoọ aha ya ozigbo, wee ribe nri. Nduru wee malite iṣi “Kpokpodudu, dukpo, ikpodu, kpodukpo, dudukpokpo.” Mbe sị ya na ọ kpɔtaghị ya. Ka ọ na-agba mbọ ikpota ya, Mbe erichapụ nri zararam, hichaa ọnụ. O rue, oge ọzọ, ha sisịa nri Nduru wee sị Mbe, “Tupu onye ọbụla e rie ihe a anyị siri, ọ ga-ewere mmiri saa aka ya ma ọ gaghi ebi ya n’ala maọlị wee jee n’oche o ji nodu ala.” Nduru gaa ngwa saa aka ya, fegote n’oche, nodu, malite iri ihe.

Mbe wee jee isa aka; o wee welie anya na-ele enyi ya ka ọ na-eri nri n’ike n’ike. O were iwe saa asa ya; ma mgbe ọn-a-arigoa, o biela aka ahụ n’ala n’ihi na ọbụ ya ka o ji aga ije. Otu a ka o mere ọtụtụ oge ma o nweghi ike. O were iwe dị ọkụ jee nodu ala na-akwa akwa; Nduru erichapụ nri ahụ wee na-achị ya ọchị. Ugwo na ụgwọ wee tanaa.

Akụkọ ifo a, kowara na Mbe na Nduru mere ubi ebe ha kuru okpodudu na ede. Okpodudu na ede bu nri ndi Igo. Iwebata ha n’ifo bụ iji wee gosipụta ụdị nri ndi Igbo nwere.

Akụkọ ifo na-enyekwara ụmụaka aka ighọta ihe a chọrọ ikuzi n’uzo dì mfe. N’ihi na dika e kwururla, usoro akụkọ ifo na nhazi ya na-adị mfe; nke a na-enye aka iwepu ihe ọgbaghariị nke oke ọmụmaatu na-ebute. Ọmụmaatu, ọ bürü na-achọrọ ikuziri ụmụaka n’uzo dì mfe na ọ dighị mma ka mmadụ na-agbasiri maọbụ bürü onye ga-abụ ihe ọbụla ọ hụrụ okwupụ, na-ajughị ase ihe kptara ihe jiri dì otu ọ dì maọbụ wee mee; a ga-akorọ ụmụaka ahụ ụdị ifo a na-esotenu: akuko “Oke enwe kwi-i yango” nke dì n’*Omalinze*.

Oke enwe kwi-i yango

O ruru otu mgbe ahụ, otu eze lütara ụmụ nwaanyị ise. Ọ hụrụ anọ n’anya, kpoọ otu asi. Ọ naghi eghe ya ọnụ nke ọ na-enye ya nri. Nwaanyị a bi n’ulọ dì n’azụ ulọ. O dighị onye na-ajụ maka ya. Sọ ya bi. Ọ mọtaghi nwa. O dighi onye chọrọ ka ya na nwaanyị a bürü ọyi n’ihi na egwu natu ha na eze ga-ewe iwe.

Nwaanyị a wee noro n’ikpo mmadụ bürü ogbenye. N’ihi nke a, ya na ụmụ anụ ọhịa bụwa ọyi. N’ime ụmụ anụ ahụ ya na ha bụ ọyi, nke ọ hụkariri n’anya bụ otu enwe.

Enwe a na-abịakwute ya na mgbede ha na-akparị ụka. Ha kparịchaa, enwe alawa. O nweghi onye maara na ya na enwe bụ ọyi n’ihi na o nweghi onye na-apụkwute ya.

O ruo otu mgbe, enwe ahụ wee bịa. Ihu atoghi ya ọchị ka o si ato ya mbụ. Nwaanyị wee jụọ ya ihe na-eme ya. Enwe sị ya na o nweghi n’ihi na enwe ahụ achoghi ka nwaanyị ahụ mara ihe na-eme ya.

Ka nwaanyị ahụ jukatara ya, enwe wee gwa ya. Ọ sị ya na enwe niile nwere ọgbakọ ha ga-anọ izu asaa. Na ha ga-eje ya n’ebe tere aka. Ọ sị ya na egwu na-atu ya n’ihi na ọdu ya toro ogologo makwaa mma nke ukwu.

Na mgbe ụmụ ibe ya hụrụ ya, ha ga-ebido mesowe ya anya ụfụ tagbuo ya, ka ha wee were ọdụ ya.

Ka o kwuchara nke a, echiche jupütara ha abụo isi. Nwaanyị ahụ gwara ya sị ka ọ hapụ ije. Mana enwe ahụ gwara ya sị na ọ burụ na ya ụṣu na-esoghi anụ elu, na-esoghikwa anụ ala.

Nwaanyị wee juo ya ihe a ga-eme. Enwe za sị na ọ bụ naanị otu ihe ka a ga-eme. Nke a bụ na ya ga-ewere ọdụ ya makwụnye nwaanyị n'ukwu. Ọ sị na ọdụ bụ ihe dị ndụ; na ọ dị mkpa na ọ na-eri nri. Nke a mere o ji dị mkpa na ya makwụnyere ya bụ ọdụ n'azụ nwaanyị ka ọ ga-abụ ọ na-eri nri, ọduana-ewere nke ọ chọro.

Nke a mere ka nwa nwaanyị tie mkpu. Ọ sị enyi ya kedụ ka ya ga-esi buru ọdụ na-agagharị; na nke a ga-eme ka eze tufgbuo ya ka onye mere arụ. Ihe nke a nwaanyị kwuru bụ eziokwu. Mana nwaanyị maara na ọ burụ na enwe kachie ntị buru ọdụ jewe, na ibe ya ga-egbu ya.

Ha anokata n'echiche, nwaanyị wee sị na ya amarala ihe ha ga-eme. Ọ sị enwe na ya ga-ebu ọdụ ahụ. E ruo, ya akụkọ ya n'ukwu ya, makwasị ya akwa. Enwe ńhụrịa mana ọ riọro nwaanyị ka ọ na-atụgharị ahụ. Nwaanyị kwere. Enwe kedo ya ọdụ ya n'ukwu kelee ya pụwa.

Nwaanyị ahụ wee buru ọdụ enwe. Ọ kpachapuru anya n'ihi na ọ maara ihe ga-eso nchopụta. N'ututu, ọ na-ekedo ọdụ ahụ n'ukwu ya, were akwa makwasị ya. O ruo n'uchichi mgbe ọ ga-alaba ụra, ọ toghepụ ọdụ ahụ, o megharịwa ahụ ka o si chọro.

Ihe niile na-aga nke ọma ruo izu atọ. Nwaanyị na-agụ ụbochị na-eche mgbe enwe ga-alota. O ruo otu ụbochị, nwaanyị teta n'ura. Ahụ esighị ya ike. O kedobeghi ọdụ ahụ n'ihi na o nweghi onye na-abịa be ya.

Nwaanyị wee bilie zawa ezi, ọdụ na-eku ume ndu, na-emegharị. Ka o ruru n'etiti ezi, mmadụ kụo aka n'uzo. Ume mapuru nwaayị. O gbaba n'ulọ ma tupu o nwee ike ikedo ọdụ ahụ, nwunye di ya nke ikpe azụ bata, sị na ọ bijara igaṛuṇokụ. Ụkwụ toro nwaanyị n'ala maka na nwunye di ya ahụla ọdụ ahụ.

Nwunye di ya lere anya tabie, lekwaas ọzọ ka ọ huchaa ihe ya hụrụ nkeoma. O gurụ oku jiri ọso pụo. O jiiri mwemwe ọso gbajewe na be di ha. Ka o ruru, o tiwaa mkpu akwa. Nke a riri ezi ọnụ. Eze na-ajụ ya, nariọ ya ka ọ gwa ya ihe mere. Ma ihe nwaanyị ahụ na-ekwu bụ na ya gala. O sịri na ya na enwe agaghị azo di ya.

Okwu a gbara eze gharịjị, eze wee wee iwe juwa ya ụdị mkparị bụ nke a. Anasi eze kwuru sị na o nwere nwunye eze puru ọdụ, na ya jiri anya ya hụ. Eze tiri mkpu sị 'Ntị anụ emeela!' Anasi sị ya na ya hụrụ n'anya ya; na o nweghi onye koro ya, gwa eze na ọ burụ na ya bụ nwunye di ya alaghị, na ya ga-ala.

Ihe a riri eze ọnụ. Eze wee kụo ekwe, sị na n'izu atọ na-abịa, na ndị nwunye ya dum ga-abịa n'obi ya. Mgbe ha bijara, na onye ọbula ga-amapụ akwa ya, wee gbara ya egwu.

Okwa nke a tịrụ onye ọbula n'anya. Ha na-ajụ ihe kpatakware nke a, wee nụ na a sị na o nwere otu n'ime ha bu ọdụ. Nke a ekweghịha nghọta, nke bụna ha nọ na-ele naanị n'anya.

Nke eze kporo asi nñru ekwe a kñru wee ghorta ozugbo ihe mere. O maara na ɔ bụ ya ka a na-achọ. Iru uju juputara ya obi, n'ihi na ɔ maara na ɔ bụ ɔnwñihere ka ɔ ga-anwụ.

O ruo na mgbede, ɔ na-ebe akwa na-akpo enwe sị:

Oke ènwè kwi-i yango,

Kwi-i yango

Oke ènwè kwi-i yango,

Kwi-i yango

Umùnne m̄ kàrà ijē egwu n'òbi

Anà m̄ ga-ejì ɔdù jewe egwū

Kwi-i yango

Anà m̄ ga-ejì ɔdù jewe egwū

Kwi-i yango

O bechaa laba ụra. O ruo n'uzo ụtutu, nwunye di ya ahụ bịa kwa ịgurụ ɔkụ, hukwa ɔdù ahụ ozø. O gurukwa ɔkụ gbapụ. Ụbochị na-agha, nwaanyị ana-ebe akwa na-ata ahụ. Nwaanyị ahụ tachara ahụ. Ma kwa mgbede, ɔ na-akpo enwe. Ka ɔ fofor otu izu, ɔ kposikwaa ya ike sị:

Oke ènwè kwi-i yango,

Kwi-i yango

Oke ènwè kwi-i yango,

Kwi-i yango

Umùnne m̄ kàrà ijē egwu n'òbi

Kwi-i yango

Anà m̄ ga-ejì ɔdù jewe egwū

Kwi-i yango

Anà m̄ ga-ejì ɔdù jewe egwū

Kwi-i yango

O kpochaa ya, baa n'ulọ

O nñka otu ihe mara cham, cham, wee bata. O bñru enwe enyi ya! Nwaanyị ahụ bilie gbawa egwu, gbawa egwu. Ewe jñru ya ihe ɔ na-ebere akwa o ji taa ahụ. Nwaanyị gwara enwe ihe nwunye di ya mere.

Nke a were enwe iwe nke ukwu n'ihi na ɔ bụ mgbe e ji lñta ya bụ nwaanyị ka eze ji malite mesiwe nwaanyị a ike.

O weere otu obejiri nye ya, gwa nwaanyị sị ya, ụtutu ụbochị a ga-agba egwu, ya hñq ji tuo ya mmanụ dewe, werekwa ji ozø hñq dewe iche. O ruo mgbe nwunye di ya batara, ya were nke ɔ tñru mmanụ nye ya, were nke ozø rie. O gwara ya sị ka ɔ ghara iso nwunye di ya rie nke a tñru mmanụ. Nwanyị kwere ya.

O ruo ụbochị a kara egwu, nwaanyị biliri hñq ji kpachaa, tuo ya mmanụ. Ji nke a na-ama na-akpo bughubughu. O hukwara ji ozø dewe. O tñghi ya manụ.

E meghị eme, anasi eze gbabata ka ɔ mara ma ɔdù ahụ adikwa. O bata hñ ya. O bia ka ɔ gurụ ɔkụ, nwunye di ya sị ya nñro ala ka ha taa oji ụtutu. o kwe. Nwunye di ya were butuo ji nke a tñru mmanụ dñwara ya. Akpiri dñwa nwaanyị ahụ ado. Mkporo asi wee sị ya riwe.

O dakwasị ji richapụ n'ihi na ọ bụ onye akpiri. o rikatara kpoo nwunye di ya ka o bia rie, mana ọ siri ya riwe, na ya achoghi nke a türü mmanu. Nwanyị jide ji richapụ. O richaa rachaa aka, were eju gurụ oku.

Ka ọ puru n'uzo, ọ di ya ka o nwere ihe na-eso ya. O wee lee anya n'azụ, ume mapụ ya. O lekwaa ozọ hukwa ihe ọ hụrụ. O gbara ozọ gbalaa na be ya. O megide nwudo ọdụ ahụ dowa ya aka, ma ọdụ ahụ nösiri ike. Osuso wee zuo ya ahụ.

Ozugbo nwunye di ya lara, ụkwụ di nwaanyị ahụ a kporo asi mfe. O lee anya, ọ hukwaghị ọdụ ahụ. O wee püta kwewe ukwe, gụwa egwu.

Oge a kara okwu na-eru, ọ saa ahụ tee ude mara akwa. O ruo mgbe ekwe kwuru, o bilie buru oche püwa n'obi eze.

Ka ndị mmadụ hụrụ ya, ebere mere ha n'ihi na ha anụla na ọ bụ ya bu ọdụ.

A malite tiwe egwu. E bido na-ele ha ka a mara onye bu ọdụ. E bidoro n'isi nwaanyị. Onye e lere, ọ gbara egwu püwa. E ruo na mkporomasi, oke egwu di. Ndị mmadụ chere, na-atụ anya ihe ha ga-ahụ. Ka e lechara ya, o nweghi ihe a hụrụ. Nke a türü onye ọbula n'anya. Ha na-ekwu na-ajụ onye bu ọdụ. Mgbe ọ foro ka e lee anası eze, ọ si na ebe ndịbu ọdụ ebukwaghị ọdụ, ka a gbasa.

Mana eze jurụ ajụ. Ọ siri na onye ọbula ga-agba ọtọ dika ya si kwuo. E mee elu mee ala, eze ju. Anansi bia, e were lee ya.

Ozugbo e metụrụ akwa ya aka, ogologo ọdụ püta. Mmadụ niile tie mkpu. Osọ kwojiri. Onye hụ, ọ kpoo ibe ya.

Eze chupuru anası ya, si ya bakwuru enwe n'obia. Ọ kporo nke ahụ ọ kpoburu asi, ọ bürüezigbo nwunye ya. Bido ụbochi ahụ gawa, nwaanyị ahụ enwekwaghi nsogbu ozọ. Nwunye di ya bara ọhịa malite ibi ka anụ ọhịa.

Ihe nke a kuziri anyị bụ, ka anyị ghara ịdị na-agba asiri.

Na ngwusi akukọ a, e weputara ihe nkuzi di n'ime ya, nke bu "...ka anyị ghara ịdị na-agba asiri". Ma asigodu na-emeghi nke a, akukọ gara siriwerere ebe ihe mmüta di n'ime ya gbakwara elu; nke na nwata ọbula gechara ya ga-aghotà n'ihe nkuzi di n'ime ya bụ mkpa ọ di mmadụ izeere asiri.

Akukọ ifo na-enyekwara ụmụaka aka ka ha mọta ige ntị nke ọma n'ihe onyemaobu ndị ozọ na-ekwu ma nweekwa ike itinye ọnụ mgbe o ruuru ha ikwu okwu. N'ihi na dika akukọ na-aga n'ihu ụmụaka na-anodu nwayogee ntị n'akukọ Okoro na-akorọ ha. Ọ bürü na Okorokukọ akochas, ọ ga-ajụ ajuju; nke na nwata ọbula egeghị ntị agaghị enweike ịzalite ajujo ndị a ga-ajụ.

N'aka nke ozọ, mgbe ụmụaka gbakötara ịnụ akukọ ifo, ha na-amụta ezi mmekorịta kwesiri ịdị n'etiti mmadụ na ibe ya. N'ihi a na-emekari akukọ ifo oge ọnwa na-eti; n'oge di otu a ụmụaka si n'ezinaulọ di icheiche na-

agbakota n'ebe ha na-anø akø akukø ifo. Díka nke a na-eme ụmụaka na-amüta inagide akparamagwa ụmụaka ibe ha. Ha na-amüta kwa ikwanyere ibe ha ugwu na nsopuru na ime ihe n'usoro. N'ihi na iza ajuju na-abu otu onye zacha, ibe ya aza.

Nnwale onwe 1

1. Were akukø ifo abuø masiri gi kowaa nke ọma uru ifo bara n'ebe ụmụaka no.
2. Were ọmụmaatụ dabara adaba kowaputa ụzo e nwere ike isi we were akukø ifo nwogharịa ndu nwatakiri bụ onye anyaukwu.

2.3.3 Uru Akukø Ifo Bara n'Ebe Agumagu Dị

Ọ bughị naanị n'ebe ụmụaka no ka ifo bara uru, ifo bara uru n'ebe agumagu dị. Akukø ifo bụ mmalite agumagu ederede. E nwere ike ikpo ya ìde agumagu ederede, n'ihi n'otụtụ ndị ode agumagu na-agbado ụkwụ na ya ma sitekwa na ya na-enweta akụrụ ngwa ha ji ede agumagu ha. Ọ bürü na i gụo *Things Fall Apart*, i ga-ahụ ebe Achebe webatara akukø ifo Igbo iji wee mee ka edemede kwudosie ike nakwa iji wee kwagide agumagu ya. Etu a ka ọ dikwa n'Ala Bingo D.N. Achara dere (Choputa ọmụmatụ ndị ozọ).

Akukø ifo na-eme ka ụmụaka nwee mmasi n'ebe agumagu dị mgbe ha tolitere. Nke a bụ mmalite agumagu ọdịnala. Ọ bürü na ụmụaka amalite na nwata na-esonye n'agumagu (ifo), oge ha tolitere; ọ ga-enyere ha aka inwe mmasi n'ebe agumagu dị, maobu nke ọnụ maobu nke ederede. N'ihi na agadi nwaanyị anaghị aka nka n'egwu ọma agba; anaghịkwanụ amụ aka ekpe na nka.

Nnwale Onwe 2

3. Were ọmụmaatụ dabara adaba site n'akukø ifo ndị i jiri mọ ihe tulee uru akukø ifo ifo bara n'ebe agumagu.

2.3.4 Uru Akukø Ifo Bara Na Ndụ Ndị Igbo n'Ozuzuoke

E wepụ uru ifo bara n'ebe ụmụaka na n'ebe agumagu ederede dị; ifo bakwara uru na ndu ndị Igbo n'ozuzuoke. ifo na-enye aka iji kowaa ihe ụfodụ na-eme n'eluwa bụ ihe ndi anyị na-enweghi ike itinye n'akukø nkịtị. Ọmụmaatụ bụ “Etu Ọnwụ si bịa n'ụwa” nke dị n’Omalinze. Ọnwụ bụ ihe mmadụ enweghi ike ikowa maka ya n'ihi ya ndị Igbo ji ụdị akukø ifo a akowara ụmụaka otu ọnwụ siri bata n'ụwa. Ifo a kowara otu Mbe siri wee buru Nkita ụzo wee ruo bee Chukwu, wee gwa ya na ọnwụ ga adị n'ụwa. Ebe ndị mmadụ chorø ka ọnwụ ghara ịdị n'ụwa. Ụdị ifo dị otu a

na-enye aka ibelata mmgbagwoju anya, okachasi n'ebe umyaka no. N'ihi na umyaka bu ndi na-aju ajuju banyere ihe obula gbagojuru ha anya.

Akukọ ifo so n'udi agumagu nke ma onye maara akwukwo ma onye namaghị nwere ike inụ, ghota ma kókwa. N'ihi na o bu onu ka e ji akọ ya; emebeghi ya ka a na-edem ya; n'ihi na-edeghi ya ede, onye obula nwere ike inodụ ala gere ya, mta ihe n'ime ya ma nwekwaike koro ya onye ozø.

Tupu enwegasia ihe ndi di icheiche ndi mmadu ji akpa onwe ha obiomma na ebe nlereanya digasi icheiche e nwegasiri n'uwa taa; ndi Igbo nwere uzø ndi ha si anorị oge, eme onwe ha obiomma ma wee na-achukwa obara mgbalielu. Otu n'ime uzø ha si wee na-eme nke bu site n'akukọ ifo. Akukọ ifo na-eme ka ndi mmadu na-enwe obiomma ma na-enwekwa afiojuju. E ji ya ebelata nchekasi na nsogbu juru n'uwa.

N'ikpeazu, akukọ ifo na-enye aka, (okachasi n'ebe umyaka no) imuta omenala di iche iche. N'ihi n'ihe mejuputara otutu akukọ ifo bu omenala na nkwenye ndi Igbo. Akukọ ifo na-enyekwara umyaka aka imuta isu Igbo; n'ihi na o bu asusu ka e ji akọ akukọ ifo ndi ahụ.

2.4 Nchikota

Na nchikota, agumagu Igbo malitere mgbe ndi Igbo malitere ndu ha. O bu site n'agumagu ha ka ha si eziputa nkwenye ha, omenala ha, usoro ebimndu ha na ahumihi ụwa ha. Akukọ ifo bu otu n'ime agumagu onu ndi Igbo nwere. Tupu ndi ocha abia, n'usoro ebimndu ndi Igbo, malite n'ogenwatakiri obula tolitere isonyere di ozo na-egwuregwu, ọna-abu n'oge mgbede, oge ọnwa na-eti na umuaka na-agbakota, oge ha luchara ọru ubochi, wee gwurie egwu ma kpaa kwa onwe ha obi oma. Akukọ ifo so n'ihe ha na-eme n'oge di otu ahụ. Site n'ige akukọ ifo, umyaka na-esite na nwata ha mara udi ihe a na-achọ n'aka ha, ma matakwa usoro ewumewu, ahumihe, omenala, nkwenye, na okpukperechi ndi obodo ha; tinyekwara ihe ndi ha na-aso nsø maobu ihe ndi ha na-akpo aru. Umyaka na-esite n'akukọ ifo mta maka ọrụaka di icheiche na ihe ndi mmadunwere ike ime ziri iji wee nyere ndu aka ma gbanahukwa mpụ.

2.5 Nrütuaka/Ngumi

- Achebe, C. (1958). *Things Fall Apart*. London: Heinemann.
- Anyachebelu, A. L. (2017). Ọnọdụ Akụkọ Ifo N’Oge Ugbu a. *Igede Igbo: A Journal of Igbo Studies*. Vol. 3 (1), 100-112.
- Anyachebelu, A. L. (2016). Retrieving the Pearls of the Past: An Adaptation of Igbo Folk-Narrative Strategies into Video Film. *Journal of Linguistics, Language and Igbo Studies*. Vol. 1, (1). 170-190.
- Anyachebelu, A. L. (2019). Social Symbolism in Selected Texts on Igbo Animal Folktales in Nigeria. A Ph. D Thesis, University of Lagos.
- Emenanjo, E. N. (ed.) (1977). *Omalinze: A Book of Igbo Folktales*. Ibadan: Oxford University Press.
- Ikwubuzo, Iwu (2008). Igbo Oral Literature and the Igbo Youths Today: What Literary Legacy for Posterity in I. Ikwubuzo, C. Ohiri-Aniche & C. Nnabuihe (Eds.) *Udezuluigbo: A Festschrift in Honour of Sam Uzochukwu*. Lagos: Green Olive Publishers, 39-56.
- Ikwubuzo, Iwu (2012). Enculturating the Diasporic Igbo Child. *Qfö Journal of Transatlantic Studies*, Vol. 2, No.1. Bowling Green Ohio: Africana Studies Program, Bowling Green State University.
- Iroaganachi, J. O. (1973). *Oka Mgba*. London: Longman.
- Iwe, A. (1963). *Akụkọ Ifo Ụfodụ Kwesịri Ka Ụmụ Mmadụ Mara*. Lagos: Katz & FodorAcademy.
- Nnabuihe, C.B. (2005). *Nwaada Lọqlo: Akwụkwọ Akụkọ Ifondị Igbo*. Lagos: Ofo na Ogu Projects Africa.
- Nnyigide, M. N. and Okoye A. N. (2016). “Igbo Folktales and Igbo Youths Development: The Need for Revitalization of Igbo Folktales”. In *Mgbakoigba, Journal of African Studies*. Vol. 6 (1).
- Nwadike, I.U. (2001). *Éké na Égwùrùgwù: A Book of Aetiological or ‘Why’ Tales*. Ibadan: Heinemann.
- Ogbalu, F. C. (1973). *Nza na Obu*. Onitsha: University Publishing Co.
- Ogbalu, F. C. (1966). *Mbediogbu*. Onitsha: University Publishing Company.
- Onuko, T. and Ezeuko, R. (2012). “Making Children and Youth Literature Available in the Nigerian Society through Translation” in Anedo, A. O. and Udemadu, T. N. (Eds). *The Ideal Man: A Festschrift in Honour of Professor Obed Muojekwu Anizoba*. Awka: Apple Books.
- Uba-Mgbemena, A. (1985). ‘The Roles of *Ifo* in the Training of the Igbo Child’. *Journal of the Folklore Society*.

2.6 Ihe kwesiri ijbụ ụsa nnwale e mere

Usa nnwale nke mbu

1. O bụrụ na abịa n'ifo 'Mbe na Ewu' ọ na-akuziri ụmụaka na ọ dị mkpa mmadụ inwe akponauche. A hụtara nke a mgbe ewu na mbe gara ori nri na be onye ọrụ ugbo. Mbe rikata, ọ gaa na mpio lee ma afọ ya a ga-enwe ike ịgafe ma ewu nọ na-eri sọ nri ganye na onye ọrụ ugbo abata. Mbe gbara ọsọ ma ewu agbapunwughi n'ihi na afọ ya ekweghi esi na mpio agafe. Anyaukwu ewu nwere nke mere ka ọ chọq iritcha ihe niile n'uru bụ ihe tughariri azu bụrụ ya nsogbu. Ebe a, ihe mmụta bụ n'anyaukwu adighị mma.

Usa nnwale nke abụo

3. Akụkọ ifo na-enyere aka ka a ghara ịdị na-agba asiri Maobụ na-ekwu jọ mmadụ na nkịti. A ga-ahụta nke a n'akụkọ ifo Oke enwe kwi-i yango

YUNIT 3: IHE NDỊ NA-ECHERE AKỤKỌ IFO AKA MGBA N’OGE UGBU A

Ndịna

- 3.1 Mkpólite
- 3.2 Mbunuche
- 3.3 Ndịna kpom kwem
 - 3.3.1 Ihe ndi na-echere akukọ ifo aka mgba n’oge ugbu a
 - 3.3.2 Mmetüta Obibia Ndị Ocha
 - 3.3.3 Ihe mkipasasi anya dị n’oge ugbu a
 - 3.3.4 Ọnọdụ enweghi ọhere n’akukụ ndị nne na nna
 - 3.3.5 Ejighị asusụ na omenala Igbo kporo ihe.
 - 3.3.6 Keduzi ka a ga-esi kwoo onye ukwu wara?
- 3.4 Nchikota
- 3.5 Nrütüaka/Ngumi
- 3.6 Ihe kwesiri ịbü usa nnwale e mere

3.1 Mkpólite

Ihe kpatara nke a bụ maka na ọ bụ site na ya ka mmadụ, ọkachasi ụmụaka, na-agbaso wee mịta omume na akparamagwa enweghi ngwakorịta nke omenala ndị mba ọzọ. N’ihi na n’oge ahụ, ha amaghị ka e si ede maqbụ agụ, tinyekwara na e nwebeghi ụlọmbipuṭa. Ọ bụ site n’onụ ka ha si akuziri ụmụ ha ma na-àhafekwara ha omenala ha na usoro ebimndu ha.

3.2 Mbunuche

Na ngwuchcha ihe ọmụmụ a, i ga-enwe ike:

- Nye nkowa ihe i chere gbasara onodu akuko ifo n’oge ugbu a.
- kowaputa ụfodụ ihe ndị na-echere akukọ ifo Igbo aka n’oge ugbu a.
- tuputa atumatu ụzọ a ga-esi belata ha.

3.3 Ndịna kpom kwem

Ihe ọmụmụ a ga-elenye anya na mbunuche kpomkwem e ji were na-eme ihe ọmụmụ a.

3.3.1 Ihe Ndị Na-echere Akukọ Ifo Aka Mgba n’Oge Ugbu A

Dịka akowalara, akukọ ifo bụ otu ụzọ akughị mmiri ndị Igbo ji akuziri ụmụ ha ọtụtụ ihe tupu ndị ọcha abịa. Ma ugbu a, e nwela ọtụtụ ihe na-agbazị mmemme akukọ ifo mgba n’oge nke na ọ dizị ka ihe na-acho ịbuzị ihe e chefurula echefu. Ihe butere nke bụ ọtụtụ ihe ndị a ga-eleba anya n’omụmụ ihe yunit a. Ikwubuzo (2008) kowaputara n’akukọ ifo bụ akukọ

ndị a na-akokari n'oge ezumike; oge ụmuaka lúcahara oru ubochị ha. O gara n'ihu kwuputa na ha bụ akukọ gbasara mbe na aghughọ nakwa mmegbu ya, agu na akpamike ya, aturu na nzuzu ya tinyere ebuleakọ na amamihe ya. N'iga n'ihu o kowara na e nwekwara akukọ gbasara nwata ichefu ṡà ya n'ugbo, na etu nnupuisi siri dubaa ya n'igaghachi azu n'ugbo ahụ mgbe chi jirila ka o weta oja ya; etu o siri wee zute ndị mmuo dì n'udị dì icheiche na ihe ndị sochiri ya. Oge o leghachiri anya azu n'etu ihe dibu n'oge mbụ na etu o dizi tata, Ikwubuzo kwara ariri na ihe emebiela.

O bụ n'ihi ihe mmebi ndị a meziri otutu ụmuaka amaghịzi aka nri na aka ekpe ha. Otutu ụmuaka na-akpażi agwa dika anumanu maobụ ndị isi mebirri n'ihi na usoro odataala e kwesiři iji zulite ha buzị ihe otutu mmadu gbakutara azu n'ihi na ha na-eche na obụ ihe ndị mgbochie; na onwegozi uru obara n'üwa kitaa. Mana nke a abughị eziokwu, n'ihi na akukọ ifo ndị a kabara nnukwu uru rue oge ugbu a.

Otutu ihe ndị ahụ na-echere akukọ ifo aka mgba n'oge ugbu a gunyere: Ọbịbia ndị ocha, onodụ akunauba Naijiria, enweghi mmasi na e jighi asusu Igbo kporo ihe, ihe mkpasasi anya juputara ụwa tata dgz. A ga-elebanye anya n'ihe ndị a n'otu n'otu

Nnwale Onwe 1

1. Kowaputa ndiuche di n'usoro mmemme akukọ ifo n'oge mbụ na etu o di n'oge ugbu a

3.3.2 Mmetuta Obibia Ndị Ocha

Na mmalite obibi ndu ndị Igbo, ha nwere ụzo di icheiche ha si azulite ụmuaka na ibi ezi ndu. Uzụ di otu a gbadoro ụkwụ n'agumagu odataala ha nke akukọ ifo so n'otu n'ime ha. Ha sikwa n'uzo di otu a wee na-anoli oge ma n-akpakwa onwe ha obi oma. Mana ka oge na-agha, ndị ocha batara obodo Naijiria. Mabata ha webatara otutu ihe di icheiche dika ekpemekpe ndị ocha, ka e si agu na ka e si ede na ndị ozø. Otutu ihe ndị ocha webatara na Naijiria bụ ihe bara uru ebe ụfodụ ihe bụ ihe ndị webatara nsogbu ma ghassa usoro ebimdu nke diba n'ala Naijiria; karisja n'ala Igbo. O bụ nke a mere Achebe (1958) ji wee kwaa ariri site n'onu agwa bụ Obierika, onye siri na onye ocha bụ onyeakọ; na o tinyela ọgbaaghara n'ihe jikotara anyi onu; anyi wee bürüzie ndị no icheiche.

Obibia ndị ocha bijara n'ala Igbo mere ka otutu omenala ndị Igbo nke gunyere agumagu onu ha jiri dika ha nozị n'onodụ choro enyemaka. Obibia ha mere ka otutu ụmuafio Igbo gbahapuzie usoro ebimndu ha, nkwenye, ekpemekpe ha dgz wee makuzie nkendịocha ma an-ahütazi nke ha dika ihe di njø ekwsiri ikpochapu. Okwu Obierika dabara adaba nkeoma. N'agbanyeghi na onwere ike, omenala na odataala ndị Igbo abughị ya kacha mma n'üwa dum mana o bụ aha mmadu kporo nkita ya ka o ga-aza. N'agbanyeghi na mgbanwe bụ ihe di mkpa; ma mgbanwe

nke ga-eme ka mmadụ tufue ihe oji ama mma wee na-agaghariji n'isi, dika onyeisi anaghị ahụ ụzo adighị mma.

Obiibia ndị ọcha bụ ihe nnukwu mmekpa ahụ nye agumagụ ọnụ ndị Igbo, okachași akukọ ifo; n'ihi na ọtụtu ihe so ndị ọcha wee bia meziri ọtụtu ndị Igbo na-ahutazi agumagụ ha dika ihe abaghịzi uru. N'ihi nke a, ha anaghị enwezi mmasị ige akukọ ifo maobụ ikoropọ ụmụ ha ma ya fodu igba mbọ ihu n'akukọ ifo ka na-aga n'ihu.

Nnwale onwe 2

2. Kowaputa ihe ị ghotara dika aka mgba akukọ ifo na-enweta n'ihi mmetuta obiibia ndị ọcha.

3.3.3 Ihe Mkpasi Anya Dị n'Oge Ugbu a

Ihe ọzọ na-echere akukọ ifo aka mgba n'oge ugbu a n'ala ndị Igbo bụ ụmụ ihe ọgbara ọhụrụ gunyere nkanụzụ, ekwentị, intanet, katuun, ihe onyonyo na ọtụtu ihe ndị ọzọ. Ọtụtu ụmụ ihe ọgbara ọhụrụ ndị a akporola aha na ndị ọzọ nozị dika nnukwu ihe ọgbatauhie n'ebi ọganihu akukọ ifo di. Ihe kpatara nke a bụ na ndị mmadụ werezirị ihe ndị a nochite anya akukọ ifo n'oge e nwere ike iji wee mee akukọ ifo. Nke a wee na-ebutezi ọnwụ akukọ ifo; n'ihi ọnodụ a gaba n'ihu, oge ga eru mgbe o gaghịzi enwe onye gana ekwute maka akukọ ifo na ọtụtu agumagụ ọnụ/odinala ndị Igbo ndị ọzọ.

N'oge ugbu kwa, otutu ndi Igbo, n'ihi ichọ ihe afọ ga-eri buzi ndị pürü njembiri n'obodo ndị mepere. N'obodo ndị a mepere emepe, enwekwaala ọtụtu ihe ndị e ji anori oge ma na-ezurukwa ike n'oge aruchala ọru ubochị. Ụfodụ mmadụ nwere ebe a na-egwu mmiri nke aka ha n'ulọ ha, ọtụtu ndị ọzọ na-agazi n'ulọ sinima maka ihe nkiri, ọtụtu ndị ọzọ na-agakwa n'ulọ ọnụńu na nkware. Ikwubuzo kwara ariri ma kowaputa na kama ihuзи ezinaulọ ebe a na-akoropọ ụmụaka akukọ ifo, ihe a na-ahuzi bụ ihenlere katuun dika *Cinderella, Lion King, Tom and Jerry* na ndị ọzọ e meputagasirị na VCD na DVD.

Nnyigide (2015: 4) kwukwara na ka ọ di ugbu a, na agumagụ na omenala ndị Igbo nke akukọ ifo so n'ime ya anaghịzi aga n'ihu etu o kwesiri n'ihi ụfodụ ihe gunyere obiibia ndị ọcha na mba Afrika na n'ala Igbo kpomkwem, mmepe, uka, nkanụzụ na usoro agumakwukwọ ha webatara n'ala Igbo. Ihe ndịa niile bucha nnukwu ihe ịma aka n'ihu nyere otuto na ọganihu ọmụmụ asusụ Igbo n'ebi o zuru oke na dika o si metuta akukọ ifo kpomkwem.

Nnwale Onwe 3

3. Kedụ ka katuun na ihe onyonyo ndị ọzọ si wee buru ihe ndoghachịazu nye nkwođosi ike na ngawanye n'ihu nke akukọ ifo Igbo?

3.3.4 Onodù Enweghi Ohere n'Akukù Ndị Nne na Nna

Otutu ndị nne na nna anaghị enwezi ohere maka onwe ha ma ya fodusia maka umụaka ha. Ihe butere nke a bụ onodù ojoo nke akunauba Naijiria nō n'ime ya n'oge ndị a; onodù afọ ekweghi ụkwụ zuru ike. N'ihi na n'oge mbu nne nwere ike nōrō n'ulọ maka ilekota umụaka anya, ebe nna ga-apu na-achota ihe ezinaulọ ya ga na-eri. O burukwanu oge ndị nne na umụaka na-esonye n'orụ ugbo, oge aruchara orụ ubochi, onye obula ga-enwezi ohere maka inorị oge. O bụ n'oge dì otu a ka a ga-enwe ike mee akukọ ifo. Ma n'oge ugbu a ihe agbanwela; ihe adighizikwa ka ọdị n'oge mbu. Onodù ojoo Naijiria hutziri onwe ya; ọkachasi n'ebi akunauba ya dì n'oge ugbu a meziri na ndị nne na-esonyezi ndị nna n'ipu ichu nta ihe ezinaulọ ha ga-eji dì ndu. Otutu oge ndị nne na nna puo n'onu ụtutu, nlota ha aburuzie n'ime abalị, oge umụaka nozị n'ura. O buzinu umụaka nō n'ura ka a ga-eforo ifo; ka ọ bụ ndị nne na nna ikegwusiri site n'orụ ha rujiri chi ga-ekwu okwu ifo ifo. Onodù dì otu a wee bürü ihe oke mmekpahụ nye mmemme akukọ ifo na mpaghara Igbo. N'ezinaulọ ụfodù, ọ buzi ndị ana-akwụ ụgwọ ka nlekota umụaka na-anozị n'aka. Oge ụfodukwanu, ndị nlekota anaghị abu ndị Igbo, ha amaghị asus Igbo ma ya fodusie isu ya asu. Keduzi ka ha ga-esi enweike iforo umụaka ifo n'asus ha anaghị asu maobu aghota.

N'aka nke ozọ kwa, dika Anyachebelu (2017) si wee kowaa, na n'oge ugbu, otutu ndị Igbo, n'ihi ajo onodù akunauba obodo Naijiria nō n'ime ya, na n'ihi icho ihe afọ ga-eri buzi ndị pürü njembiri n'obodo ndị mepere. N'udị obodo ndi a mepere emepe otutu ndị mmadu a naghizi enwe ohere agbakoba maka egwu onwa, ebe ana anọ akọ akukọ ifo oge a luchara orụ ubochi. N'ihi na ọ bughi ụdị obibi ebe ana-emekorita ihe onu ka a nahuta n'obodo ndị a mepere emepe; tinyekwara na ndị si n'agburu ndị ozọ dì iche iche, na asus ndị ozọ na-ebikwazi n'otu mpaghra obodo ndị a mepere emepe.

Ndi nne na nna ndi kwesiri ikororo umụaka ndị a akukọ ifo buzi ndị chu nta ego agagharị na mpaghara ụwa dì icheiche. Otutu ndị nne na nna ndị Igbo anaghị alota ebe ha gara orụ ubochi tupu chi ejimie; oge ahụ umu ha alakpuolarị ụra abalị; ike agwuchakwuola ndị nne na nna ahụ n'akukọ nke ha.

Ozuzu umụaka n'otutu ezinaulọ ndị dì otu a na-adizi n'aka ndị na-eku nwa na ndị na-elekota ezinaulọ anya ndị a na-akwụ ụgwọ. Otutu oge, ndị dì otu a, anaghịri abu ndị Igbo. Keduzi ka ha ga-esi akororo umụaka dì otu ahụakukọ ifo ndị Igbo n'asus ha amaghị ka esi asu maobu aghota?

Nnwale Onwe 4

4. N'uche nke gi, kedụ ihe ichere e nwere ike ime ka ndi nne na nna wee na-enwe ohere maka umu ha n'agbanyeghi onodù akunauba Naijiria nō n'ime ya n'oge ugbu a?

3.3.5 Ejighị Asusụ na Omenala Igbo Kporo Ihe

Ihe ọzọ na-echere akukọ ifo aka mgba n'oge ugbu a bụ ejighị asusụ na omenala Igbo wee kporo ihe. Asusụ so n'otu ihe e ji amata mba maobụ agburu ọbula. Na-agbanyeghi nke a, ndị Igbo ejighị asusụ na omenala ha wee kporo ihe dika ọtụtu agburu ndị ọzọ siri were nke ha akporo ihe. Ha na-aka enwe mmasị n'ebe ihe ndị si mba ọzọ wee bịa dị karịa ihe nke ha. Ha na-ahụkwa ihe ndị si esi bịa n'anya karịa ihe ndị nke ha nwere. Ha ejighị asusụ na omenala ha kporo ihe. Ụdị agwa dị otu a agaghị enyere ntolite n'oganiihu akukọ ifo aka n'ala Igbo n'ihi na ọ bụ asusụ ka eji efo ifo. Ndi Igbo na-atu ilu si na onye kpoo abo ya mkpomkpoo; ụmuaka ewere ya kporo aja. Ọ bụrụ na ha ejighị asusụ ha na omenala ha akporo ihe; ọ bụzị onye ka ha na-atụ anya ka o mere ha nke ahụ?

Otụtu ndị nne na nna na-ahụta asusụ na omenala Igbo dika ihe ekwesighị itinye mmasị n'ime ya ma ya fodu ikuziri ụmuaka ha. Ha n'ahụta ya dika ihe dị ala, ihe enweghi uru obara na ihe bụ ihe nleda anya. Ndi nne na nna dị otu a na-aka enwe mmasị n'asusụ ndị mba ọzọ dika asusụ Bekee, French, Chajniiz na ndị ọzọ karịa n'asusụ Igbo. Ha nwere ike ịkwụ nnu puku naira maka iji hụ na ụmụ ha mọtarị asusụ ndị a akporo aha karịa ịmọta asusụ ha. Ha na-ahụta asusụ ndị a na ndị ọzọ dika asusụ dị elu karịa Igbo nke na onye mọtarị ha bu onye gurụ akwụkwọ maobụ onye hụrụ ụzọ. Mana nke a abughị eziokwu n'ihi na a na-esite n'ulọ adị mma tupu apụwa ezi. Onye ọbula na-amaghị asusụ na omenala ya dika onye enweghi ntọala ọbula. Ikuku nwere ike ibuga ya ebe ọbula ọ masiri ya. A ga-ahụta agwa a a na-akpaso asusụ na omenala Igbo nkeoma na mahadum ebe a na-amụ asusụ dị icheiche; ụmụ afọ Igbo na-aka enwe mmasị ịmụ asusụ ndị ọzọ karịa Igbo. Nke a bughikwa nsogbu dịri naanị asusụ Igbo maobụ ndị Igbo, ọ metütara ọtụtu asusụ na agburu ndị dị na Naijiria.

Ọ bụrụ n'agwa dị otu gaba n'ihu, ọ ga abụ nnukwu ihe nsogbu nye ngawanye n'ihu akukọ ifo na ihe ndị ọzọ metütara Igbo.

Nnwale Onwe 5

5. N'uche nke gi, kedụ ihe ichere e nwere ike ime ka ndị nne na nna wee na-enwe ohere maka ụmụ ha n'agbanyeghi ọnodụ akụnauba Naijiria nō n'ime ya n'oge ugbu a?

3.3.6 Keduzi Ka A Ga-esi Kwọọ Onye Ukwu Wara?

N'agbanyeghi ọtụtu nsogbu na-echere akukọ ifo Igbo aka n'ihu n'oge ugbu a, akomakọ ifo ka na-agakwa n'ihu n'ebe ụfodụ na n'uzo digasi icheiche. Akukọ ifo ka dị ndụ ma n'agakwa n'ihu n'ọtụtu akukụ ala Igbo. Anyachebelu (2017) kowara n'ọtụtu ụloqrụ mgbasaozi dika nke Redio na Tiivii na-ewepụtakwa ohere akorọ ụmuaka akukọ ifo, dika nke 'Tales by the Moonlight' nke Nigerian Television Authority (NTA) na-egosipụta. Ọ kowapụtakwara n'ọtụtu ndị ode na-ewebatakwa akukọ ifo na-edemeđe ha, iji wee kwalite ọnodụ akukụ ifo. Ndị na-emepụta ihe nkiri dika ejije,

na-ejizi akukọ ifo emere akurụ ngwa ha ji emepụta ihe nkiri ha. Anyachebelu (2017) kowara na o bu site n'akuko ifo ‘Nwagboghọ na-aho di’ ka esi wee mepụta ejije ndị Igbo ahụ a kpọro ‘Odum’ na ‘Akwaake’ na ‘Odum’ na ‘Ogbuagu’. N’aka nke ozokwa, ejije a kpọro ‘Egwu Ọnwa’ bükwa ihe ndị a na-eme n’oge egwu Ọnwa nke gunyere akukọ ifo bụ ihe menjuputra ya; n’agbanyeghi na ụfodụ ihe e gosiri n’ejije a egosichaghị ha n’ozuzu oke.

E nwekwalarị otutu akwukwọ ebe a chikötara akukọ ifo ndị Igbo ụfodụ n’ụdi ederede. Ha gunyere: *Nza na Obu* nke F.C. Ogbalụ (1973), *Oka Mgba* nke J.C. Iroaganachi (1973), *Mbediogu* nke F.C. Ogbalụ (1973), *Omalinze* nke E.N. Emenanjọ (deziri) (1977), *Akukọ Ifo Ufodụ Kwesiri Ka Umụ Mmadụ Mara* nke Anya Iwe (1977), *Nwaada Lọlo* nke C.B. Nnabuihe (2005), na *Eke na Egwurugwu* nke I.U. Nwadike (2005) na otutu akwukwọ nnchikota akukọ ifo ndị ozọ a kpoghị aha n’ebē a. Ọmụmaatụ ndị a gosipütara na olileanya ka dī n’ebē akukọ ifo Igbo dī; n’agbanyeghi na akukọ ifo enwetachabeghi ọnodụ na nturuùgò tosíri ya n’agumagụ Igbo, dika ide ji agumagụ Igbo.

Nke mbụ, bụna onye ọbụla kpọro onwe ya ezigbo nwaafọ Igbo kwesiri igbalisike nye nkwado nke ya n’ebē ọmụmu na nkuzi asusu na omenala Igbo dī.

Anyachebelu (2017) kowapütara wee kwue, na ọ bụ oke na oru diri ndi Igbo ndi Igbo igbalisi ike lebanye anya nke ọma n’agumagụ ọdinala, karışia, n’akukọ ifo nke bụ ngalaba agumagụ Igbo nwerela oke nledaanya. Anyachebelu kowakwara mkpa ọdịka ndị ọchichị, ndi na-emepụta ejije, ndị nkuzi, ndị oru ụka, ndị ụlo oru redio na nke onyonyo, ọhanaeze ndị Igbo na mmadụ niile jikota aka ọnu gbalisie ike iji hụ n’akukọ ifo bụ ihe ga na-agawanye n’ihu, n’ihī na-anyukọ mamiri ọnu, ọ gbọ ụfufụ.

Ndị nne na nna na ndịniile ọrụilekota ụmụaka dī n’aka ga na-ewepütakwa ohereiji kọro ụmụ ha akukọ ifo. Oga-abukwa ihe magburu onwe ya ma ọ burụ na ndị na-emepụta usoro esi akuzi ihe n’ulọakwukwọ, ga-etinye akukọ ifo n’usoro nkuziihe n’ulọakwukwọ. Ọ ga-adikwa mma ma oburụ na ndị mgbasaozi (ulorụ redio, onyonyo maqbụ sinima), ga-agbakwa mbọ na-ewepụta oge iji kọro ụmụaka akukọ ifo na redio maqbụ na-egosipütä mmemmeakukọ ifo na televishonmaqbụ na sinima; dika ụfodụ ulorụ maliterela ime.

Ikwubuzo (2008) kwukwara n’itinyekwa akukọ ifo ndị a na VCD/DVD ga-enyekwa aka n’ebē ọ dī ukwuu. Nke a ga-akpalite mmasi ụmụaka idị na-elere ha karịa ndị mmuo na ụmụagbara, katuun ndị ọcha na-egosi ha; nke ha na-esite n’ime ha amuta otutu ihe ojoo dī icheiche.

Ọ díkwa mkpa ịna-ewebata akukọ ifo ndịa n’akwukwọ agumagụ dígasị icheiche dika Obodo mere n’akwukwọ ọgugụ Igbo ya kpọro *Uwadiiegwu* nakwa *Things Fall Apart* nke Achebe (1958) dere.

Ndị nchocha ga-agbalisikwa ike ijụ na a malitere ijughari akụkọ ifo ndị Igbo n'asusu ndị ọzo, ọkachasi n'asusu Bekee.

Atumatu ndia niile bükwa ihe a ga-amalite ugbu a chi ka dí wee gbasobe, tupu chi ejie.

3.4 Nchikota

Na nchikota, akụkọ ifo Igbo anaghị agachazi n'ihu dika ọ na-eme n'oge gara aga. Ihe butere nke a bụ ụfodụ ihe ndị e lebara anya n'ihe ọmụmụ a.

3.5 Nrụtụaka/Ngumi

Achebe, C. (1958). *Things Fall Apart*. London: Heinemann.

Anyachebelu, A. L. (2016). Retrieving the Pearls of the Past: An Adaptation of Igbo Folk-Narrative Strategies into Video Film. *Journal of Linguistics, Language and Igbo Studies*. Vol. 1, (1). 170-190.

Anyachebelu, A. L. (2017). Ọnọdụ Akụkọ Ifo N'Oge Ugbu a. *Igede Igbo: A Journal of Igbo Studies*. Vol. 3 (1), 100-112.

Emenanjo, E. N. (ed.) (1977). *Omalinze: A Book of Igbo Folktales*. Ibadan: Oxford University Press.

Ikwubuzo, Iwu (2008). Igbo Oral Literature and the Igbo Youths Today: What Literary Legacy for Posterity, in I. Ikwubuzo, C. Ohiri-Aniche & C. Nnabuihe (Eds.) *Udezuluigbo: A Festschrift in Honour of Sam Uzochukwu*. Lagos: Green Olive Publishers, 39-56.

Iroaganachi, J. O. (1973). *Qka Mgba*. London: Longman.

Iwe, A. (1963). *Akụkọ Ifo Ụfodụ Kwesiri Ka Umụ Mmadụ Mara*. Lagos: Katz & FodorAcademy.

Nnabuihe, C.B. (2005). *Nwaada Looolo: Akwukwo Akụkọ Ifondị Igbo*. Lagos: Qfo na Ogu Projects Africa.

Nnyigide, M. N. and Okoye A. N. (2016). "Igbo Folktales and Igbo Youths Development: The Need for Revitalization of Igbo Folktales". In *Mgbakoigba, Journal of African Studies*. Vol. 6 (1).

Nwadike, I.U. (2001). *Éké na Égwùrùgwù: A Book of Aetiological or 'Why' Tales*. Ibadan: Heinemann.

Obodo, N. B. (1980). *Uwadiiegwu* Enugwu: Longman Nigeria Ltd.

Ogbalu, F. C. (1973). *Nza na Obu*. Onitsha: University Publishing Co.

Ogbalu, F. C. (1966). *Mbediogbu*. Onitsha: University Publishing Company.

Onuko, T. and Ezeuko, R. (2012). "Making Children and Youth Literature Available in the

Nigerian Society through Translation” in Anedo, A. O. and Udemmadu, T. N. (Eds). *The Ideal Man: A Festschrift in Honour of Professor Obed Muojekwu Anizoba*. Awka: Apple Books.

Uba-Mgbemena, A. (1985). ‘The Roles of *Ifo* in the Training of the Igbo Child’. *Journal of the Folklore Society*.

3.6 Ihe kwesiri ịbụ ụsa nnwale e mere

Ụsa nnwale nke mbụ

1. Ndị iche dị n'etiti mmemme ọkụkọ ifo n'oge gboo na oge ugbua bụ na ọ buru na oge abalị, ụmuaka na-agbakọ, a koro ha akụkọ omenala ha maobụ nke ụmuānụmanụ nnakwa ndị mmụq, ma site na ya, ha amụta ihe. E nweghi ebe a na-edē ya ede n'akwukwọ. Ma n'oge ugbua, ụwa gbanweela, ntori mmadu juru ebe niile. Ndị mmadu na-ezo ụmuaka ha ezo maka ịchọ ha achọ. Anya ụfụ juru ebe niile. Ndị Igbo ejighi asusụ ha kpọro ihe. Ọtutu oge, a na-ebiputa kwa ya ka onye ọ masiri zuru n'ahịa ma guo.

Ụsa nnwale nke abụo

2. Aka mmgbia akụkọ ifo bụ nsogbu maobụ ihe ndị mere ka ikọ akụkọ akụkọ ifo ghara ịdị ire ka ọ dị n"ge gboo n"ge ugbua. ihe ndị a gunyere ọbibia ndị ọcha. eri oge ha jiri bia, amalite ibiputa ya n'kwukwọ. Nleghara aany and Igbo n'ihe gbasara asusụ Igbo lara azu n"hi enweghi mmasi.

Ụsa nnwale nke ato

Katuun na ihe onyonyo ndị bụ nnukwu ihe ndoghachị aka azu n'ebe akụkọ ifo nọ maka na ọbibia ndị ọcha biaha mee, e nwee otuu ihe mmụta e tinyere na ya bụ ihe nke mere na ndị nne na nna na-agbanyere ụmu ha ka ha kirie ma mta kwa ezi ihwe ọmụmd dị na ya karịa ikpoputa ma ọ bụ hapụ ụmu ha ka ha pụo n'abalị maka ọmụmụ na isonye n'akụkọ ifo.

Ụsa nnwale nke anọ

5. Ihe m chere e nwere ike ime bụ na ọ d] mmkpa ikowaputara ndị nne na nna mkpa ọ dị ha maobụ ụmu ha ịmata uru asusụ ha bụ asusụ Igbo bara nakwa elele ha ga-erite n'ịma ihe gbasara asusụ ha. N'ebe a, igba mbọ meek a ha hụ asusụ Igbo n'anya ga-enyere ha aka n'igba mbọ maka nkwalite ya bụ asusụ, nke otuu ụzọ bụ ịhapụ ụmuaka ha ka ha sonye n'ihe nke a ga-eme.

Ụsa nnwale nke ise

5. Ihe m chere bụ igba mbọ meek a ndị nne na nna hụ asusụ ha n'anya ma nabata kwa ya dika ha si nabata ndị ọzọ. Oge nke mere, i ga-ahụta na ha ga-akwado asusụ Igbo n'uzo dị iche ihe n'agbanyeghi etu ọnọdu akụnauba ala Naijiria si dị.

MODUL 3 EMUME/AKQMOKO IFO KPQMKWEM

Yunit 1 Usoro Mmalite na Mmechi Ifo

Yunit 2 Okqakukqo Ifo

Yunit 3 Ndiogentij n'Ifo

Yunit 4 Nziputa Ekereuche onwe na Ifo dika ncheputa okqakukqo

YUNIT 1: USORO MMALITE NA MMECHI IFO

Ndina

1.1 Mkpoltite

1.2 Mbunuche

1.3 Ndina Kpom kwem

1.3.1 Usoro Mmalite na Mmechi Ifo

1.4 Nchikota

1.5 Nrutuaka/Ngumi

1.6 Ihe kwesiri ibu usa nnwale e mere

1.1 Mkpoltite

Akukqo ifo dika otu n'ime agumagu odinala nwere usoro mmalite na usoro mbido. N'oge mgbede, oge umuaka ruchara oru ubochi ha, ha na-agbakota maka inori oge n'ihe ndi Igbo kporo egwu onwa. Otu n'ime ihe umuaka na-eme n'oge ahu bu ikpo akukqo ifo. Akukqo ifo ndi Igbo nwere usoro esi amalite ma na-emechikwa ya.

Tupu okqakukqo amalite ikpo akukqo kpomkwem, o na-enwe ihe ebe ndi ogee na-enwekwa ihe ha na-azaso ya. O nwekwara ike malite site n'itul ilu ufodu, ebe ndi ogee ga-azasokwa site n'ikwuru ilu ahu n'isinjedebe. Ihe mere e ji ewabata okwu mmalite ndi a bu iji wee kpokota akonauche umuaka onu, ka mmuo ha wee di n'ebe akukqo a ga-akoro ha di. N'hi na o buru n'uche ha adighi n'ime akukqo ahu; ha agaghị enwe ike imuta ihe aturu anya na ha ga-amuta n'ime ya.

1.2 Mbunuche

Na ngwucha yunit ihe ɔmumụ a, i ga-enwe ike:

- Kowaputa ihe kpatara e ji ewebata okwu mmalite na okwu mmechi n'akukqo ifo
- Nye ɔmumaaatu okwu mbido maobu ilu ndi e ji amalite akukqo ifo.
- Nye ɔmumaaatu ufodu okwundi ejii emechiakukqo ifo.

1.3 Ndina kpom kwem

Ihe ɔmumụ a ga-elenye anya na mbunuche kpomkwem e ji were na-eme ihe ɔmumụ a.

1.3.1 Usoro Mmalite na Mmechi Ifo

Okwu Maqbụ Ilu Mbido

Akukọ ifo nwere okwu maqbụ ilu e ji ebido ya. Ọ naghị abụ ụmuaka zukọta maka ikọ akukọ ifo, ọkọ amalite ozigbo koba akukọ ahụ. A na-enwe okwu ụfodụ maqbụ ilu ndị e ji amalite ifo dika e si wee gosiputa n'okpuru:

Okop	Ndi Ogee
Chààkpíi/ Chààpíjí/ Chààkpú	Yòò
Tààkwíi/ Tààkwíjí	Hàà
Òòtìi;	Wòò
Úfè tu	Óyòò
Eduu/ Èlue	Iyàà
Iduu Hii	Hii
Mbe Dii	Dii
Chakpíi	Wọọ
Otii	Óyọọ
O ruru otu mgbe	Otu mgbe/oge e ruo

Omumuaatụ: Akukọ “Ugoloqma na Nwa ya” ndị di na *Nwaada Lọọlo*, gosiputara usoro mbido ifo Igbo.

Ugoloqma na Nwa ya

Egbeliyoo – Iyoo

O ruru otu mgbe, n’obodo Iduunaqbaba. O nwere otu nwaanyị aha ya bụ Ugoloqma. Nwaanyị ahụ mara mma nke ukwu. N’obodo Iduu niile, ọ dighị onye mara mma ka nwaanyị ahụ. Nwaanyị ahụ mütara otu nwa a na-akpo Anyanwu. Ugoloqma nwere otu eyo ọgwụ na-agwa ya ihe dum. Kwa ụbochi, o teta ụra n’ụtụtụ, ọ juo enyo ya ahụ ka ọ gwa ya nwaanyị kachasi mma n’obodo Iduu niile. Enyoya ahụ ga-agwa ya na ọ bụ ya kachasi mma. O nwee anụri. E mecha, nwa ya ahụ bụ Anyanwụ wee tolite nwaagbogho, maa mma karịa nne mürü ya bụ Ugoloqma. Mma ahụ nwa ya mara na-ewute nne ya n’obi nke ukwu n’ihi na ọ choghị ka o nwee onye ka yam ma n’obodo Iduu. O ruo otu ụbochi o tetara ụra, were enyo ọgwu ya juo ya onye kacahsi mma n’obodo Iduu. Enyo ya ahụ agwazie ya na ọ bụ nwa ya bụ Anyanwụ bụ onye kachasi mma ugbua. Nke ahụ wutere ya nke ukwu. O wee kpọọ nwaodibo ya, nye ya iwu ka o jide nwa ya ahụ bụ Anyanwụ gbuo ya ka ọ nwụọ. Nwa odibo ya ahụ were mma jee ka o gbuo Anyanwụ mana obi ekweghi ya. O wee ga Anyanwụka ọ gbafuo banye n’oke ọhịa maqbụ n’ala mmuọ n’ihi na nne ya bụ Ugoloqma chọro igbu ya.

Nwata ahụ gbakwara ọso si n’ala Iduugbafera n’ala mmuọ. Mgbe o ruru ala mmuọ, ọ banyere n’otu ụlo ga zoo n’ihi na o nweghi onye nọ n’ulọ ahụ. Mgbe ọ banyere n’ulọ ahụ, ụra buuru ya n’ihi na ike gwurụ ya nke ukwu. Mgbe ndị mmuọ nwe ụlo ahụ batara wee hụ Anyanwụ, iwe were

ha nke ukwu. Ha wee chọọ igbu ya. mgbe ha were osisi ka ha kgbuo ya, ha wee hụ oke mma nke ọ mara. Nke ahụ mere ka ha chegharịa hapụ ya. Mgbe Ugoloqma lere anya Anyanwụ ma ọ hughị, o chere na ọ nwụọla n'ezie. O ruo otu ụbochị, ya ajụọ enyo ọgwụ ya ahụ onye kachasi mma n'Iduu niile. Enyo ya ahụ gwakwara ya na ọ bụ Anyanwụ kachasi mma, na ọ nọ ndụ n'ala mmụọ. Nke a wutere nwaanyị ahụ nke ukwuu na o nwere onye ka yam ma n'obodo Iduu n'ihi na o chere na nwa ya ahụ bụ Anyanwụ anwụọla. Ka e mechara, o wee gawa n'ala mmụọ ka o je gbuo nwa ya ahụ. Mgbe o rutere n'ala mmụọ, o kwudoro nwa ya ahụ naani n'ulọ wee chọọ ka ọ kugbuoya. Ma mgbe ọ na-achọ ka ọ kugbuoya, ụmụmmụọahụ Anyanwụ nọ na be ha batakware wee hụ nwaanyị ahụ.

Mgbe Ugoloqma hụru ndị mmụọ ahụ, o wee gbaṇụ ọsọ ka ọ gbalaga mana ndị mmụọ ahụ nwudere ya wee kugbo ya, ọ nwụọ. Nwa ya ahụ bụ Anyanwụ were laghachi azụ n'ala mmadụ were bürü onye kachasi mma n'ụwa niile.

Ihe mmụta nke a na-akuziri anyị bụ na ntajianya adighị mma n'uwa.

Ọ bürü n'ilee anya, i ga-ahụ na okwu e ji malite ifo a bụ “Ugoloqma na Nwa ya” bụ-

Egbeliyoo, ebe a turu anya na ndị ogee ga-azaso- *Iyoo*

Usoro a e si ebido ifo n'ala Igbo nwere ike igbanwe site n'otu mpaghara ala Igbo, ruo mpaghara ọzọ. Omumaatu:

	Mpaghara	Okọọ	Ndị Ogee
1.	Owere (Imo)	Ifo diii	Dii
2.	Owere (Imo)	O ruru otu ụbochị	Otu ụbochị eruo
	Olu (Imo) na Awgu	Mbè dei/dii/deyii	Dei/Dii/Deyii
4.	Nsugbe/Umueze (Anambra)	İtam gbagidi gbagidi obodo mbe	Gbakwasị otu obodo mbe
5.	Afikpo	Otii	Qyoo

E nwekwara ike iji ụfodụ ilu ndị a were bido akụkọ ifo Igbo:

Nkita nyara akpa	Nsi agwụ n'ohia
Ohia ogwu mara okukọ	A naghi epio ya epio
Dinta buru egbe	Anu agwụ n'ohia
Agū baa n'ohia	Mgbadà àchiri umē n'aka

Mmiri rīri ūgbalà	A nāghị egwū yā ègwù
Òke bāa nà m̄kpọ	Azù àgwụ nà m̄kpọ
Mmiri ju olùlù	Ọ nāghị èkwe akirị kwaa
Nkwụ ọkà dàchie ụzo	Nwaànyị ènyuo (ària) yā elū
Isi akwū dàa n'àlà	Nwaànyị ària yā elū
Mmiri rīri nwa awò	A nāghị egwū yā ègwù

Emenanjo (1977: ụiii), kowara na e nwekwara ike iji okwu ndị a na-esotanụ n'ebe ụfodụ ma a na-amalite akụkọ ifo:

N: Onye sị nà Èke Útutụ azughị azu

A: Ọ chirị ndị be ya nwunye

N: A sị nà a bijalù

A: Ọbijalù abịana be anyị
Kutu Ezē Objalụ

Okọọ ga-agazi n'ihu n'ịmalite akụkọ ya site n'okwu ndị a ndị ogentị ga na-azasokwa ya.

Okọọ	Ogee
Ndị be anyị, o nwere akụkọ m ga-akorọ unu	Koqoro anyị ma ya díkwa ụto/Koqoro anyị, anyị ga-ege ntị nṣuru ihe i gakekwu.
O nwere akụkọ m ga-akorọ ụnu	Koqoro anyị ka obi dí anyị ụto
O nwere akụkọ m ga-akorọ ụnu	Akụkọ màkà gini?
O rùrù otu m̄gbè	Otu m̄gbè eruola

Okwu Mmechi

Ifo nwekwara okwu ndị e ji emechi ya. Oge ụfodụ ọ bụ okwu e ji ebido ya ka e ji emechikwa ya. Ọmụmaatụ: na ngwuchcha akụkọ, okọakukọ nwere ike sị

'Iduu Hii' maqbụ 'Chakpii' ndị na-ege ntị azaa 'Hii' maqbụ 'Wọọ'. Ọ nwekwara ike si 'n'ebe a ka akụkọ m kwusiri, ndị ogenti azaa ya, 'nnoq'. Oge ụfodụ, o nwekwara ike bürü okwu ndị e ji malite ifo, ka a ga-e ji were na emechikwa ya.

Ọmụmaatụ okwu e ji emechi ifo Igbo dí n'akụkọ 'Nnabe na Mbuzu'.

Nnabe Na Mbuzu

O ruru otu mgbe, Mbe natara ozi na ọgọ ya nwoke anwụọla. Onye ọgọ ya nwoke nwụru kwesirị iku ndị egwu ka ha guoro ya egwu. Oge ime ọkwukwu ọgọ Mbe ruru, Mbe achoghị ikuru ndị egwu gaa ebe ndị ọgọ ya. Kama ikuru ndị egwu ọ ga-akwu ụgwọ, Mbe gakwuuru enyi ya Mbuzu riọ ya ka o soro ya gaa n'ebe ndị ọgọ ya. Ọ gwara Mbuzu sị, ọ bụ gi ga-agurụ m egwu n'ebe ndị ọgọ m. Mbuzu ajuọ ya, sị "Gini mere i choghi igu egwu ahụ n'onwe gi? Mbe asị ya na ọ bụ n'ihi na ya enweghi olu igu egwu. Mbuzu asị ya, "kuonu ndị egwu. Ọ bụ etui be gi na-eme".

Mbe asị ya na ọ dighị onye ọzọ ya chọrọ iku karịa naanị enyi ya Mbụzụ. Mbe asị na ya nwere olileanya na Mbụzụ agaghị ekwe ka ihere mee ya. Oge Mbe kwuchara etu a obi tọrọ Mbụzụ ụtọ n'ihi oke ugwu enyi ya Mbe nyere ya. Ọ jụrụ Mbe ihe ọ ga-eme na etu o si agụ egwu ahụ. Mbe kowaara ya ihe niile. Mbe sịkwara ya, “I gaghị apụta n'oha mmadụ agụ egwu ahụ. Kama i ga-anọ n'ime akpa m nya n'ubuaka. Mgbe ọbụla m nyobara anya n'ime akpa, gi amalite gụwa egwu”.

Mbụzụ jụrụ Mbe ihe ọ ga-enye ya ma ya mee ihe o kwuru? Mbe asị ya na ha abụọ ga-ekeri ihe niile e nyere ya n'ebe ahụ. Mbụzụ ekwere isoro ya jee.

Mgbe a sịri ndị egwu gụwa egwu, ndị ọbụla e kuru egwu na-agụ etu ha nwere ike. Ndị egwu ọbụla gụchara, a kụqorọ ha aka. Ya eruo Mbe n'aka igụ egwu nke ya. Ndị guzoro na-agba elile ebido chíwa ya ọchị. Ya agba ha nkịtị, nyoba anya n'akpa ya, mewe ọnụ ya díka ọ na-agụ egwu. Otu ntabianya ahụ, olu egwu dị ụtọ adawa. Egwu a e chere na Mbe na-agụ kachasi egwu niile a nṣụrla n'ebe ọbụla ụtọ.

Mgbe Mbe kwusiri egwu ya, ndị niile nō n'ebe ahụ akụorọ ya aka. Ndị ọgụ ya eburu nri na mmanya butere ya, nyekwa ya ihe ọbụla ọ chọrọ. O wekwaara nri na mmanya ndị a nyetu Mbụzụ nō n'akpa ya. Oge Mbe natacharala ekele e kelere ya na ihe oriri niile, nganga eju ya obi. Ya echefuo Mbụzụ mere ka o nweta ọnqdụ dị etu a, ihe a o mesoro Mbụzụ bụ anyaukwu. Ọ dighịkwa nri na mmanya ọzọ o nyeturụ Mbụzụ ọzọ. Ọ bụzi naanị ya riri ihe niile.

Oge e bidoro igụ egwu, Mbụzụ emechie ọnụ ya. Ọ gughiikwa gwu ọzọ. Ihere mere Mbe, nke mere na o were anya ihere gbapụ, gbalaa. Ọ buzi Mbụzụ ka nsopuru na onyinye niiel díjirị n'ubochị ahụ, n'ihi na o siri n'akpa Mbe püta, e wee mata na ọ bụ ya bụ onye na-agụ egwu ahụ e cheere na Mbe gürü.

Ufe chakpii!

Woo!

Okwu mmechi ifo bụ *Ufe chakpii!* Woo! Ọ bürü na ọkọọ kochaa akukọ ya, ọ ga-asị *Ufe chakpii!* ndị ogentị ga aza ya *Woo!*

Nnwale Onwe 1

- 1a. Kedụ aha obodo gi?
- 1b. Kedụ aha okpuru ọchichị ọ dị n'ime ya?
- 1ch. Kedụ steeti ọ dị n'imeya?
- 2a. Kedụ ka ndị obodo gi si amalite ifo ifo?
- 2b. Kedụ ka ha si emechi ifo?

1.4 Nchikota

Usoro mmalite na mmechi akukọ ifo Igbo bụ otu n'ime njirimara akukọ ifo Igbo, n'ihi na-ewepụ ha akukọ ifo agaghị abuchị ihe o kwesiri ịbu. N'ihi ya onye ọbula na-efo ifo Igbo ga-agbaso usoro mmalite na mmechi iji wee mee ka akukọ ifo ahụ bürü ihe okwesiri ịbu ma nyekwa ihe a choro.

1.5 Nrụtukaka/Ngumi

- Achebe, C. (1958). *Things Fall Apart*. London: Heinemann.
 Emenanjo, E. N. (ed.) (1977). *Omalinze: A Book of Igbo Folktales*. Ibadan: Oxford University Press.
 Ikwubuzo, Iwu (2008). Igbo Oral Literature and the Igbo Youths Today: What Literary Legacy for Posterity, in I. Ikwubuzo, C. Ohiri-Aniche & C. Nnabuihe (Eds.) *Udezuluigbo: A Festschrift in Honour of Sam Uzochukwu*. Lagos: Green Olive Publishers, 39-56.
 Iroaganachi, J. O. (1973). *Oka Mgbia*. London: Longman.
 Iwe, A. (1963). *Akukọ Ifo Ụfodụ Kwesiri Ka Umụ Mmadụ Mara*. Lagos: Katz & Fodor Academy.
 Nnabuihe, C.B. (2005). *Nwaada Lọolọ: Akwụkwọ Akukọ Ifondị Igbo*. Lagos: Ofo na Ogu Projects Africa.
 Nwadike, I.U. (2001). *Éké na Égwùrùgwù: A Book of Aetiological or 'Why' Tales*. Ibadan: Heinemann.
 Ogbalu, F. C. (1973). *Nza na Obu*. Onitsha: University Publishing Co.
 Ogbalu, F. C. (1966). *Mbediogbu*. Onitsha: University Publishing Company.
 Uba-Mgbemena, A. (1985). 'The Roles of *Ifo* in the Training of the Igbo Child'. *Journal of the Folklore Society*.

1.6 Ihe kwesiri ịbu ụsa nnwale e mere

Ụsa nnwale nke mbụ

1. Aha obodo m bụ Umunnachi
- 1b. Umunnachi dị n'ime okpuru ochichị Dunukofia
- 1ch Umunnachi dị n'ime Steeti Anambara

2a Ha na-amaliote ifo site n'ikwu ụfodụ okwu dika, *chakpii!* ndị ogentị ga aza ya WỌ! Oko ọ ekwukwa, nkita nyara akpa, ndị oge ntị azaa nsị agwụ n'ohịa

Oko ọ erkwuo ọzọ, o nwere akukọ m ga-akorọ unu, ndị oge ntị azaa koorọ anyị ka obi dị anyị mma. Oko e wee malite kowa ya bụ akukọ...

2b Mmechi bụ n'ebe a ka akukọ a jebere, ọkọ ekwu o ọzọ, *chakpii!*

YUNIT 2: ỌKOAKUKỌ IFO

Ndịna

- 2.1 Mkpólite
- 2.2 Mbunuche
- 2.3 Ndịna Kpom kwem
- 2.3.1 Okọakukọ ifo
- 2.4 Nchikota
- 2.5 Nrụtụaka/Ngumi
- 2.6 Ihe kwesiri ịbụ ụsa nnwale e mere

2.1 Mkpólite

N'emereme akukọ ifo, a na-enwe otu onye ga-akoputa akukọ ọbula, n'out oge. Mmadụ niile anaghị akó akukọ n'otu oge na n'otu ebe. O bürü na nke a mee, o ga-adị ka ihe ndị ara maobụ ihe ndị amaghị ihe na-eme. A biakwa n'aka nke ọzọ o nweghi onye ga-anụ ihe ibe ya na-ekwu

2.2 Mbunuche

Na ngwuchcha yunit ihe ọmụmụ a, i ga-enwe ike:

- Kowaputa ihe kpatara e ji ewebata okwu mmalite na okwu mmechi n'akukọ ifo
- Nye ọmụmaatụ okwu mbido maobụ ilu ndi e ji amalite akukọ ifo.
- Nye ọmụmaatụ ụfodụ okwu ndị e ji emechị akukọ ifo.

2.3 Ndịna kpom kwem

Ihe ọmụmụ a ga-elenye anya na mbunuche kpomkwem e ji were na-eme ihe ọmụmụ a.

2.3.1 Okọakukọ Ifo

N'emereme akukọ ifo, a na-enwe otu onye ga na-akoputa akukọ ọbula otu oge. Mmadụ niile anaghị akó akukọ n'otu oge na n'otu ebe. O bürü na nke a mee, o ga-adị ka ihe ndị ara maobụ ihe ndị amaghị ihe na-eme. A biakwa n'aka nke ọzọ o nweghi onye ga-anụ ihe ibe ya na-ekwu. Okọo nwere ike bürü okenyne maobụ nwata. O bürü na okọo amalite ikọ akukọ ya ndị ọzọ niile ga-anodụ nwayo na-ege akukọ ya. O bürü na o kochaa, o ga-ajụ ndị geere akukọ ya ajụjụ ụfodụ.

Okọakukọ nwere ike igbanwe olu ya, iji wee mee ka akukọ ya dị ire. O nwere ike iweli olu elu maobụ wetue ya. O nwekwara iki iji akukụ ahụ ya ọbula wee gosiputa akukọ ya. Ihe ndị a niile bụ iji wee mee ka akukọ ya dị ire ma metutakwa ndị ogee nke ọma.

O bükwa ɔru dırı oko ịmata ụdị akukọ o ga-akọ n'oge ọbụla site n'iburu ụzọ chọpụta ụdị ndị ogee o nwere. O kwesikwara ịmata oge o ga-agbanwe agwa ndị n'o n'akukọ ya ka ndị o na-akorọ akukọ wee nweike irite uru n'akukọ ya.

Okọ akukọ nwere ike bürü mmadụ nkịtị maobụ ndị nwere nka maobụ ndị ɔru ha bụ ịkọ akukọ. Ihe dị mkpa bụ na oko ọ ga-enweike ijidata ndị oge nkeoma n'isonye n'akukọ ya; nke ọzọ bürükwa na o ga abụ akwa akwụrụ n'akukọ o chọro ịkọ.

2.4 Nchikota

Okooakukọ dị mkpa n'akukọ ifo ndị Igbo n'ihi na e mebere akukọ ifo ka o bürü ihe a ga na-akopụta n'ọnụ. Ma n'oge ugbu a, e nwere ike ịguruzi akukọ ifo n'akwụkwo; n'ihi na ọtụtu akukọ ifo abụrula ndị a chikötatarala wee detuo n'akwụkwo. Ma ụdị ọnọdu dị otu agaghị emekwa akukọ ifo ka o gharazia ịbu agumagu ọnụ/ọdinala

2.5 Nrụtụaka/Ngumi

Chukwuma, H. (1994). *Igbo Oral Literature, Theory and Tradition*. Abak: Belpot (Nig).

Chukwuma, H. (1974). *The Oral Tradition of the Ibos*. Ph. D Thesis, University of Birmingham.

Emenanjo, E. N. (ed.) (1977). *Qmalinze: A Book of Igbo Folktales*. Ibadan: Oxford University Press.

Mba, B. M. and MBA, E. E. (2007). *Azuonye: Lectures on Igbo Literature and Stylistics*. Nsukka: University of Nigeria Press Ltd.

Nwachukwu-Agbada, J. O. J. (1991). The Igbo Folktales: Performance Conditions and Internal Characteristics. *Folklore Forum*. 24 (1), 19-34.

Nwadike, I.U. (2003). *Agumagu Odinala Igbo: Igbo Oral Literature*. Onitsha: Africana Publishers.

Nwadike, I.U. (2001). *Éké na Égwùrìgwù: A Book of Aetiological or 'Why' Tales*. Ibadan: Heinemann.

Okoh, N. (2008). *Preface to Oral Literature*. Nigeria: Africana First.

Thompson, S. (ed.) (1977). *The Folktale*. Berkeley: University of California Press Ltd.

Uba-Mgbemena, A. (1985). 'The Roles of Ifo in the Training of the Igbo Child'. *Journal of the Folklore Society*.

YUNIT 3: NDİQENTİ N'INFO

Ndịna

- 3.1 Mkpolite
- 3.2 Mbunuche
- 3.3 Ndịna Kpom kwem
- 3.3.1 Ndịqentị n'Ifo
- 3.4 Nchikota
- 3.5 Nrụtụaka/Ngumi
- 3.6 Ihe kwesiri ibụ ụsa nnwale e mere

3.1 Mkpolite

Akụkọ ifo bụ ihe e mepütara ka a na-eme, n'ihi ya o na-enwe onye na-akọ akụkọ ma nwekwa onye maqbụ ndị na-egere akụkọ. Otu n'ime ihe e j eme akụkọ ifo bụ iji kpaa ndị obioma/norịa oge tinyekwara ikwalite ezi mmekorita n'etiti mmadụ na ibe ya. Ọ bụ n'ihi nke a ka e ji nwee ndị ogee n'akụkọ ifo. A ga elebazi anya n'uju banyere nke a n'ebe a.

3.2 Mbunuche

Na ngwutchha yunit ihe ọmumụ a, ị ga-enwe ike:

- Kowaputa ndị bụ ndị ogee n'akụkọ ifo
- Kwuputa uru ndị ogee bara n'akụkọ ifo
- Kowaaudị ndina-emebendi ogee n'akụkọ ifo Igbo

3.3 Ndịna kpom kwem

Ihe ọmumụ a ga-elenye anya na mbunuche kpomkwem e ji were na-eme ihe ọmumụ a.

3.3.1 Ndịqentị n'Ifo

Ndị ogee/onye ogee maqbụ ndị ogentị/onye ogentị bụ ndị maqbụ onye na-anodụ wee na-ege ihe ọkọ na-akọ. Ihe nke a pütara bụ na e nwere ike nwee naanị otu onye maqbụ karịa a na-akorọ akụkọ ifo. Ndị ogee a/onye ogee a nwere ike buru ụmụaka/nwatakiri maqbụ ndị okenye. N'ihi 'agumagu odinala bụ ihe ọha zukotara ọnụ wee nwere; usoro mmepütä akụkọ ifo na-abụ ihe ọtụtụ mmadụ na-esonye n'ime ya.

N'otụtụ oge, ndị ogee na-abükari ụmụaka, n'ihi dika ekwurula, ụmụaka bụ ndị akara buru n'uche wee na-efo ifo. Ndị okenye ụfodụ na-enwekwa mmasị n'ebe akụkọ ifo di. Ọ buru na ndị okenye di etu a esonye n'igere

akukọ ifo a gakpokwa ha ndị ogee, n'agbanyeghi na ha bụ ndị okenye. Ihe nke a pütara bụ na ọ bürü na ndị niile nọ ebe a na-akọ akukọ ifo ma sonye n'igere akukọ ifo ahụ bùcha ndị ogee.

Ndị ogee bụ ha na-azaso ọkọ, oge ọbụla e nwere ihe aga aza. Ọ bürü n'ifo ndị nwere abụ maqbụ agụ ekwe, ọ bụ ndị ogee na-abụ ya maqbụ na-ekwe ya. Ndị ogee nwere ike igosi mmasi ha n'akukọ ahụ site n'ikụ aka maqbụ ikwe n'isi. Ha nwekwara ike igosi mwute n'akukọ a na-akọ site n'otu ha ga-esi wee dobe ihu ha; maqbüri n'akukọ ahụ metutara ihe dika mmegbu, ọnwụ maqbụ ihe yiri ha. N'ihi nke a, e nwere ike isi na ha bükwa ndị ọkọ n'uzo pürü iche. N'ihi na e wepụ ndị ogee, ọrụ ọkọ agaghị enwe isi. E nwekwara ike isi na ọ bürü na e nweghi ndị ogee; a gaghi enwe emereme akukọ ifo dika o si wee kwesi n'usoro ebimndu ndị Igbo. E mebere akukọ ifo ka ọ bürü ihe a ga na-akọ akọ; e mebeghi ya ka ọ bürü ihe a ga na-aguputa. N'agbanyeghi na e nweela ọtụtụ akwukwo ebe a chikobara akukọ ifo Igbo ndị gunyere ndị a: *Nwaada Lọqlọ, Omalinze, Éké na Égwùrùgwù, Nza na Obu, Oka Mgbà, Akukọ Ifo Ufodù Kwsiri Ka Umụ Mmadụ Mara*, dgz. Akwukwo ndị a emeghi ka ọnodụ akukọ ifo Igbo dika agumagu ọnụ gbanwe. N'ihi nke a, mmemme akukọ ifo zuru oke bụ nke e nwere ọkọ ma nwekwara ogee maqbụ ndị ogee.

Ndị ogee na-aza ajụjụ ọkọ na-ajụ na ngwuchcha akukọ. Ha nwekwara ike iju ọkọ ajụjụ n'ebe ha nwere mgbagwojuanya.

3.4 Nchikota

Na nchikota, e lebara anya na ndị bụ ndị ogee/onye ogee n'akukọ ifo Igbo; tinyekwara ọrụ ha n'arụ na uru ha bara n'akukọ ifo Igbo

3.5 Nrütuaka/Ngumi

Chukwuma, H. (1994). *Igbo Oral Literature, Theory and Tradition*. Abak: Belpot (Nig).

Chukwuma, H. (1974). *The Oral Tradition of the Ibos*. Ph. D Thesis, University of Birmingham.

Emenanjo, E. N. (ed.) (1977). *Omalinze: A Book of Igbo Folktales*. Ibadan: Oxford University Press.

Mba, B. M. and Mba, E. E. (2007). *Azuonye: Lectures on Igbo Literature and Stylistics*. Nsukka: University of Nigeria Press Ltd.

Nwachukwu-Agbada, J. O. J. (1991). The Igbo Folktales: Performance Conditions and Internal Characteristics. *Folklore Forum*. 24 (1), 19-34.

Nwadike, I.U. (2003). *Agumagu Odinala Igbo: Igbo Oral Literature*. Onitsha: Africana Publishers.

Nwadike, I.U. (2001). *Éké na Égwùrùgwù: A Book of Aetiological or 'Why' Tales*. Ibadan: Heinemann.

Okoh, N. (2008). *Preface to Oral Literature*. Nigeria: Africana First.

Thompson, S. (ed.) (1977). *The Folktale*. Berkeley: University of California Press Ltd.

Uba-Mgbemena, A. (1985). 'The Roles of *Ifo* in the Training of the Igbo Child'. *Journal of the Folklore Society*.

YUNIT 4: NZIPUTA EKEREUCHE ONWE N'IFO DİKA NCHEPÜTA ỌKỌAKUKỌ

Ndịna

- 4.1 Mkpólite
- 4.2 Mbunuche
- 4.3 Ndịna Kpom kwem
- 4.3.1 Nzipüta ekereuche onwe n'ifo
- 4.4 Nchikota
- 4.5 Nrütüaka/Ngumi
- 4.6 Ihe kwesiri ibu usa nnwale e mere

4.1 Mkpólite

Akukọ ifo bụ udị akukositere n'ekereuche mmadụ nke a na-esite na ya wee gosipüta ọtụtu ihe na-eme na ndị Igbo ma kuzikwa ihe. A ga-elebazi anya n'uju otu ekereuche si agba elu n'ifo Igbo.

4.2 Mbunuche

Na ngwucha yunit ihe ọmụmụ a, i ga-enwe ike:

- Kowapüta ka akukọ ifo Igbo siri bürü ọrụ aka ekereuche
- Gosipüta ka ọkọ si enweta ihe ndị na-emejupüta akukọ ya

4.3 Ndịna kpom kwem

Ihe ọmụmụ a ga-elenye anya na mbunuche kpomkwem e ji were na-eme ihe ọmụmụ a.

4.3.1 Nzipüta Ekereuche Onwe n'Ifo Dika Nchepüta Okoakukọ

Akukọ ifo bụ akukọ ekereuche; ọ bụ akukọ na-emeghi eme nke ejị egosipüta omenala, nkwene na usoro ebimndu ndị Igbo. Akukọ ifo abughi akukọ e nwere ike isi n'akwukwo wee mepüta ihe dị n'ime ya. Ọ bụ akukọ gbadoro ụkwụ na ụwa nrọ; n'ihi nke a ọ bụ oke na ọrụ dīri ọkọakukọ isi n'ihe ndị na-eme n'ụwa maobụ ihe ndị ọhụrụ maobụ nke ọ nñuru were site n'ekereuche ya wee mepüta ha n'udị akukọ.

Okoo na-esite n'ekereuche ya webata udị agwa dī icheiche ndị na-ewerecha ọnodụ mmadụ; na-agbanyeghi na ha bụ mmadụ maobụ na ha abughi. Ọ ga-ewebata agwa ndị a n'udị ha ga adaba nkeoma iji mee ka akukọ ya daba adaba n'usoro okwesiri. Iwebata agwa n'uzo dabara na-ewulite mmuo ụmụaka, mee ka ha nwee mmasi na anumokwu wee nwee ike inorọ nñuru ifo ndị ahụ.

Akukọ ifo abughi ihe mmadụ na-eñomite n'aka onye ozọ; kama mmadụ nwere ike izulitekwu onwe ya na nka akukọ. Oge ụfodụ inwe nka n'akukọ

ifo na-abukwa ọ natarachi. O nwere ndị nwere ụdị nka dị otu a karia ndị ọzọ.

Mmadu ibu onye anya ruru ala na onye na-etinye anya n’ihe ndi na-eme n’okiriki ya bakwara uru n’ebé imeputa akụkọ ifo di. N’ihi n’ihe na-emejupụta akụkọ ifo bụ ọtụtụ ihe na-eme na ndụ mmadu maobụ ihe ndị merela na ndụ mmadu.

4.4 Nchikota

Na nchikota, ifo bụ ọru ekeruche onye; e wepụ ekeruche agaghị enwe ifo. N’agbanyeghịkwa n’ifo bụ ọru ekereuche, ọ bara nnukwu uru na ndụ ndị Igbo.

4.5 Nrụtụaka/Ngumi

Chukwuma, H. (1994). *Igbo Oral Literature, Theory and Tradition*. Abak: Belpot (Nig).

Chukwuma, H. (1974). *The Oral Tradition of the Ibos*. Ph.D Thesis, University of Birmingham.

Emenanjo, E. N. (ed.) (1977). *Omalinze: A Book of Igbo Folktales*. Ibadan: Oxford University Press.

Mba, B. M. and Mba, E. E. (2007). *Azuonye: Lectures on Igbo Literature and Stylistics*. Nsukka: University of Nigeria Press Ltd.

Nwachukwu-Agbada, J. O. J. (1991). The Igbo Folktales: Performance Conditions and Internal Characteristics. *Folklore Forum*. 24 (1), 19-34.

Nwadike, I.U. (2003). *Agumagu Ọdinala Igbo: Igbo Oral Literature*. Onitsha: Africana Publishers.

Nwadike, I.U. (2001). *Éké na Égwùrìgwù: A Book of Aetiological or ‘Why’ Tales*. Ibadan: Heinemann.

Okoh, N. (2008). *Preface to Oral Literature*. Nigeria: Africana First.

Thompson, S. (ed.) (1977). *The Folktale*. Berkeley: University of California Press Ltd.

Uba-Mgbemena, A. (1985). ‘The Roles of *Ifo* in the Training of the Igbo Child’. *Journal of the Folklore Society*.

MODUL 4 ỌDỊDİ IFO

Yunit 1 Nhaziakukọ n'Ifo (ịma atụ, abụ àgụèkwe dì n'akukọ ifo Igbo)

Yunit 2 Nka Akomakọ Ifo

Yunit 3 Agwa na Nziputaagwa n'Ifo Igbo

Yunit 4 Asusu/Nkamma dì n'akukọ ifo

YUNIT 1 NHAZIAKUKỌ N'IFO

Ndịna

1.1 Mkpólite

1.2 Mbunuche

1.3 Ndịna Kpóm kwém

1.3.1 Nhaziakukọ n'Ifo

1.3.2 Akukọ Ifo na Abụ (àguèkwe

1.4 Nchikota

1.5 Nrütüaka/Ngumi

1.6 Ihe kwasiri ịbụ ụsa nnwale e mere

1.1 Mkpólite

Akukọ ifo nwegasiri usoro esi ahazi ya ka owe nye ihe achọro. Díka e kwurula, asusu ejí akó ya na-adí mfe. Usoro esi ahazi akukọ ahụ n'onwe ya bụ nke na-agá siriři werere ka ụmụaka wee nwee ike isonye nkeoma, maghotakwa ihe akukọ na-ekwu. Ozokwa, a na-enwe usoro esi amalite ma na-emechikwa ya. Na yunit a, a ga-elebanye anya n'ufodù uzø esi ahazi ifo na ufodù ihe ndị na-agba elu n'ifo.

1.2 Mbunuche

Na ngwutchá yunit ihe ọmụmụ a, i ga-enwe ike:

- Kowaputa usoro a na-agbaso n'ihazi akuko ifo
- Gosiputa ihe ndị e nwere ike ilekwasí anya n'ihazi akukọ ifo
- Kowaa ihe kpatara e ji ahazi akukọ ifo n'usoro ndị ahụ

1.3 Ndịna Kpóm kwém

Ihe ọmụmụ a ga-elenye anya na mbunuche kpómkwem e ji were na-eme ihe ọmụmụ a.

1.3.1 NHAZIAKUKỌ N'IFO

Akukọ ifo na-adí nkenke, adí mfe karịa ka a na-enwe n'agumagu ndị ọzø. Emereme na-enwe usoro a na-agbaso wee na-akó ya; o nwere ihe ndị a na-elekwasí anya ma ana- efo ifo. A na-enwekarị njem, nke isiagwa na-esikari na ya achoputa ihe gbasara onwe ya. A na-enwekarị kwunkwukwa

nke na-enyekarịri ọkọ aka icheta ihe. Emereme na-agà werewere na ọsiiṣo ọsiiṣo. Ngwusi akukọ na-ewetakari obiutø na ihe mmüta.

Dika e kwurula ndị akachasi buru n'uche wee na-akò akukọ ifo bụ ụmuaka, n'ihi ya a na-akwa nka n'ime akukọ ifo. Nke mbu bụ ihe aruturula aka nke bụ asusụ e ji efo ifo. Asusụ e ji efo ifo bụ asusụ dì mfe nke ga-edo ewu na ọkukọ anya. A na-agbalisi ike ihu na anaghị ewebata akpalaokwu, ilu na atumatu okwu ndị ọzo. Nke a aputghị na ha anaghị adị n'akukọ ifo; kama na-anagbalisike ihu na ha dì mpe.

Nhaziakukọ ifo bükwa ihe na-agà siriři werere; a naghị esi na nkụ efere n'ukwa na nhaziakukọ ifo.

Dika a rüturula aka, a na-enwe usoro mmalite na usoro mmechi. Akukọ ndị na-adị n'ifo na-agakwa n'usoro n'usoro. O naghị abụ akokata maka Okeke; akoba maka Okafo, ka ụmuaka ghara inwe mgbagwoju anya kama ha ga-enweike ighořa akukọ ahụ nkeoma.

Na nhaziakukọ ifo, ọkọ na-ebu ụdị ndị o na-eforo ifo n'obi. N'ihi nke a, o nwere ike igbanwe agwa, aha agwa maqbụ gbanwee ebe emerememe dì n'ifo ya, ka ndị o na-eforo ifo wee nwee ike isonye nkeoma n'ifo. Ụdịri mgbanwe naa-dị n'ifo gosiři na o bụ ụmuaka nwe ifo. A na-etinye mgbanwe n'ifo ka e wee foo ya n'ụdịri o ga-ekwe ụmuaka ghota, ma wepukwa ọtụtu ihe ụmuaka etosighị iñu. Onye na-eforo nwa dinta ifo nwere ike were dinta kpara ike maqbụ nwa ya mere onye isiagwa n'ifo ahụ iji wee gosi nwa dinta ahụ n'orụ dinta bụ ezigbo orụ nakwa na nwa dinta tosiri i na-akpa ike.

Onye na-eforo ụmuagbogho n'eto eto ifo nwere ike webata mgbanwe ụfodụ iji gosi ha na o dighị mma ığba nhọ dì. O dighikwa mma ığba asiri maqbụ ığba akwunakwuna (ashawo). O bürü ụmuunwoke na-eto eto ka a na-eforo ifo ahụ, a na-eme ka ha mata na irubere nne na nna ha isi ga-ewetara ha ihe ọma n'odinihu. E nwekwara ike iforo ha ifo ga-akuziri ha na isogharị ụmuunwaanyị adighị mma.

Ihe ndị ọzo na-agbakwa elu na nhazi ifo bụ abụ maqbụ aguekwe dì n'ifo. A aga-elebazi anya na ndi a na yunit 3.1.2

1.3.2 Akukọ Ifo Na Abụ (Aguekwe)

Abụ (aguekwe) dì nnukwu mkpa n'ifo Igbo n'ihi na okenye ọbula nwere ike ige ntị nke ọma nṛučhaa akukọ ifo ekwemekwe/abụ adighị. Ọtụtu mgbe, akukọ na-aka amasi ndị okenye ma ekwemekwe adighị ya. Nke a adighị etu a n'ebé ụmuaka no, n'ihi n'ekwemekwe/abụ na-enye ụmuaka obi ańuri. Ụmuaka na-esi n'egwu/uri a na-aguru ha na-ato ha ụtø wee mürü ihe a na-acho ikuziri ha na-agwaghị ha agwa. Egwu/uri na ekwemekwe dì n'ifo na-emekwa ka ụra ghara ițu ụmuaka mgbe a na-eforo ha ifo. Ọtụtu n'ime ha na-eje n'ebé a na-efo ifo naanị maka ekwemekwe dì na ya. Ekwemekwe juputara n'ifo Igbo nke a gosiři n'ifo kara bürü maka ụmuaka.

Okọq akụkọ kwesiri ilezi anya nke ọma mara ebe abụ maqbụ aguekwe kwesiri ibata n'ifo ya. Agụ ekwe na abụ bụ otu n'ime njirimara akụkọ ifo Igbo. Okọakụkọ na-eme ka ndị na-ege ya ntị soro ya kọ akụkọ site n'ime ihe ruru ha n'aka, dika ikwu ihe ọ siri ha kwuo maqbụ kwee. N'ihi na ha abughi arusi a piri api. Mgbe ha na-akọ akụkọ, ha na-enwe mkparitauka na umu ihe ndị ozọ dika ikụ aka, ichi ochi, igosi mwute. Abụ maqbụ ukwe nwere oru ha na-aru n'ifo. Nke mbu, Abụ maqbụ ukwe ndị a na-eme ka umuaka ghara ihi ụra tinyekwara, mürü anya wee ruo n'akụkọ agwụ.

Ozokwa, abụ maqbụ ukwena-enye aka ka akọ na uche umuaka ghara ikpafu ma ọ bürü na akụkọ etobe ogologo. N'ihi nke a ọ bụ oke naorụ dīri ọkọ ịmata oge o kwesiri iwebata abụ maqbụ ukwe n'ifo ya. N'akụkọ ifo ụfodụ abụ maqbụ ukwe na-enyekwa aka igosiputa ọnodụ ime mmuo agwa dī n'ifo. Ihe ndị a niile bucha ihe ọkọ gaa-etinye n'uche n'ihazi akụkọ ya. Omumaaatu:

Agụ na Ndị Inyom Ya

O ruru otu mgbe ahụ, agụ wee na-alụ ndị inyom atọ. O hụrụ abụ n'ime ha n'anya kpokwa otu asi. Ọ bụ naanị abụ ahụ ọ hụrụ n'anya ka ọ na-enye ihe dum ọ kpatara n'uzo. O dighị enye nke ahụ ọ kporo asi n'ihi na ihe ya na-ewe ya iwe nke ukwu. O dighị achọ iji anya ya abụ ahụ ya. Agụ na ezi na ụlo ya nwere otu enyi ihe na-adabara ha na ya nke ọma. Aha enyi ha ahụ bụ Mbe. Mgbe ọbụla ọ biara n'ụlo enyi ya nwoke hụ ihe ọ na-eme nke ahụ ọ kporo asi obi adighị adị ya mma. Kwa ụbochi, mgbe ọ bụla ha na-akparita ụka, Mbe ana-akowara enyi ya na ọ dighị mma ikpo nwanyị asi n'efu, n'ihi na ọgaranya adighị ama nwanyị hụrụ ya n'anya n'ezie ruo mgbe ego ya gwurụ ma ọ bụ ọ nōqoro na mkpa. N'ihi nke a ha kara ụbochi ha ga-amara n'ime ndị nwunye ya ato ahụ, onye hụrụya n'anya n'ezie, marakwa nke bụ nkwo ọ gba n'ihu diochi.

Ya mere n'ututu ụbochi ahụ a kara aka, Agụ kporo ndị inyom ya atọ ahụ, gwa ha na ya ga-aga ọgu siri ike, na ya amaghị nke ọma na ya galatakwo. O gwara ha na ọ bürü na a hughị ya wee ruo n'uhuruchi ka ha mara na agha eriela ya. Mgbe ọ gwasiri ha otu a, o keere ihe dum o ji ebu agha, were si n'ulọ pụwa. Ndị inyom ya na umu ha wee chee na ọ bụ agha ka ọ gawara n'ezie, ha amaghị na ọ bụ ọnwụnwà ka di ha chọro ịnwa ha. Ka agụ puqoro ọ gawara n'ulọ enyi ya nwoke. Ka ha tasiara ojị enyi ya nyere ya, ọ kpqoro Mbe gawa nta n'etiti oke ọhịa. Ha nōqoro n'ime ọhịa ogologo ụbochi ahụ niile, na-adogbu ọtutu umu anumānu. N'oge uhuruchi, ha bukporo ha dum laghachi n'ulọ Mbe. N'ebe ahụ ha siri ụfodụ n'okụ rijuo afọ ha, nụqwa mmanya enyi ya nwoke debere n'ulọ. Tutu ha emesia ihe ndị a chi ejimiela. Mgbe ha maara na ndị mmadụ arahusịwo ụra, Mbe siri ya na ha ga-aga n'ulọ ya ka ha marazie n'ime umu nwanyị ato ahụ nke hụrụ ya n'anya n'ezie.

Ka ha na-erute ụlo Agụ nso, Mbe gwara ya ka ọ ghara ikwu okwu ọbụla, maqbụ ikwa ụkwara, ma ọ bụ ize uzere, maka ọ na-egere ntị ihe ya na ndị

inyom ya ga-ekwu. Mgbe ha rutere n'ama Agu n'etiti abalị, ha buuru uzọ gaa n'ọnụ uzọ isi nwanyị ya. Mgbe Mbe suoro aka n'uzọ, o biliri n'ụra, wee jụo ya sị:

Ò bù onyē nà-èsu n'uzọ	Ḿgbàfírị́ kòtòò, mgbà mgbà!
Ó bù enyī gị mbè o	Ḿgbàfírị́ kòtòò, mgbà mgbà!
Ànyị jèrè agha o	Ḿgbàfírị́ kòtòò, mgbà mgbà!
Agha rìrì ònye ò?	Ḿgbàfírị́ kòtòò, mgbà mgbà!
Agha rìrì agū ò	Ḿgbàfírị́ kòtòò, mgbà mgbà!

Isi nwanyị ya wee mụo amụ sị ya:

Ya ntọqō	Ḿgbàfírị́ kòtòò, mgbà mgbà!
Kà ụmụ anumànụ kpāra nrī	Ḿgbàfírị́ kòtòò, mgbà mgbà!
Ijiji gaa n'uzọ	Ḿgbàfírị́ kòtòò, mgbà mgbà!
Agū aghochara yā	Ḿgbàfírị́ kòtòò, mgbà mgbà!
Òdùdù gaa n'uzọ	Ḿgbàfírị́ kòtòò, mgbà mgbà!
Agụ àghochara yā	Ḿgbàfírị́ kòtòò, mgbà mgbà!
Ya ntọqō	Ḿgbàfírị́ kòtòò, mgbà mgbà!
Ka ụmụ anumànụ kpara nrī	Ḿgbàfírị́ kòtòò, mgbà mgbà!

Ihe a o kwuru wutere Agu nke ukwu, n'ihi na ọ bụ isi nwanyị a ka ọ hukarışırı n'anya. Ọ bükwa ya ka ọ na-emekarışırı ihe mgbe niile. Ka Agu choputara na ọ hughị ya n'anya, o siri n'aja kwufere bakuru ya dobwo ya n'ekweghi ya sụpụ ude ọbụla. Mgbe nke a gasırı ha gakwara n'ọnụ uzọ nke na-eso isi nwanyị, Mbe sükwa aka n'uzọ nwanyị ahụ zakwara sị:

Ò bù onyē nà-èsu n'uzọ	Ḿgbàfírị́ kòtòò, mgbà mgbà!
Ó bù enyī gị mbè o	Ḿgbàfírị́ kòtòò, mgbà mgbà!
Ànyị jèrè agha o	Ḿgbàfírị́ kòtòò, mgbà mgbà!
Agha rìrì ònye ò?	Ḿgbàfírị́ kòtòò, mgbà mgbà!
Agha rìrì agū ò	Ḿgbàfírị́ kòtòò, mgbà mgbà!

O wee mụokwa amụ nke ya sị:

Ya m m e e	Ḿgbàfírị́ kòtòò, mgbà mgbà!
Kà ụmụ anumànụ kpāra nrī	Ḿgbàfírị́ kòtòò, mgbà mgbà!
Ijiji gaa n'uzọ	Ḿgbàfírị́ kòtòò, mgbà mgbà!
Agū aghochara yā	Ḿgbàfírị́ kòtòò, mgbà mgbà!
Òdùdù gaa n'uzọ	Ḿgbàfírị́ kòtòò, mgbà mgbà!
Agụ àghochara yā	Ḿgbàfírị́ kòtòò, mgbà mgbà!
Ya m m e e	Ḿgbàfírị́ kòtòò, mgbà mgbà!
Ka ụmụ anumànụ kpara nrī	Ḿgbàfírị́ kòtòò, mgbà mgbà!

Mgbe Agu nukwara nke à, ọ kwufekuuru ya dobwo okwa ya, ka o mere isi nwanyị ya tutu ha agawa n'ọnụ uzọ nwanyị nke ọ kporo asị. Mgbe e suoro ya aka n'uzọ ọ sịri:

Ò bù onyē nà-èsu n'uzọ	Ḿgbàfírị́ kòtòò, mgbà mgbà!
Ó bù enyī gị mbè o	Ḿgbàfírị́ kòtòò, mgbà mgbà!
Ànyị jèrè agha o	Ḿgbàfírị́ kòtòò, mgbà mgbà!

Agha rìrì ònye ò?	<i>Mgbàfíri kòtòò, mgbà mgbà!</i>
Agha rìrì agū ò	<i>Mgbàfíri kòtòò, mgbà mgbà!</i>
Ka ọ nṣụ ihe a, o wutere ya nke ukwu, o wee kwaa akwa sị:	
Ewò! Ewò! di m̄ o	<i>Mgbàfíri kòtòò, mgbà mgbà!</i>
Chi m̄ ègbuo m̄ o	<i>Mgbàfíri kòtòò, mgbà mgbà!</i>
Yà dírị ndù o	<i>Mgbàfíri kòtòò, mgbà mgbà!</i>
Mà ya mègbube m̄ o	<i>Mgbàfíri kòtòò, mgbà mgbà!</i>
Ewò! Ewò! di m̄ o	<i>Mgbàfíri kòtòò, mgbà mgbà!</i>
Ya làa mmā o	<i>Mgbàfíri kòtòò, mgbà mgbà!</i>

Akwa a ọ kwara wee metụ Agu n'obi nke ukwu, n'ihi na ọmaghị na ọ bụ onye ya kpọro asị ga-akwa ya ma ya nwụọ. Site n'ụbochị ahụ Agu malitere hụ ya n'anya kpokwa ya nwunye ya. Ọ bụzi naanị ya ka ọ na-ebukotara ihe dum n'ihi na ndị ọzọ anwụola.

Ihe Mmụta

Akụkọ a na-egosi na ikpọ nwanyị asị n'efu adighị mma. Ọ na-adụ nwoke ọbuła ọdụ ka ọ ghara isi na nwanyị ọbuła ahụka ya n'anya wee ruo mgbe akụ ya gwurụ maobụ mgbe o nwere mkpa (Emenanjo (1977), *Omalinze*). Ọ bürü na i lee anya n'ifo a dị n'elu, i ga-ahụta na o nwere agu-ekwe, nke a putara na ọ bürü ọkọ akụkọide akụkọ rute n'ebe ekwemekwe ndị a dị, ọ ga-agwa ndị ogee ihe ha ga na-ekweso ya.

1.4 Nchikota

Na nchikota, n'ihi oke mkpa agu-ekwe na abụ dị n'ifo Igbo, ọ dị mkpa i na-ewebata ha n'akụkọ ifo ọbuła ha gbara elu oge ọbuła a na-efo ifo ndị ahụ. Ndị nchikota akụkọ ifo ga-agbalisikwa ike na-achikotakwa ha oge ha na-achikota akụkọ ifo, ka ha ghara ịbü ihe furu efu.

1.5 Nrütüaka/Ngumi

- Emenanjo, E. N. (ed.) (1977). *Omalinze: A Book of Igbo Folktales*. Ibadan: Oxford University Press.
- Iroaganachi, J. O. (1973). *Oka Mgba*. London: Longman.
- Iwe, A. (1963). *Akụkọ Ifo Ufodụ Kwesíri Ka Umụ Mmadụ Mara*. Lagos: Katz & Fodor Academy.
- Nnabuihe, C.B. (2005). *Nwaada Lọqlo: Akwụkwọ Akụkọ Ifondị Igbo*. Lagos: Ofo na Ogu Projects Africa.
- Nwadike, I.U. (2001). *Éké na Égwùrùgwù: A Book of Aetiological or 'Why' Tales*. Ibadan: Heinemann.
- Ogbalu, F. C. (1966). *Mbediogu*. Onitsha: University

YUNIT 2 NKA AKOMAKO IFO

Ndịna

- 2.1 Mkpólite
- 2.2 Mbunuche
- 2.3 Ndịna Kpom kwem
- 2.3.1 Nka Akomakó Ifo
- 2.4 Nchikọta
- 2.5 Nrütüaka/Ngumi
- 2.6 Ihe kwesiri ibu ụsa nnwale e mere

2.1 Mkpólite

Na yunit a, a ga-elebanye anya na nka akomakó a na-enwe n'ifo Igbo na etu ọ na-esi akwalite akukó na nsonye ndiogentí.

2.2 Mbunuche

Na ngwutchá yunit ihe ọmumú a, i ga-enweike:

- Gosiputa nka akomakó dí icheiche a na-ahụ n'ifo Igbo
- Kowaa uru nka akomakó bara n'akukó ifo Igbo
- Gosiputa etunka akomakó si akwalite akukó ifo.

2.3 Ndịna kpom kwem

Ihe ọmumú a ga-elenye anya na mbunuche kpomkwem e ji were na-eme ihe ọmumú a.

2.3.1 Nka Akomakó Ifo

Ifo bụ ekwurunonu. Oko na-akó ka onye nō na-ekiri ewereme agwa ndí e nwere. Akukó ifo bụ akukó choro nnukwu nka. O bughị ihe mmadụ na-amabanye n'ime ya n'ebughi uzó kwadoo onwe ya nke ọma. O bụ ọru díri oko ịhoputa isiokwu dabara adaba. Ihe ga-enyere ya aka n'ime nke a bụ ibu uzó mata ụdị ndí mejupütara ndí ogee ya. N'ihi na ịhorọ isiokwu, tnyekwara ịhorọ agwa ndí ga-adị n'akukó ya ga-agbado ụkwụ n'ụdị ndí ogee onwere.

Ohere anaghị adíkebe itinye okwu nke aka ya. Oko nwere ike iwebata mgbanwo n'olu akukó ya. O masi oko, o nwere ike iji onye nke mbụ (kaesirihu). Uzó akomakó ya na-adị ekelesu (direct) na-ebutekwa mmekorita. Oko na-akorọ ndiogentí akukó ihu na ihu, na-agbakwa mbụ iji okwu (asusu) nke ya agwa ha. Ndịogentí oko na-akorọ akukó na-esonye n'akukó. Ha anaghị agba nkịtị.

Ihe ndị ozọ na-akwalite nka akomako bụ iwebata n'akụkọ ihe dika mmiri asaa, ọhịa asaa, iwebata oru ọgwụ maqbụ anwansi, izute ụmuanụ enyemaka maqbụ ihe na-eyi egwu, itinye aka n'ihe apughị omume, ihe tara akpu, ime nkwekorita gosiri nzuzu, ime nghogbu, dgz. Ihe niile ndi a na-akwalite obinkonelu na mmasị ndiogentị.

2.1 Mmechi/ Nchikota

Na nchikota, nka dị nnukwu mkpa tupu enweta ihe niile a chọrọ n'akụkọ ifo. Akụkọ ifo nwere ọtụtụ ihe a tịrụanya na-aka ọkọq, tupu akụkọ ya ga-eji enye ihe a chọrọ. Ihe ndị ahụ a tịrụ anya n'aka ọkọq na akụkọ ya bụ ihe ndịelebara anya na yunit a.

2.5 Nrụtụaka/Ngumi

Achebe, C. (1958). *Things Fall Apart*. London: Heinemann.

Anyachebelu, A. L. (2017). Ọnọdụ Akụkọ Ifo N'Oge Ugbu a. *Igede Igbo: A Journal of Igbo Studies*. Vol. 3 (1), 100-112.

Anyachebelu, A. L. (2016). Retrieving the Pearls of the Past: An Adaptation of Igbo Folk-

Narrative Strategies into Video Film. *Journal of Linguistics, Language and Igbo Studies*. Vol. 1, (1). 170-190.

Anyachebelu, A. L. (2017). Ọnọdụ Akụkọ Ifo N'Oge Ugbu a. *Igede Igbo: A Journal of Igbo Studies*. Vol. 3 (1), 100-112.

Emenanjo, E. N. (ed.) (1977). *Omalinze: A Book of Igbo Folktales*. Ibadan: Oxford University Press.

Ikwubuzo, Iwu (2008). Igbo Oral Literature and the Igbo Youths Today: What Literary Legacy for Posterity, in I. Ikwubuzo, C. Ohiri-Aniche & C. Nnabuihe (Eds.) *Udezuluigbo: A Festschrift in Honour of Sam Uzochukwu*. Lagos: Green Olive Publishers, 39-56.

Iroaganachi, J. O. (1973). *Oka Mgba*. London: Longman.

Iwe, A. (1963). *Akụkọ Ifo Ụfodụ Kwesirị Ka Ụmụ Mmadụ Mara*. Lagos: Katz & FodorAcademy.

Nnabuihe, C.B. (2005). *Nwaada Lọọlọ: Akwụkwọ Akụkọ Ifondị Igbo*. Lagos: Ofo na Ogu Projects Africa.

Nwadike, I.U. (2001). *Éké na Égwùrìugwù: A Book of Aetiological or 'Why' Tales*. Ibadan: Heinemann.

Nnyigide, M. N. and Okoye A. N. (2016). "Igbo Folktales and Igbo Youths Development: The

Need for Revitalization of Igbo Folktales". In *Mgbakoigba, Journal of African Studies*. Vol. 6 (1).

Ogbalu, F. C. (1973). *Nz̄a na Obu*. Onitsha: University Publishing Co.
Ogbalu, F. C. (1966). *Mbediogu*. Onitsha: University Publishing Company.

YUNIT 3: NNYOCHA AGWA NA NZIPUTAAGWA N'IFO IGBO

Ndịna

- 3.1 Mkpoltite
- 3.2 Mbunuche
- 3.3 Ndịna Kpom kwem
- 3.3.1 Agwa n'Ifo
- 3.3.2 Agwa Mbe n'Ifo Igbo
- 3.4 Nchikota
- 3.5 Nrütüaka/Ngumi
- 3.6 Ihe kwesiri ịbü ụsa nnwale e mere

3.1 Mkpoltite

Na yunit a, a ga-elebanye anya n'ụdi agwa dí icheiche na-agba elu n'ifo Igbo. A ga-eleba agwa ndị a anya n'uzo abụo - agwa Mbe na agwa ndị ozọ.

3.2 Mbunuche

Na ngwucha yunit ihe ọmụmụ a, i ga-enwe ike:

- Gosiputa agwa dí icheiche a na-ahụta n'ifo Igbo
- Kowaa ọru agwa ndị ahụ na-arụ n'ifo Igbo
- Gosiputa agwa kachasi agba elu n'ifo Igbo n'ihe kpatara ya.

3.3 Ndịna kpom kwem

Ihe ọmụmụ a ga-elenye anya na mbunuche kpomkwem e ji were na-eme ihe ọmumụ a.

3.3.1 Agwa n'Ifo

Ufodụ ihe ndị anyị nwere ike ikpo njirimara agwa a na-ahụ n'ifo:

1. Agwa na-adịkarị rarịj, dí mfe; a naghi egosiputa ha n'uzo gbagwojuru anya. Ha na-abụ ndị ezi omume maobụ ajo omume ha na-agba elu nke a na-eji ama ha ọsiiṣo, Nye ọmụmaatụ site n'ifo Igbo i gurula.
2. Ihe na-akpalikarị mmuo agwa ime ihe na-abụkarị ihe ọ chokarichara na ndụ ya. Mkpalimmuo ya nwere ike ịbü anyaukwu, iħunanya, egwu/ujø, ekworo.
3. Agwa a na-enwe n'ifo na-abụkarị ndị e ejị otu ihe mara (stereotypical). Ịma atụ, ajo nwunyedi, ajo nwaanyị nochiri anya nne mmadụ, onye

aghughọ, onye anyaukwu, dika mbe, ụmụnne na-ekwosa onwe ha ekworo, enyi k wesirị ntukwasịobi.

Isi n'etu agwa dí/etu e si kowaputa ahụ ya ma e lee ya anya mara ụdị onye o nwere ike ibụ mana a na-enwekwa agwa ịzo ihe ọ bụ n'ezie.

4. Odogwu (nwoke maqbụ nwaanyị) bụ onye a na-ezipütakarị naanị ya' Odogwu a na-enweta enyemaka mmuo.

A na-enyekarị ya onyinye nwere ike inyere ya aka iluso ajo mmuo ndị na-ebu ya agha maqbụ adoghachị ya azu.

Dika e kwurula, e nwere agwa ndị dí n'ifo a kporo aha, nwee agwa ndị a kpoghi aha.

Agwa ndị a kpoghi aha na-abụ ụdirị agwa a na-asị “otu nwoke”, “otu nwaanyị”, “otu onye eze”, “otu agadi nwaanyị”, dgz. Ọmụmaatụ: *Nza na Obu*, ihuakw. 14; 33; *Oka Mgba*, ihuakw. 7 “Otu Nwaagbogho”, ihuakw. 1 “Otu nwaanyị”.

Agwa ozọ bụ agwa rariị. Agwa rariị bụ agwa nwere otu ihe e ji mara ya. Ọ na-abụ efoo ifo, o mee otu ihe, e fookwa ifo ozọ, ọ mekwa otu ihe ahụ.

Ọtụtụ agwa ndị ozọ kwa a na-ahụ n'ifo bụ agwa ndị a maara amara. Ufodu agwa ndị a bụ dimgba, nwaanyị àgà, nwunyedi, nwunye nna, dinta, dgz. Ihe dika dimgba na-abụ onye ga-agbariri mgba ruo n'ala mmuo. Nwaanyị àgà anaghị amụta nwa, ọ ga-abụ onye a na-emegbu emegbu. Ọ ga-etinye ihe niile o nwere iji mụta nwa. Nwunyedi na-abükari onye na-ekwo ekworo, onye na-emesi nwunye di ya ike maqbụ gbuo ụmụ nwunye di ya. Ọmụmaatụ: *Oka Mgba*, ihuakw.107, dgz.

3.2 Agwa Mbe n'Ifo Igbo

Agwa na-akacha agba elu n'ifo Igbo bụ Mbe maka na e fobe ifo e fonyeghi Mbe, ị mara n'ifo ebidobeghi. N'ihi na Mbe bụ agwa chikötara ọtụtụ ihe e jiri mara ndị Igbo, ma ndị oma, ma ndị ojoo. Mgbe mmadụ na-aghọ oke aghughọ, a na-asị na onye ahụ bụ Mbe. N'ezie, nzipütaagwa Mbe n'ifo Igbo bụ iweputa ya dika onye dí oke aghughọ. Ma ọ bughikwa naanị aghughọ bụ njirimara Mbe n'ifo Igbo; e nwekwara agwara ndị ozọ e jiri marakwa Mbe. A ga-eleba ha anya n'otu otu n'ebe a.

1. Amamihe

N'otụtụ ifo, a ga-ahụ ebe Mbe gosiri amamihe dí itunanya. Mbe gosipütara amamihe ya n'ebe ụmụmmadụ, ụmụmmuo, ụmụnanụmanụ nakwa n'ebe Chukwu n'onwe ya nọ N'ifo gbasara “Mbe na Chukwu”. N'ifo ahụ, ọ dika aga-asị na Mbe meriri chukwu n'isompi amamihe site na-imezu ihe niile tara akpụ Chukwu siri ya mee. Nke a pütara ihe n'ifo dí n'akwukwo *Mbediogu* ia. 1 “Mbe na Chukwu”

2. Ibọ Ubọ

Otütü ifo gosiputakwara Mbe dika onye na-emegwara mmadu ihe obula o mere ya. N'akukọ “Mbe na Ngwere” nke di n’akwukwo *Mbediogu* Mbe gbubiri ọdu Ngwere n’ihi na Ngwere gbubiri akpa nnu o bu n’azụ.

3. Anyaukwu

Mbe nwere anyaukwu karịa. O naghi acho ka onye ozø nwee ihe karịa ya. O naghi achokwa ka onye ozø nwee otito karịa ya. O na-afu ya ụfụ ma ihe ọma dabaara mmadu/anumanu ibe ya Otütü mgbe, o na-achọ ka nanị ya bukoročha ihe dijiri ya na onye ozø; nke aka ya adighi na ya ma ncha. Iji maatụ: n’akukọ “Mbe na ụmụ atanị”, Mbe chọrọ iji anyaukwu, bukoror anu ele ụnụ atanị kugburu. Nke a di n’akwukwo *Nza na Obu* A ga-ahukwa ọmụmụaatu ozø n’*Omalinze* (ih.akw. 108) ebe Mbe were anyaukwu na-ebukoror nri agadi nwaanyị meere ya ọgo.

4. Oke Ochichọ

Mbe na-achokari ka o nwetachaa ihe niile anya ya hụrụ. Otütü mgbe, o na-echefu na onye chọba ka ya ghötachaa ihe niile ụkpaka ya miri, o gaghi esi ebe o si ria elu, ridaa. Iji maa atụ *Mbediogu* ia. 59 “Mbe na Ududo”; akukọ Eke Mbe Agana Esu nke di n’*Omalinze*.

5. Nzuzu

A siri na onye obula chere na ya mazuru ihe niile, onye ahụ bụ onye nzuzu. Otütü mgbe, Mbe na-achọ ịgosị na naanị ya bụ onye amamihe, mgbe di otu a, amamihe ya na-agho ya ahịa, bia mezie ya onye nzuzu n’anya ndị mmadu.

N’ifo gbasara “Mbe na ụmụnnụ” nke di n’*Mbediogu*, Mbe gosiri nzuzu ya site n’ichọ ka ya saghe ọnụ gwa ndị mmadu na ọ bụ ya tупутаara ụmụnnụ aro, ebe ọ maara na ọ bụ otu ọnụ ahuka o jiri tado osisi ụmụnnụ jiri buru ya. Ọmụmaatu ozø di n’*Mbediogu*, “Mbe na Ogbugba Amamihe”

6. Ajọ Obi

Mbe abughị nwanne mmadu. O bughị enyi onye obula. O nwere ike imefu enyi ya maobu nwanne ya iji nweta ihe ọ chọrọ. Na mmadu meere ya ihe ọma apughị ime ka ọ ghara ichọ ihe ọ ga-eji megide onye ahụ maobu nwanne ya. O ga-achorirị uzø isi mefuo onye ahụ maobunochiere ya uzø inweta ihe ọ chọrọ. Iji maatụ: *Omalinze* ia. 108; *Nza na Obu* ia. 19; *Mbediogu* ia. 15 ‘Mbe na Ejula’ mgbe ha na-agho mgbo ilu Adaeze; *Mbediogu* 56.

7. Asiri

Mbe bụ onye asiri. Akaorụ ya bụi soro mmuo gbuo mmadu, soro mmadubịa mgbaru. O banye n’ohịa gbuo, ọ püta n’uzø juba ḥonyé gburu? Mbe gbara otütü ụmụnanumanu mgba okpuru (betrayal) mgbe ya na ha

mekorō ihe. Chọpụta ọmumaatụ n’akwukwọ ndị e weputara gi iji wee muo ihe.

8. Akpiri Ogologo

Otụtu mgbe a na-ahụ etu Mbe siri tanye onwe ya na nsogbu n’ihi akpiri ogologoo ya. ihe ọbụla anya ya hụrụ, ọ ga-achorirị ka o rie ya, ma ọ bụ nke ya ma ọ bughị, ma ọ ga-egbu ya egbu ma ọ gaghi. Ọmumaaatu: *Mbediogu* ia. 27, akpiri ogologo Mbe mere ka ọlaghachi azu n’ala mmuo ichoigba nri ọzọ mgbe nwunye ya sara ịgba nri na ofe ya mmiri. Ọmumaaatu *Nza na Obu* i.a. 22

9. Nkuko (ichọta okwu)

Mbe bụ onye okwu na ụka na-atọ ka mmanụ anụ. Mgbe niile, ọ na-ekota otu okwu maobụ ọzọ. Mgbe ụfodu, ọ naghi apütacha na nke a ọ kotare, ọ dabanyekwa na nke ọzọ. Otụtu mgbe ihe ndị a na-agho ya ahịa. Ọmumaaatu *Nza na Obu* ia. 22

Na nchikota, ihe e jiri mara Mbe kariri akari. Anyị ga-achopụta na mgbe a na-anụ akụkọ ifo dị icheiche gbasara Mbe, otu ihe pütara ihe bụ na aghugbọ ya na-ajọ omume ya niile na-aghokarị ya ahịa.

Ndị Igbo na-atụ n’ilu sị “Mbe ghochaa aghugho ya niile nkata ekpudo ya bụ onye aghugho. Ihe kpatara na Mbe ghochaa aghugho, a bịa n’ikpeazụ ntata ekpudo ya bụ n’ifo bụ ihe e ji akuziri ụmụaka ihe. N’ihi ya, e mere akụkọ ifo ka ezi ihe na-emeri ajọ ihe. E mere akụkọ ifo ka mma na-agba elu karịa njọ, ka ụmụaka wee mọta na ọ dighị mma i na-eme ajọ omume. Ọ dị nnukwu mkpa ka ihe ndị ọ na-eme na-agho ya ahịa, ka e wee kowaara ụmụaka na ajọ ihe ndị ahụ adighị mma. Ọ bürü na Mbe ruchaa arụru ala gafere, ọ ga-adịzi ụmụaka ka ajọ ihe ọ na-ebute ezigbo ihe. Ọ bụ n’ihi nke a ka agwa Mbe jiri dị oke mkpa n’ifo Igbo.

3.4 Nchikota

Na nchikota a rụtụla aka n’ụdị agwa dị icheiche na agba elu n’ifo Igbo, mana agwa kachasi agba elu n’fo Igbo bụ Mbe. E ji agwa Mbe egosipụta ụdị agwa dị iche iche a na-ahụta na ndụ ndị Igbo.

3.5 Nrụtụaka/Ngumi

Anyachebelu, A. L. (2016). Retrieving the Pearls of the Past: An Adaptation of Igbo Folk-

Narrative Strategies into Video Film. *Journal of Linguistics, Language and Igbo Studies*. Vol. 1, (1). 170-190.

Anyachebelu, A. L. (2017). Ọnọdu Akụkọ Ifo N’Oge Ugbu a. *Igede Igbo: A Journal of Igbo*

- Studies*. Vol. 3 (1), 100-112.
- Anyachebelu, A. L. (2019). Social Symbolism in Selected Tales on Igbo Animal Folktales in Nigeria. A Ph. D Thesis, University of Lagos.
- Acholonu, C.O. (n.d.) “The Igbo folktales as imaginative literature”. In *Anu (Ed.), A magazine of Igbo culture*. 1(3), 71 – 77.
- Azuonye, C. (1987). Igbo Folktales and the Evolution of the Idea of Chukwu as the Supreme God of Igbo Religion, *Nsukka Journal of Linguistics and African Languages*, (1), 43-62.
- Chukwuma, H. (1974). *The Oral Tradition of the Ibos*. PhD Thesis, University of Birmingham.
- Emenanjo, E. N. (ed.) (1977). *Omalinze: A Book of Igbo Folktales*. Ibadan: Oxford University Press.
- Nwadike, I.U. (2001). *Eké na Égwùrìgwù: A Book of Aetiological or ‘Why’ Tales*. Ibadan: Heinemann.
- Nnabuihe, C. B. (2005). *Nwaada Looło (Akwukwo Akukwo Ifo Ndị Igbo)*. Lagos: Ofonaogu Projects Africa Limited.
- Nwadike, U.I. (2001). *Eké na Égwùrìgwù*. Ibadan: Heinemann Educational Books.
- Nwadike, U.I. (2003). *Agumagu Odinala Igbo (Igbo Oral Literature)*. Onitsha: Africana Publishers Ltd.
- Nwachukwu-Agbada, J. O. J. (1991). The Igbo Folktales: Performance Conditions and Internal Characteristics. *Folklore Forum*. 24 (1), 19-34.
- Uba-Mgbemena, A. (1985). ‘The Roles of *Ifo* in the Training of the Igbo Child’. *Journal of the Folklore Society*.

UNIT 4: ASUSU N'AKUKO IFO

Ndịna

- 3.1 Mkpólite
- 3.2 Mbunuche
- 3.3 Ndịna Kpom kwem
- 4.3.1 Asusu n'akukọ ifo
- 4.4 Nchikota
- 4.5 Nrütuaka/Ngumi
- 4.6 Ihe kwesiri ibu usa nnwale e mere

4.1 Mkpólite

Na yunit a, a ga-akowa ụdi asusu a na-enwe n'ifo, kwuo etu asusu ifo si dí iche n'asusu agumagú ndí ọzo na ihe kpatara ya.

4.2 Mbunuche

Na ngwutchu yunit ihe ọmụmụ a, i ga-enwe ike:

- Kowaa ụdi asusu a na-enwe n'ifo Igbo
- Kowaa etu asusu ifo si agbado ụkwu na ndí e bu n'uche akó akukọ ifo
- Ihe kpatara asusu ifo ji adí iche n'asusu agumagú ndí ọzo.

4.3 Ndịna kpom kwem

Ihe ọmụmụ a ga-elenye anya na mbunuche kpomkwem e ji were na-eme ihe ọmụmụ a.

4.3.1 Asusu n'Akukọ Ifo

Mgbe a na-ekwu maka asusu ifo, anyị na-ekwu maka akanka n'ifo, ya bụ, ụdi akanka na-agba elu n'akukọ ifo. Asusu na-adí mfe, na-agakwa werewere; o naghi ata akpu, o naghikwa adí ntụhi. Ilu na atumatu okwu anaghị agbakewe elu n'ifo. Ihe kpatara nke a bụ na o bụ ụmụaka ka a na-ebukari n'uche efo ifo. O bụ ndí okenye na-aghọta ilu na atumatu okwu. Uche ụmụaka etolitebeghi iğhotacha ilu na atumatu okwu. N'oge ụfodụ a na-enwe usoro nkenke ahịriokwu ga n'akukọ. A na-enwekarị ụdiri nkebiokwu na mmalite na mmechi akukọ. Iji maa atụ, na mmalite, e nwere ike inwe "Mbe dií ...dií" maọbu "Ifo dií' ...dií". O bụrụ akukọ na-akuzi eziakparamagwa, ọkọakukọ nwere ike isi: "Akukọ a na-akuziri anyị na anyị etosighị izu ihe abughị nke anyị". O bụrụ akukọ "Ya mere" Ọkọ ga-akwusi ya n'uzo a: "Nke a bụ ihe kpatara ..."

Kwunkwukwa na-agba elu mgbe ụfodụ, dika n’abụ ifo. Nke a na-akwalite ndanusoro, na-enyekwa aka ime ka a na-echeta akụkọ. E nwekwara ike iħu mkparitaħuka. Nke a na-enye aka ịma ka agwa di. E nwere ike isi na kwunkwukwa mee ka emereme rịa elu maqbụ webata egbeokwu.

Ihe oze na-akwalite akanka n’ifo bụ iwebata enyookwu, isite n’ihe ndị anyị nwere ike iħu maqbụ ichoputa.

4.4 Nchikota

Na yunit a elebara anya n’udi asusu ejị emebe akụkọ ifo; asusu ga-edo ewu na ɔkukọ anya.

4.5 Nrutuaka/Ngumi

Acholonu, C.O. (n.d.) “The Igbo folktales as imaginative literature”. In *Anu (Ed.), A magazine of*

Igbo culture. 1(3), 71 – 77.

Anyachebelu, A. L. (2019). Social Symbolism in Selected Texts on Igbo Animal Folktales in

Nigeria. A Ph. D Thesis, University of Lagos.

Azuonye, C. (1987). Igbo Folktales and the Evolution of the Idea of Chukwu as the Supreme God of Igbo Religion, *Nsukka Journal of Linguistics and African Languages*, (1), 43-62.

Chukwuma, H. (1994). *Igbo Oral Literature, Theory and Tradition*. Abak: Belpot (Nig).

Chukwuma, H. (1974). *The Oral Tradition of the Ibos*. PhD Thesis, University of Birmingham.

Emenanjo, E. N. (ed.) (1977). *Omalinze: A Book of Igbo Folktales*. Ibadan: Oxford University Press.

Nnabuihe, C. B. (2005). *Nwaada Looło (Akwukwọ Akụkọ Ifo Ndị Igbo)*. Lagos: Ofonaogu Projects Africa Limited.

Nwachukwu-Agbada, J. O. J. (1991). The Igbo Folktales: Performance Conditions and Internal Characteristics. *Folklore Forum*. 24 (1), 19-34.

Nwadike, I.U. (2001). *Eké na Egwùrìgwù: A Book of Aetiological or ‘Why’ Tales*. Ibadan: Heinemann.

Nwadike, U.I. (1992). *Ntọala Agumagụ*. Nigeria: Ifunanya.

Nwadike, U.I. (2001). *Eké na Egwùrìgwù*. Ibadan: Heinemann Educational Books.

Nwadike, U.I. (2003). *Agumagụ Odịnala Igbo (Igbo Oral Literature)*. Onitsha: Africana Publishers Ltd.

Uba-Mgbemena, A. (1985). 'The Roles of *Ifo* in the Training of the Igbo Child'. *Journal of the Folklore Society*.

